

ISSN (Print) 2522–4883
ISSN (Online) 2617-975X

EHRLICH'S JOURNAL

Ерліхівський журнал

Scientific journal

2025

Volume 13

FACULTY OF LAW

YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

journals.chnu.chernivtsi.ua

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Редколегія випуску:

доктор юрид. наук, проф. **Віталій Вдовічен** (головний редактор) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Наталія Гураленко** (відповідальний секретар) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Микола Боднарук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Бунчук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Лідія Вдовічена** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Руслана Гаврилюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Віталій Гордієв** (Національна академія внутрішніх справ, Україна),
доктор юрид. наук, доц. **Галина Жаровська** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Світлана Карвацька** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Кіріяк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Меленко** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
почесний професор **Ян-Урбан Санда** (Інститут доктора Яна-Урбана Сандала, Норвегія),
доктор юрид. наук, проф. **Оксана Щербанюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Олена Ющик** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна).

Editorial Board:

Prof. LLD **Vitaliy Vdovichen** (Editor-in-Chief) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Nataliia Huralenko** (Executive Secretary) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Mykola Bodnaruk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Bunchuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Lydia Vdovichena** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Ruslana Havrylyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Vitaliy Gordieiev** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. LLD **Halyna Zharovska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Svitlana Karvatska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Kiriya** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Melenko** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. h. c. mult. Doctor h. c. mult. Fil. Dr. **Jan-Urban Sandal** (J.-U. Sandal Institute, Norway),
Prof. LLD **Oksana Shcherbanyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Olena Uschuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1439 від 25.04.2024.

Ідентифікатор медіа: R30-04711.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(вул. Коцюбинського Михайла, буд. 2, м. Чернівці, 58002, rector@chnu.edu.ua, (0372) 52-70-29).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1543 від 20 грудня 2023 року (додаток 4).
Спеціальність: D8 – Право.

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(№ 1 від 27 серпня 2025 року)

Адреса редколегії «Ерліхівського журналу»: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра людських прав, тел. +38 (0372) 58-47-54

Postal address of the Editorial Board of Ehrlich's Journal: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskiy str. 2, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of Human Rights, +38 (0372) 58-47-54

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025
© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2025

Підписано до друку 28.08.2025 р. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 8,37. Зам. № 0925/724

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08. E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ЗМІСТ

General principles of execution of judgments of the European Court of Justice in tax cases Igor Babin, Lidiia Vdovichena	5
Соціоцентризм як методологія оновлення доктрини адміністративного права Дмитро Беззубов	11
Концептуальні виклики Україні на початку впровадження воєнної парадигми податкового права Остап Дутчак	19
Принцип розумності як ефективний складник захисту прав людини в публічно-правових відносинах за законодавством України та Ізраїлю Павло Крайній	27
Експертний стиль як юридична аргументація Анатолій Павлюк	36
Принцип верховенства права в правовій системі ЄС та України: порівняльно-правовий аналіз Наталія Расторгуєва	43
Надзвичайні повноваження: проблема конституціоналізації Ольга Стогова	50
Протидія шахрайським практикам як чинник відновлення довіри до інституту страхування Людмила Федорюк	56
Виконання покарання у виді громадських робіт Олена Ющик	62
Application of the principle of individualization of punishment in the case law of the European Court of human rights Vladyslav Berezniuk	69

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до публікацій	75
Політика рецензування	77

CONTENTS

General principles of execution of judgments of the European Court of Justice in tax cases Igor Babin, Lidiia Vdovichena	5
Sociocentrism as a methodology for renewing the doctrine of administrative law Dmytro Bezzubov	11
Conceptual challenges for Ukraine at the beginning of the implementation of the military paradigm of tax law Ostap Dutchak	19
The principle of reasonableness as an effective component of human rights protection in public law relations under the laws of Ukraine and Israel Pavlo Krainii	27
Expertise style as legal argumentation Anatolii Pavliuk	36
The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: a comparative legal analysis Nataliia Rastorhuieva	43
Emergency powers: the problem of constitutionalization Olha Stohova	50
Countering fraudulent practices as a factor in restoring trust in the insurance institution Ludmyla Fedoriuk	56
Execution of a sentence in the form of community service Olena Yushchuk	62
Application of the principle of individualization of punishment in the case law of the European Court of human rights Vladyslav Berezniuk	69

FOR AUTHORS

Requirements for manuscripts	76
The review policy	78

GENERAL PRINCIPLES OF EXECUTION OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE IN TAX CASES

UDC 347.73(4-6 EU)(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-13.01>

IGOR BABIN

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

i.babin@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6603-4380

LIDIYA VDOVICHENA

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

l.vdovichena@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2184-0119

Abstract. The article is devoted to the study of the general principles of the execution of the decisions of the European Court of Justice in the field of taxation. The problems that arise when applying the case law of the European Court of Justice by tax authorities and courts of EU member states are analyzed. It has been established that, regardless of any legislative intervention aimed at ensuring the compliance of national legislation with European legislation, courts and tax authorities are obliged to implement the decisions of the European Court of Justice at the level of application of the law. That is, to refuse to apply provisions recognized by the European Court of Justice as incompatible with EU law. The features of the implementation of decisions of the European Court of Justice, the procedure for adopting which is determined by Articles 258 and 267 of the Treaty on the Functioning of the EU, are revealed, and a classification of previous decisions is also carried out.

A key aspect of the analysis is the issue of eliminating the consequences caused by the previous application of defective provisions of the law. In this context, the implementation of the judgment of the Court of Justice of the EU means the possibility of initiating special procedures aimed at excluding from regulation decisions adopted on the basis of provisions recognized by the Court of Justice of the EU as incompatible with EU law. The decision of the Court of Justice of the EU not only does not affect the validity of the provisions of national legislation, but does not even create an erga omnes effect.

The article also examines the impact of the case law of the European Court of Justice on national tax systems. It is indicated that such influence can be direct or indirect. Direct effect is the result of case law relating to a specific provision of national law. Indirect influence is the result of court decisions, regardless of the method of their adoption, made in similar cases under the laws of this country (strong indirect influence) or other countries (weak indirect influence).

Key words: sources of law, judicial precedent, application of law, EU tax law, enforcement of judgments of the European Court of Justice, preliminary rulings, tax harmonization.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ПОДАТКОВИХ СПРАВАХ

УДК 347.73(4-6 EU)(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-13.01>

ІГОР БАБІН

кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича, Україна

i.babin@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6603-4380

ЛІДІЯ ВДОВІЧЕНА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

l.vdovichena@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2184-0119

Анотація. Стаття присвячена дослідженню загальних засад виконання рішень Європейського суду справедливості у сфері оподаткування. Аналізуються проблеми, які виникають під час застосування судової практики Європейського суду справедливості податковими органами та судами держав-членів ЄС. Установлено, що незалежно від будь-якого законодавчого втручання, спрямованого на забезпечення відповідності національного законодавства європейському, суди й податкові органи зобов'язані виконувати рішення Європейського суду справедливості на рівні застосування права, тобто відмовитися від застосування положень, визнаних Європейським судом справедливості такими, що не відповідають праву ЄС. Розкриваються особливості виконання рішень Європейського суду справедливості, порядок ухвалення яких визначено статтями 258 і 267 Договору про функціонування ЄС, а також здійснено класифікацію попередніх рішень.

Ключовим аспектом аналізу є питання усунення наслідків, спричинених попереднім застосуванням дефектних положень законодавства. У цьому контексті імплементація рішення Суду ЄС означає можливість ініціювання спеціальних процедур, спрямованих на виключення з регулювання рішень, прийнятих на основі положень, визнаних Судом ЄС такими, що не відповідають законодавству ЄС. Саме ж рішення Суду ЄС не тільки не впливає на дійсність положень національного законодавства, а й навіть не створює ефекту *erga omnes*.

У статті також досліджується вплив прецедентного права Європейського суду справедливості на національні податкові системи. Указується, що такий вплив може бути прямим або непрямим. Прямий вплив є результатом прецедентного права, що стосується конкретного положення національного законодавства. Непрямий вплив є результатом судових рішень незалежно від способу їх ухвалення, винесених у подібних справах за законодавством цієї країни (суровий непрямий вплив) або інших країн (слабкий непрямий вплив).

Ключові слова: джерела права; судовий прецедент; застосування права; податкове право ЄС; виконання рішень Європейського суду справедливості; попередні рішення; податкова гармонізація.

Introduction. Under the Founding Treaties, Member States are obliged to respect the judgments of the Court of Justice of the European Union, whether preliminary or infringement judgments. The judgments of the Court of Justice are part of the ‘acquis’ that candidate countries must implement before joining [1, p. 9]. With the acquisition of the status of an EU candidate state, this rule also applies to Ukraine, which already has significant experience in applying the tax law practice of another authoritative international judicial body – the European Court of Human Rights [2], however, the application and enforcement of the judgments of the EU Court has its own peculiarities.

National jurisdictions must apply EU law as interpreted by the Court of Justice, and Member States must adapt their domestic law accordingly [3, p. 22]. While states are free to choose the means, they must respect effective implementation. There is a wide variation between Member States in terms of the number of cases in which their legislation has been examined by the EU Court of Justice. For example, while very few tax cases have been accepted in relation to Ireland or Italy, the tax laws of the Netherlands, Germany, the UK and even Finland are regularly challenged before the EU Court of Justice. In addition, there are different attitudes towards the efforts of Member States to adapt their tax laws to EU requirements. However, there is no direct correlation between the number of cases filed with the CJEU and the legislative changes made by Member States to adapt their tax systems to EU requirements. For example, Austria and Finland have implemented numerous tax reforms in order to comply with the freedoms provided for in the Founding Treaties, as interpreted by the CJEU in its judgments. However, despite this, the tax legislation of these countries is often the subject of review by the EU Court of Justice. On the other hand, despite the small number of judgments of the EU Court of Justice on taxation in Italy, the Italian tax system, according to scholars, has features that may impede the effective implementation of EU freedoms [4, p. 209, 230–231].

The issue of enforcement of judgments of the European Court of Justice in tax disputes remains poorly researched in the national financial law science. There are practically no special scientific studies by Ukrainian scholars. The existing developments are either too general or fragmentary. Therefore, the study is based on the works of European scholars D. Mączyński, P. Pistone, N. Póltorak, U. Šadl, D-M. Şandru, B. de. Witte and others.

The purpose of the study is to analyse the general principles of enforcement of judgments of the European Court of Justice with a view to accelerating the harmonisation of national tax legislation with EU law.

The provisions of the Founding Treaties do not specify how a state should execute the judgments of the Court of Justice. In this context, it is not surprising that the implementation of the Court's judgments varies between Member States, even at the level of national jurisdictions. For example, in Romania, the binding nature of the judgments of the Court of Justice of the European Union is enshrined in the Constitution and established directly by the Constitutional Court [5, p. 47], while in Poland this issue is regulated by sectoral legislation [6, p. 5–10]. However, as a rule, the judgments of the EU Court of Justice do not interfere with the scope of the law, as the EU Court of Justice cannot declare an act issued by a state in violation of EU law invalid [7, p. 278]. Thus, the obligation to comply with the judgement rests primarily with the tax authorities and courts, which, when deciding tax cases based on the case law of the CJEU, cannot apply national provisions deemed incompatible with EU law. As stated by the CJEU in its judgment in “Commission of the European Communities v Italian Republic”, failure to comply with obligations arising from European law should result in an automatic prohibition of the application of the challenged provisions by both judicial and administrative authorities of the Member State and imposes an obligation on these authorities to take all measures to ensure full application of the law [8]. As a result, irrespective of any legislative intervention aimed at ensuring the compliance of national legislation with the European one, the tax authorities and administrative courts are obliged to comply with the judgments of the Court of Justice of the European Union at the level of application of law. In practice, this means, in particular, refusing to apply provisions recognised by the CJEU as inconsistent with EU law.

Due to the fact that the judgments of the CJEU have *ex tunc* effect, according to D. Mączyński, the issue of eliminating the consequences caused by the previous application of defective provisions should also be considered in the field of application of law [9, p. 26]. In this context, the implementation of the CJEU judgment means the possibility of initiating special procedures aimed at excluding from regulation decisions made on the basis of provisions recognised by the CJEU as inconsistent with EU law. It is even more obvious that the effects of the case law of the Court of Justice of the European Union are applicable in the case of decisions on the interpretation of treaties and acts adopted by EU institutions, bodies or organisational units issued pursuant to a preliminary ruling, the procedure for which is set out in Article 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union. Proceedings before the Court of Justice of the European Union are concluded with an order or judgment that is specifically binding. The case law of the Court of Justice of the European Union clearly shows that judgments and orders issued in this regime are binding on the court that requested the preliminary ruling, even if such binding does not directly follow from the wording of Article 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union [10]. The obligation applies not only to the court that submitted the request, but also to all domestic courts that make a decision in the case. Thus, the judgment of the EU Court of Justice not only does not affect the validity of the provisions of national legislation, but does not even create an *erga omnes* effect. The importance of the CJEU judgment for other proceedings stems from the doctrine of *acte éclairé*, which states that a national court may refrain from submitting a request if the CJEU has already ruled on a similar case [11, p. 164]. As in the case of decisions issued at the request of the Commission pursuant to Article 258 of the Treaty on the Functioning of the European Union, the preliminary decision is binding from the moment of publication with *ex tunc* effect. As a result, in this situation, the application of the law should also assess the possibility of excluding from the legal order previously adopted decisions that do not comply with EU law. The above considerations show that the implementation of the judgments of the EU Court of Justice in tax cases, regardless of the way they are adopted, generally takes place in the field of application of law [12, p. 68–103].

In the case of judgments rendered in accordance with Article 258 of the Treaty on the Functioning of the European Union at the request of the Commission, their implementation at the level of application will be limited to refusing to apply provisions found by the Court of Justice to be inconsistent with EU law. However, with regard to judgments (rulings and decisions) rendered pursuant to Article 267 of the Treaty on the Functioning

of the European Union as a result of a request submitted by a national court for the interpretation of Treaties and acts adopted by EU institutions, bodies, services or agencies, the enforcement of the judgment will consist in the court and all other courts considering the case taking into account the interpretation of the provisions of EU law given by the Court of Justice of the European Union. Moreover, in accordance with the doctrine of *acte éclairé*, the effect of the CJEU's judgment will be to take into account the interpretation of other courts considering similar cases. The implementation of the judgments of the Court of Justice of the European Union in the field of application of law does not exclude legislative intervention. A change in legislation, although not necessary, if the effect of the CJEU judgment is achieved in the field of application of the law by refusing to apply the provision questioned by the CJEU, is a natural consequence of a judgment rendered under Article 258 of the Treaty on the Functioning of the European Union. Recognition of the provisions of national legislation as inconsistent with EU law justifies the need to repeal such regulation or amend it in accordance with EU law in order to avoid inconsistencies in the application of national law and European law. However, the need to change the legislation in the case of a preliminary ruling under Article 267 of the Treaty on the Functioning of the EU is less obvious. N. Póltorak notes that despite the different implications of the judgment of the Court of Justice of the European Union delivered under Articles 258 and 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union, in practice the preliminary ruling procedure remains an effective tool for identifying violations of EU law and ensuring its enforcement [7, p. 251].

There are three groups of preliminary rulings: 1) judgments resulting from 'ordinary' questions of interpretation of EU law; 2) judgments triggered by requests for direct influence of EU law on the application of law by a national court; 3) judgments issued in connection with requests for compliance of national legislation with EU law [13, p. 15–25]. As a result, it may happen that a judgment rendered by the EU Court of Justice will require the abandonment of a national provision that is contrary to EU law. Thus, leaving such regulation in the national legal system may also lead to inconsistencies between the national legal system and the EU legal system, which justifies legislative intervention. Although the implementation of the CJEU judgments is mainly in the area of law application, their consequences should also be considered in the area of law-making. However, it is difficult to expect a national legislator to react to every judgment of the EU Court of Justice and incorporate its content into domestic tax legislation.

The European tax law doctrine indicates that the impact of the case law of the EU Court of Justice on national tax systems may be direct or indirect [14, p. 412–428]. Direct influence is the result of case law relating to a specific provision of national law. Indirect influence is the result of court decisions, regardless of the method of their adoption, made in similar cases under the laws of this country (strong indirect influence) or other countries (weak indirect influence). Direct impact can take different forms depending on how the CJEU ruling was made. In the case of decisions issued by the Court of Justice of the EU after the Commission has initiated an infringement procedure, their consequences are easier to take into account in case law and, possibly, at the legislative level. As D. Mączyński notes, this type of decision directly points to the provision of national law and states that it contradicts European Union law, and thus, it is a clear indication to authorities and courts considering tax cases that this provision cannot be the basis for decisions and should be omitted in the process of applying the law in tax and judicial proceedings [9, p. 28–29].

At the same time, a decision of the Court of Justice of the EU, issued in accordance with Article 258 of the Treaty on the Functioning of the EU, allows the legislator to amend the contested provision, repealing or amending it taking into account EU legal norms. However, it should be noted that in the case of court decisions issued following a complaint lodged by the Commission regarding a breach of EU law, controversial situations may arise. First, due to the retroactive effect (*ex tunc*) of the decisions of the Court of Justice of the EU, there is doubt as to whether the repeal of a provision that is incompatible with EU law is a sufficient measure to restore the state of conformity of national legislation with EU law. In particular, the question arises as to whether the legislator should not also provide for legal instruments allowing to attribute the state of conformity of national law to European law also in the period preceding the decision of the Court of Justice of the EU. The repeal of the provision of the tax law challenged before the Court of Justice of the EU resolves the problem of the compliance of the national legal system with EU law only from the moment it enters into force. Such a change does not automatically apply to proceedings concluded before its introduction. The dilemma is whether to reopen the proceedings to the authorities applying the law, using for this purpose the institution of resumption of proceedings that ended with the issuance of a final decision, or to leave the issue closed in this situation, or

whether the legislator should clearly define the consequences of the EU Court's decision on the inconsistency of the provision of national tax legislation with EU legislation separately for each decision, taking into account its specifics and, in particular, the time range of its validity. Secondly, it is necessary to consider whether the effects of a decision of the Court of Justice of the European Union that national legislation is incompatible with EU law should be limited only to periods for which the limitation period has not expired in the light of domestic tax provisions, or whether those effects should be inferred in relation to the entire period of validity of the provision which is contrary to EU law, regardless of the time limits resulting from national law [15]. Thirdly, the dispute concerns the issue of the assessment – both at the level of application and at the level of law-making – of existing provisions in a legal system similar to that covered by the CJEU ruling. It seems that the process of assessing the direct effect of decisions issued by the Court of Justice of the EU following preliminary proceedings under Article 267 of the Treaty on the Functioning of the EU is the most complex. The very fact that the decision was issued following a procedure initiated by a national court with a request for interpretation of the Constituent Treaties or acts adopted by institutions, bodies, services or agencies of the EU in order to apply this interpretation to a specific provision of domestic legislation does not determine the consequences for this tax system. Somewhat simplified, it can be noted that in the case of decisions made in accordance with the preliminary ruling procedure, the EU Court interprets the provisions of EU law, while the task of the national court is to interpret the provisions of national legislation taking into account the decision made by the EU Court. That is, the direct consequences of the decision of the Court of Justice of the EU do not mean the refusal to apply the provisions of national law. On the contrary, tax authorities and courts will be obliged to apply the provisions of national law, but in such a way that the legal norm resulting from it complies with EU law. Thus, even in the case of previous decisions of the Court of Justice of the EU, which have direct effect, the intervention of the legislator does not seem obvious. If the legislator decides to implement such a decision of the Court of Justice of the EU, such implementation will, in principle, not consist in repealing the provision of the national act, but in changing its content in such a way that it reflects the interpretation adopted by the Court of Justice of the EU in the decision. In the case of preliminary rulings, all dilemmas regarding the consequences of judicial decisions rendered pursuant to Article 258 of the Treaty on the Functioning of the EU, with particular emphasis on temporal issues and the legal and tax assessment of the impact of such decisions on events preceding the ruling. Moreover, there is another dilemma that arises due to the specificity of previous decisions of the Court of Justice of the EU regarding the validity of changing a provision under the influence of such a decision, when it is made on the basis of a specific factual situation. In other words, the doubts relate to whether, in the case of a judgment of the EU Court of Justice that relates to a specific factual situation, an abstract provision of national law that also applies to factual situations other than those analysed by the EU Court of Justice should be changed. This once again confirms our opinion that there are differences in the implementation of the decisions of the Court of Justice of the EU at the level of national jurisdictions of the Member States.

Conclusions. Summarizing the above, it can be noted that the obligations to implement the decisions of the Court of Justice of the EU in tax cases lie primarily with tax authorities and courts. Decisions and orders given under the procedure laid down in Article 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union are binding on the court which has requested a preliminary ruling, even if such binding effect does not follow directly from the wording of that article. The obligation extends not only to the requesting court, but also to all national courts that rule on the case. In the case of court decisions issued under Article 258 of the Treaty on the Functioning of the EU at the request of the Commission, their implementation at the level of application will be limited to the refusal to apply the provisions found by the Court of Justice of the EU to be incompatible with EU law.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Devereux M. *Taxes in the EU New Member States and the Location of Capital and Profit*. University of Warwick, IFS and CEPR, 2006, 27p.
2. Babin I. Features of the Application of the Decisions of the European Court of Human Rights by Ukrainian Courts in Tax Cases. *DANUBE*. 2020. Vol. 11, № 1. P.75–89. <https://doi.org/10.2478/danb-2020-0005>.
3. Malherbe Ja., Malherbe Ph., Richelle I., Traversa E. The impact of the rulings of the European Court of Justice in the area of direct taxation 2010. Directorate General for Internal Policies Policy Department : Economic and Scientific Policy. Brussels, European Union, 2011. 172 p.
4. Towards a Homogeneous EC Direct Tax Law. Ed. Cecile Brokelind. 2007. 462 p.

5. Șandru Daniel-Mihail. Caracterul obligatoriu al deciziei preliminare pronunțate de Curtea de Justiție a Uniunii Europene pentru instanțe și autorități naționale. *Revista Română de drept European*. 2019. № 4. P. 44–55.
6. Бабін І. Особливості застосування рішень у податкових справах Європейського суду справедливості в Республіці Польща. *Ерліхівський журнал*. 2025. № 12. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-12.01>.
7. Półtorak N. Komentarz do art. 259 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. *Kornobis-Romanowska D., Łacny J., Wróbel A. (red.). Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*. Komentarz, 2012. Tom 3. WKP. URL: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publikacje/komentarze/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej-komentarz-tom-iii-art-587326783>.
8. Case C-101/91, Commission of the European Communities v Italian Republic [1993] ECLI:EU:C:1993:16. para 24.
9. Mączyński D. Bezpośredni wpływ orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na stanowienie prawa podatkowego w Polsce (wstęp do badań). *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 2019. Rok LXXXI. Zeszyt 3. P. 23–27. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2019.81.3.2>.
10. Case C-69/85, Wünsche Handelsgesellschaft GmbH & Co. v Federal Republic of Germany [1986] ECLI:EU:C:1986:104.
11. Ahlt M., Szpunar M. Prawo europejskie. Warszawa : C.H. Beck, 2011. 309 p.
12. Šadl U. National courts and the effectiveness of EU law. *National Courts and EU Law. New Issues, Theories and Methods*. Cheltenham-Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 68–103.
13. Witte B. de. The preliminary ruling dialogue: three types of questions posed by national courts. *Witte B. de, Mayoral J.A., Jaremba U., Wind M., Podstawa K. (eds.). National Courts and EU Law. New Issues, Theories and Methods*. Cheltenham-Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 15–25.
14. Pistone P. The impact of ECJ case law on national taxation. *Bulletin for International Taxation*. 2010. № 64 (8/9). P. 412–428. <https://doi.org/10.59403/2d46twd>.
15. Case C-105/14, Criminal proceedings against Ivo Taricco and Others [2015] ECLI:EU:C:2015:293.

REFERENCES

1. Devereux, M. (2006). *Taxes in the EU New Member States and the Location of Capital and Profit*. University of Warwick, IFS and CEPR, 27p.
2. Babin, Igor. (2020). «Features of the Application of the Decisions of the European Court of Human Rights by Ukrainian Courts in Tax Cases» *DANUBE*, vol.11, no. 1, pp. 75–89. <https://doi.org/10.2478/danb-2020-0005>.
3. Malherbe Jacques, Malherbe Philippe, Richelle Isabelle, Traversa Edoardo. (2011). *The impact of the rulings of the European Court of Justice in the area of direct taxation 2010*. Directorate General for Internal Policies Policy Department: Economic and Scientific Policy. Brussels, European Union. 172 p.
4. *Towards a Homogeneous EC Direct Tax Law*. Ed. Cecile Brokelind. 2007, 462 p.
5. Șandru Daniel-Mihail. (2019). Caracterul obligatoriu al deciziei preliminare pronunțate de Curtea de Justiție a Uniunii Europene pentru instanțe și autorități naționale. *Revista Română de drept European*. № 4, pp. 44–55.
6. Babin, I. (2025). Osoblyvosti zastosuvannia rishen u podatkovykh spravakh Yevropeiskoho sudu spravedlyvosti v Respublitsi Polshcha. *Erlikhivskiy zhurnal*. № 12. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-12.01>.
7. Półtorak, N. 2012). Komentarz do art. 259 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. [in] D. Kornobis-Romanowska, J. Łacny, A. Wróbel (red.). *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*. Komentarz. Tom 3. WKP. Retrieved from: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publikacje/komentarze/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej-komentarz-tom-iii-art-587326783>.
8. Case C-101/91, Commission of the European Communities v Italian Republic [1993] ECLI:EU:C:1993:16. para 24.
9. Mączyński Dominik. (2019). Bezpośredni wpływ orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na stanowienie prawa podatkowego w Polsce (wstęp do badań). *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LXXXI. Zeszyt 3, pp. 23–27. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2019.81.3.2>.
10. Case C-69/85, Wünsche Handelsgesellschaft GmbH & Co. v Federal Republic of Germany [1986] ECLI:EU:C:1986:104.
11. Ahlt, M., Szpunar, M. (2011). *Prawo europejskie*. Warszawa: C.H. Beck. 309 p.
12. Šadl, U. (2016). *National courts and the effectiveness of EU law*. [in:] B. de Witte, J. A. Mayoral, U. Jaremba, M. Wind, K. Podstawa (eds.). *National Courts and EU Law. New Issues, Theories and Methods*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 68–103. ISBN: 9781783479894.
13. Witte, B. de. (2016). *The preliminary ruling dialogue: three types of questions posed by national courts*. [B:] B. de Witte, J.A. Mayoral, U. Jaremba, M. Wind, K. Podstawa (eds.). *National Courts and EU Law. New Issues, Theories and Methods*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 15–25. ISBN: 9781783479894.
14. Pistone, P. (2010). The impact of ECJ case law on national taxation. *Bulletin for International Taxation*. № 64(8/9), pp. 412–428. <https://doi.org/10.59403/2d46twd>.
15. Case C-105/14, Criminal proceedings against Ivo Taricco and Others [2015] ECLI:EU:C:2015:293.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

СОЦІОЦЕНТРИЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ОНОВЛЕННЯ ДОКТРИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.02>

ДМИТРО БЕЗЗУБОВ

доктор юридичних наук, професор,

академік Національної академії наук вищої освіти України,

провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління

та адміністративного права

Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України, Україна

dbezzubov@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7183-5206

Анотація. У статті розглядається соціоцентризм як концептуальний і методологічний каркас для оновлення сучасної доктрини адміністративного права. Соціоцентризм, який трансформує традиційний людиноцентричний підхід, акцентує увагу на задоволенні колективних потреб суспільства та громад. Запропоновано чотири ключові компоненти соціоцентричної методології: примат суспільного інтересу, сервісну орієнтацію, прозорість і колективну відповідальність. Наводяться аргументи на користь інтеграції цих принципів у систему нормотворення, процедур адміністративного регулювання й практику публічного управління. Аналіз включає порівняння з класичними доктринами, виявлення прогалин чинної парадигми та рекомендації для подальшої кодифікації соціоцентричних засад у профільних законах і підзаконних актах.

Концепція соціоцентризму в адміністративному праві постає відповіддю на виклики сучасної державотворчості, у якій індивід і громада набувають рівноцінного значення в процесах публічного врядування. Наукова школа адміністративного права, започаткована на початку XX століття, наголошувала на «людиноцентричній» парадигмі, у якій основним суб'єктом правового регулювання є особа як носій прав і свобод. Соціоцентризм розширює це бачення, проголошуючи, що ефективність і легітимність публічних рішень вимірюються не лише індивідуальною користю, а передусім суспільним благом і довірою громади.

У статті обґрунтовується теоретико-методологічний фундамент соціоцентризму, що поєднує класичні ідеї публічного блага (від утопій Платона до висновків Дж. Ст. Мілля) із сучасними доктринами New Public Service й New Public Governance. Показано, як імперативні та диспозитивні методи адміністративного права можуть бути інтегровані в єдину управлінсько-сервісну модель, яка гарантує громадянам не тільки дотримання формальних процедур, а й реалізацію загальносуспільних інтересів.

Особлива увага приділяється чотирьом «ядрам» соціоцентричної методології: примату суспільного інтересу, адміністрації як виробникові публічних цінностей (public value), прозорості як інструментові солідарності, а також колективній відповідальності органів влади за наслідки своїх рішень. На основі аналізу європейських практик (Естонія, Німеччина, Франція) виокремлено ключові прогалини чинної доктрини, які проявляються в надмірній дискреції органів виконавчої влади, процедурній невизначеності, нормативній фрагментації й технічних бар'єрах цифровізації.

Пропонуються практичні механізми втілення соціоцентризму в правотворчість: кодифікація адміністративних процедур із чітким регламентом SLA-стандартів, створення міжвідомчої цифрової платформи «SocioGov» для моніторингу суспільних потреб, а також розвиток міждисциплінарних освітніх ініціатив задля формування нової генерації публічних менеджерів.

Запровадження методології соціоцентризму сприятиме консолідації суспільства, підвищенню якості й легітимності публічного управління, а також зміцненню довіри громадян до державних інститутів. У підсумку соціоцентризм як методологічна основа оновлення доктрини адміністративного права відкриває простір для подальших досліджень у сфері публічного управління та створює передумови для справжньої демократії сервісу.

Ключові слова: адміністративне право; соціоцентризм; доктрина адміністративного права; методи адміністративного права; публічне управління; суспільний інтерес; сервісна модель; прозорість; колективна відповідальність.

SOCIOCENTRISM AS A METHODOLOGY FOR RENEWING THE DOCTRINE OF ADMINISTRATIVE LAW

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-13.02>

DMYTRO BEZZUBOV

***Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences
of Higher Education of Ukraine, Leading Researcher of the Department
of Public Administration and Administrative Law Problems***

**V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine**

dbezzubov@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7183-5206

Abstract. The article considers sociocentrism as a conceptual and methodological framework for updating the modern doctrine of administrative law. Sociocentrism, which transforms the traditional human-centric approach, focuses on meeting the collective needs of society and communities. Four key components of the sociocentric methodology are proposed: the primacy of the public interest, service orientation, transparency and collective responsibility. Arguments are made in favor of integrating these principles into the system of rulemaking, administrative regulation procedures and public administration practice. The analysis includes a comparison with classical doctrines, identification of gaps in the existing paradigm and recommendations for further codification of sociocentric principles in profile laws and by-laws.

The concept of sociocentrism in administrative law appears as a response to the challenges of modern state-building, in which the individual and the community acquire equal importance in public governance processes. The scientific school of administrative law, founded at the beginning of the 20th century, emphasized the “human-centric” paradigm, in which the main subject of legal regulation is the individual as the bearer of rights and freedoms. Sociocentrism expands this vision, proclaiming that the effectiveness and legitimacy of public decisions are measured not only by individual benefit, but primarily by the public good and the trust of the community.

The article substantiates the theoretical and methodological foundation of sociocentrism, which combines classical ideas of the public good (from Plato's utopias to the conclusions of J. W. Mill) with modern doctrines of the New Public Service and New Public Governance. It is shown how imperative and dispositive methods of administrative law can be integrated into a single management and service model that guarantees citizens not only compliance with formal procedures, but also the realization of general public interests.

Special attention is paid to the four “cores” of the sociocentric methodology: the primacy of the public interest, the administration as a producer of public value, transparency as an instrument of solidarity, and the collective responsibility of authorities for the consequences of their decisions. Based on the analysis of European practices (Estonia, Germany, France), key gaps in the existing doctrine are identified, which are manifested in excessive discretion of executive authorities, procedural uncertainty, regulatory fragmentation, and technical barriers to digitalization.

The article proposes practical mechanisms for implementing sociocentrism in lawmaking: codification of administrative procedures with a clear regulation of SLA standards, creation of an interdepartmental digital platform “SocioGov” for monitoring public needs, and development of interdisciplinary educational initiatives to form a new generation of public managers.

The introduction of the sociocentrism methodology will contribute to the consolidation of society, improving the quality and legitimacy of public administration, as well as strengthening citizens' trust in state institutions. As a result, sociocentrism as a methodological basis for updating the doctrine of administrative law opens up space for further research in the field of public administration and creates the prerequisites for a true service democracy.

Key words: administrative law; sociocentrism; doctrine of administrative law; methods of administrative law; public administration; public interest; service model; transparency; collective responsibility.

Сучасний етап державотворення в Україні характеризується невідкладною потребою переосмислити завдання й функції публічної адміністрації з огляду на нові виклики – соціалізацію управлінських процесів, цифрову трансформацію, реформи, спрямовані на євроінтеграцію. У цих умовах доктринальна модель адміністративного права, сформована в радянській і пострадянській традиції, виявляє

низку системних обмежень. Вона надто зосереджена на імперативному, владному впливі, недооцінюючи вагу колективних інтересів і публічного блага як центральної цінності публічного управління. Саме виявлення й подолання цих «трісок» старої доктрини стає ключем до побудови адміністрації, здатної забезпечити легітимність рішень, довіру громадян і соціальну згуртованість.

Наукова школа адміністративного права під керівництвом академіка В. Б. Авер'янова наприкінці 1990-х років відзначила необхідність відходу від суто управлінських пріоритетів на користь людиноцентричних підходів, де носієм центру регулювання визнається суб'єкт правовідносин. Проте об'єктом залишається переважно індивід. Запроваджуючи ідею соціоцентризму, ми порушуємо питання: чи не настав час перенести центр ваги до тих суспільних груп і спільнот, чий інтереси виявляються консолідованими через механізми публічного управління?

У цьому разі соціоцентризм постає як методологічний маяк: він вимагає, щоб кожне управлінське рішення спочатку оцінювалося з огляду на його внесок не лише в захист індивідуальних прав, а й у досягнення спільних благ – безпеки, соціальної справедливості, сталого розвитку. При цьому адміністрація функціонує не як машина владних наказів, а як постачальник суспільних сервісів, орієнтованих на широке коло бенефіціарів.

Аналіз досліджень цього напрямку сфери забезпечення національної безпеки дає змогу сформулювати декілька основних векторів досліджень: проблеми сфери національної безпеки в адміністративному праві розглядаються через праці В. Б. Авер'янова [1], О. Ф. Андрійко [2], І. П. Голосніченко [3], В. В. Цветкова [4], О. М. Бандурки й інших відомих учених; проблеми функціональної сфери адміністративного права відображено в працях Т. О. Коломєць, В. О. Заросило, В. А. Ліпкана, О. В. Скрипнюка, О. В. Копана й інших.

Метою дослідження є розроблення концептуальних підвалин соціоцентризму як методології оновлення доктрини адміністративного права в Україні. Завдання полягають у теоретичному окресленні соціоцентричних засад, зіставленні їх із традиційними доктринальними моделями, ідентифікації прогалин чинного законодавства й розробленні практичних рекомендацій щодо імплементації соціоцентричних принципів у норми та процедури.

За основу методів дослідження взято аксіологічний метод, компаративно-правові методи й принципи *good governance*, а також діалектичний аналіз, що дає змогу простежити перехід від владно-імперативної моделі до сервісно-партнерської взаємодії між адміністрацією та громадянським суспільством. Запропоновані підходи мають не лише теоретичну вагу, а й практичну цінність для законодавців і виконавчої влади, оскільки відповідають сучасним викликам: відростанню ролі регіональних громад, необхідності цифрових рішень і підвищенню прозорості.

Розглянуті в статті соціоцентризм і супутні йому принципи балансування індивідуальних і колективних інтересів, сервісної орієнтації та колективної відповідальності формують методологічну платформу, на якій може базуватися нова доктринальна архітектура адміністративного права України – ефективного й соціально спрямованого адміністративного регулювання су спільних відносин.

У межах української наукової традиції адміністративного права ідея «людиноцентризму» пройшла через кілька етапів інституційного осмислення й практичної імплементації. Першим кроком на цьому шляху стало звернення академіка В. Б. Авер'янова до конституційної формули – «утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1, с. 78].

У його працях ці слова перетворюються на принцип, за яким система публічного управління має бути зорієнтована на захист прав індивіда. Водночас В. Б. Авер'янов застерігає: якщо цей принцип залишити в суто формальному, декларативному вигляді, адміністрація ризикує обмежитися консервацією статус-кво й застосовувати «людиноцентризм» лише як прикриття владних рішень. Щоб уникнути такої парадоксальної колізії, ми пропонуємо переосмислити носія центральної уваги: замість «особи» як атомарної одиниці права взяти до фокусу «суспільство», тобто перейти до моделі, де захист індивідуального права невідривний від формування спільного блага.

Якщо В. Б. Авер'янов здійснив «антропологічний» поворот у класичній адміністративно-правовій доктрині, то відштовхування від його праць дає змогу звернутися до глибиннішого інтелектуального коріння соціоцентризму. Уже Джеремі Бентам у «Критиці прав людини» на межі XVIII–XIX століть формулював ідею «найбільшого блага для найбільшого числа», закладаючи тим самим нормативну основу для колективного виміру політичного й управлінського рішення. Дж. Бентамів «утилітаризм»

пропонував не просто моральну, а й юридичну мету владі – керуватися не її надмірною жорсткістю в захисті «природних» прав, а виваженим балансом між інтересами громадян [2, с. 23].

Джон Стюарт Мілль, розвиваючи утилітарну традицію, акцентував увагу на соціальній відповідальності держави за формування середовища, у якому кожен індивід може реалізувати свій потенціал [3].

У контексті адміністративного права його ідеї продовжено в теоріях «соціального права», яке вже не обмежується «негативним» захистом від втручання, а переходить до «позитивного» забезпечення умов для самореалізації. Тобто держава стає не лише гарантом внутрішньої недоторканності, а й активним агентом, який створює публічні блага – від інфраструктури до соціальних послуг.

У XX столітті концепція публічного блага поступово входить до академічного дискурсу й переростає в доктрини New Public Service й New Public Governance. У їхній основі лежить саме соціоцентричний підхід: головний ресурс публічного управління – довіра та залученість громадян, а «успішний уряд» – той, який діє не з позиції зверхності, а як партнер у спільному виробництві суспільних послуг. Ці зміни добре резонують із поглядами В. Б. Авер'янова на потребу поєднання імперативного й диспозитивного методів у сучасному адміністративному праві. При цьому утилітарна спадщина Дж. Бенґама й Дж. Мілля зазнає глибинної філософської редукції: тепер не лише кількісна максимізація державних послуг, а і якісний поступ до спільних благ стає орієнтиром для публічного управління.

Таким чином, теоретичні витоки соціоцентризму тягнуться від класичних утилітаристів, які показали, що держава відповідає перед суспільством за досягнення «загального блага», і доходять до сучасних доктрин, у яких публічна влада усвідомлює свою діяльність як сервіс, спрямований на задоволення колективних потреб. Саме ця трансформація – з «людиноцентризму» до соціоцентризму – відкриває шлях до доктринального оновлення адміністративного права України, що дає змогу поєднати повагу до індивідуальних прав і відповідальність за суспільне благо.

У сучасній адміністративно-правовій доктрині соціоцентризм уживає роль концепту, здатного поєднати два на перший погляд протилежні підходи – сервіси, зорієнтовані на громадянина (New Public Service), і загальнодержавні стратегії мережевого врядування (New Public Governance). Перший із них наголошує на тому, що ефективне управління неможливе без безпосередньої участі користувача у виробництві публічних благ. Адміністративне право тут розглядається як інструмент створення «успішних клієнтських послуг держави» – від отримання довідки про реєстрацію бізнесу до оскарження рішення органу виконавчої влади. Соціоцентризм узгоджує це із широким суспільним виміром: якщо нова публічна служба орієнтована на індивіда, соціоцентризм нагадує, що кожен індивід водночас є частиною спільноти й що кінцева цінність державного сервісу – це не лише задоволений користувач, а й стійка довіра до інституцій, яка живиться відчуттям загальної відповідальності.

Другий підхід, New Public Governance, пропонує моделі мережевого врядування, де держава, бізнес і суспільні організації спільно виробляють публічні політики й сервіси. Відмінність соціоцентризму полягає в тому, що він ставить не просто партнерство, а солідарність у центрі взаємодії: законодавча й виконавча влада мають не стільки «запрошувати» представників громадянського суспільства до консультацій, скільки ділити з ними відповідальність за результат, включаючи довгострокове планування й витримування компромісів між інтересами різних груп.

Розглядаючи співвідношення імперативного й диспозитивного методів у світлі суспільного блага, соціоцентризм пропонує нову інтерпретацію: імператив не як унілатеральне веління влади, а як умовлене зобов'язання зберегти спільні цінності, а диспозитив – не лише «свобода вибору» суб'єкта, а й інструмент колективного самоврядування. Наприклад, у процедурі видачі ліцензії диспозитивний підхід дає підприємцям змогу обирати формат запиту, канал подання документів чи графік перевірок, проте імперативні межі – вимоги до екологічної безпеки, громадської участі чи стандартів прозорості – продовжують захищати загальний інтерес. Така «подвійна рамка» гарантує, що індивідуальний простір дій не зруйнує інституційну цілісність.

Європейський досвід додає конкретики соціоцентричним інтерпретаціям наукових доробок в адміністративному праві. В Естонії, де уряд реалізував бачення «престижної нації цифрових громадян», кожен адміністративний сервіс обернено інтегровано з механізмами зворотного зв'язку, демократичних онлайн-форумів та алгоритмів оцінювання суспільного впливу. Тут імператив щодо цифрової інклюзії накладається на диспозитивні свободи електронного самовираження. Німеччина ж, традиційно

схильна до детального регулювання, виробила моделі «регуляторних скринінгів», де під час розроблення будь-якого нормативного акта влада зобов'язана публічно обговорити економічні й соціальні наслідки, а потім разом із представниками громадськості опублікувати «регуляторну панораму» – підсумковий звіт. Франція, зі свого боку, у межах «Гран-Шампіон» цифрової трансформації створила програми «громадянських хакатонів», коли черговий урядовий портал мають не лише розробити, а й «промоніторити» самі користувачі.

Усі ці приклади вказують, що соціоцентризм на практиці виявляється здатним об'єднати імперативні норми захисту спільного інтересу та диспозитивні свободи індивіда в єдиній системі взаємодії. Таким чином, він не лише доповнює New Public Service й New Public Governance, а й піднімає їхню доктрину на нову якість: від адаптивних інструментів до справжньої системи публічного солідарного врядування, де кожний державний акт містить дозвоільну силу та закладає фундамент для колективного блага.

Методологічні контури соціоцентризму в адміністративному праві формуються довкола чотирьох ядрових підвалин, кожна з яких переосмислює традиційні правові категорії, надаючи їм суспільної глибини й колективного сенсу. Першим і найбільш фундаментальним ядром є примат суспільного інтересу. Класична доктрина адміністративного права, насамперед представлена в працях В. Б. Авер'янова, виводить людину в центр регулювання як носія невідчужуваних прав. Соціоцентризм розширює цю парадигму, відводячи ключове місце громаді, колективу, суспільству. Рішення, які ухвалює адміністративний орган, мають оцінюватися не лише за критерієм захисту індивідуальних свобод, а й за здатністю врахувати широкий спектр суспільних потреб – від екологічної безпеки до культурно-освітніх пріоритетів. Баланс між приватними правами та публічним обов'язком у цьому розумінні перетворюється на динамічну рівновагу, за якої ніщо не може розглядатися в ізоляції від загальнодержавних і місцевих інтересів.

Друге ядро – сервісна орієнтація адміністрації як механізму виробництва «public value». Методологічний поворот, який, починаючи з New Public Service та New Public Governance, закликає не лише прив'язувати державні послуги до потреб громадян, а й створювати справжні стандарти якості й рівні очікування, у соціоцентризмі набуває особливого сенсу. Адміністративний акт у цій системі постає не як простий документ органу виконавчої влади, а як елемент єдиної ланки виробничої системи публічних благ. Нормативні акти, служби й процедури проектується за бізнес-алгоритмом: необхідно визначити клієнта (громадянина чи організацію), очікуваний результат і метрики успіху (Service Level Agreements), а потім забезпечити вимірюваність і підзвітність. У цьому ключі соціоцентризм пропонує замінити архаїчні індикатори «дотримано термінів» і «оформлено акти» на більш глибокі показники: «підвищено рівень громадської довіри», «зменшено соціальні витрати на конфлікт», «покращено довгострокові результати розвитку».

Третє ядро – прозорість як інструмент солідарності й публічного контролю. У добу цифрової адміністрації та швидкого розповсюдження інформації адміністративне право не може залишатися «за зачиненими дверима». Соціоцентрична методологія впроваджує інформаційну відкритість не як корисну функцію, а як обов'язкову цінність. Відкриваючи алгоритми ухвалення рішень, оприлюднюючи внутрішні стандарти й плани перевірок, держава створює умови для самоконтролю громади. Подібний підхід у сучасному праві називають «соціальним аудитом»: суспільство набуває реального механізму зворотного зв'язку, здатного коригувати процес усередині раніше, ніж офіційні процедури оскарження вступають у дію. За методологією соціоцентризму, прозорість – це не просто опція, а обов'язок, який забезпечує легітимність влади.

Четверте ядро – колективна відповідальність за соціальні наслідки управлінських рішень. Соціоцентризм вимагає розглядати кожний адміністративний акт через призму його загального впливу: скорочення бюджету на соціальні послуги, відкриття нових індустріальних зон, зміни в системі оподаткування – усе це несе як позитивні, так і потенційно руйнівні ефекти. Методологічне нововведення полягає в тому, що оцінка результатів стає колективною: дослідницькі платформи при владі, громадські наукові ради та незалежні моніторингові групи отримують спільну відповідальність за оцінку реальних наслідків. Такий «соціальний імунітет» державних інститутів не лише знижує ризик помилок, а й формує культуру публічного правління, де влада та суспільство – не конкуруючі суб'єкти, а співтворці спільного блага.

Загалом чотири ядра соціоцентричної методології – примат суспільного інтересу, сервісна орієнтація, прозорість і колективна відповідальність – створюють цілісну систему, здатну як адекватно реагувати на сучасні виклики, так і закладати підґрунтя для стійкого розвитку демократичної публічної адміністрації. Такий підхід виходить за межі суто процедурного регулювання, переводячи адміністративне право в площину справжньої суспільної взаємодії, де кожен нормативний акт є кроком на шляху до спільного добробуту.

Прогалини сучасної адміністративно-правової доктрини виявляються найяскравіше в невідповідності між декларованими принципами ефективності й реальними процедурами, які надмірно орієнтовані на формальне дотримання норм. Надмірна дискреція, закладена в низці законодавчих і підзаконних актів, породжує ситуації, коли одні й ті самі правові норми застосовують по-різному залежно від настрою чи політичної кон'юнктури. Як зауважував І. П. Голосніченко, «дискреція без чітких процедурних обмежень перетворюється на інструмент свавілля» [4, с. 98]. Справді, без гарантованих строків розгляду звернень і чіткої мотивації рішень громадяни зіштовхуються з невизначеністю й тривалими бюрократичними затримками, що підриває довіру до публічної влади.

У цьому контексті процедурна невизначеність – це не просто недолік правової техніки, а прямий ризик для легітимності всього адміністративного процесу. Фрагментація норм призводить до того, що дозвільні процедури регулюються одночасно в законах «Про адміністративні послуги», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», численних урядових постановах і відомчих інструкціях. Наслідком є дублювання перевірок, коли один і той самий документ проходить декілька інстанцій, що накладає величезні витрати на бізнес і стримує інвестиційну активність. У цьому розриві між нормою та практикою В. В. Цветков слушно підкреслював: «... адміністративне право втрачає зміст, коли норми суперечать одна одній і, замість регулювання, породжують хаос» [5, с. 45].

Ще однією суттєвою прогалиною є технічні бар'єри цифровізації. У сучасних умовах побудови держави, коли світ відходить від паперового документообігу, українське адміністрування натрапляє на два взаємопов'язані виклики: застарілу IT-інфраструктуру та кадрову неспроможність адаптуватися до нових рішень. Проект «Дія» демонструє потенціал цифрових сервісів, але більшість регуляторних процесів досі існують у тестовому режимі. Нестача єдиних електронних реєстрів, відсутність інтегрованих платформ моніторингу й низький рівень кібербезпеки створюють ризик витоку конфіденційних даних і підробок. Н. О. Андрійко попереджає, що «цифрова трансформація без належного регламенту й стандартизації процедур здатна лише поглибити розрив між адміністрацією та громадянином» [3].

Супротив сервісним підходам виявляється й у культурі «адміністративного примусу», коли чиновник ідентифікує власну роль не з боку надання послуг, а з боку встановлення обмежень. Соціоцентрична доктрина пропонує формувати ментальну модель «адміністратора як сервісного менеджера», однак для цього потрібна цілеспрямована зміна юридичної освіти й професійних стандартів. Без системної підготовки кадрів кожна спроба оптимізувати процедури лишатиметься декларацією.

Таким чином, сумарний ефект прогалин доктрини – надмірної дискреції, процедурної невизначеності, нормативної фрагментації та технічних бар'єрів – створює утруднення для реалізації сучасних управлінсько-сервісних і ризикоорієнтованих моделей. Подолання цих викликів вимагає єдиної кодифікації адміністративних процедур, чіткого регламенту цифровізації та формування нової професійної культури, що поставить людину й суспільство в центр публічного управління.

Інтеграція соціоцентричної ідеології в інституційні механізми публічного управління потребує конкретних кроків на законодавчому й організаційному рівнях. Насамперед вона вимагає цілісного реформування адміністративного судочинства, що нині містять переважно процедурні норми, сформовані в парадигмі класичного управління. Соціоцентричний підхід змінює акценти: кожна процесуальна дія покликана враховувати не лише інтереси суб'єкта звернення, а й потенційний вплив на громаду та публічний простір. Перегляд норм про строки розгляду, форму прийняття рішень, можливості медіації й альтернативного вирішення спорів має відбуватися крізь призму балансу між індивідуальним правом на захист і колективним правом на стабільність суспільних функцій. У цьому контексті адміністративний суд стає не лише арбітром, а й простором соціальної комунікації, де забезпечуються зворотний зв'язок із громадами та інформування суспільства про результати розгляду справ як елемент прозорості й підзвітності.

Другою компетенційною новацією має стати запровадження єдиного «адміністративно-сервісного» стандарту для всіх органів виконавчої влади. Цей документ повинен об'єднати вимоги до якості обслуговування, орієнтованого на public value, і містити критерії оцінювання ефективності та справедливості прийнятих рішень. За взірцем SLA-угод між державою й громадянином, органи надання адміністративних послуг отримають чіткі зобов'язання щодо строків відповіді, форми інформаційного забезпечення, можливості використання електронних каналів зв'язку й отримання зворотного зв'язку. У такому стандарті критеріями успіху мають стати не лише швидкість виконання запиту, а й рівень задоволеності користувачів, кількість інноваційних пропозицій від громад і показники впливу прийнятих рішень на соціальну згуртованість.

Нарешті, розбудова міжгалузевої цифрової платформи «SocioGov» є практичним логічним продовженням кодифікації та сервісної стандартизації. Цей портал має інтегрувати дані всіх структур – від місцевих адміністрацій до центральних відомств – у режимі реального часу, даючи змогу відслідковувати суспільні запити, ризики й індикатори добробуту громад. За допомогою аналітичних модулів і штучного інтелекту «SocioGov» генеруватиме прогнози щодо найбільш нагальних потреб і потенційних конфліктів, а також формуватиме рекомендації для локальної та центральної влади. Залучення громадян до спільної аналітики через відкриті дані й сервіси адміністрування сприятиме підвищенню довіри та солідарності, а можливість перевірки результатів електронного голосування за пріоритетні проекти створить додатковий рівень публічного контролю.

Таким чином, практична реалізація соціоцентризму в адміністративному праві потребує комплексного підходу: перегляду норм ключових нормативних актів, стандартизації сервісних процедур і налаштування цифрової екосистеми взаємодії між владою та суспільством. Такі заходи закладають підвалини нового типу публічного управління, у якому людина перебуває не лише в центрі, а разом зі своїми громадами є активним суб'єктом формування суспільного блага.

Соціоцентрична методологія оновлення доктрини адміністративного права відкриває принципово новий горизонт розуміння публічної влади як механізму, покликаного слугувати суспільному благу та консолідувати громадян навколо спільних цінностей. З огляду на викладені позиції, першочергово варто наголосити на тому, що соціоцентризм є не лише абстрактним концептом, а й практичним інструментом підвищення ефективності управління й підзвітності влади. У центрі такого підходу перебуває не індивід сам по собі, а взаємозв'язок особистості й громади: рішення приймаються з огляду на їх можливий суспільний резонанс, а не лише з погляду формальної законності або вузько приватних інтересів. Саме така «гуманізована системність» здатна посилити довіру до держави та запобігти поляризації, що дедалі більше загрожувє нашому суспільству в умовах геополітичної турбулентності й внутрішніх трансформацій.

Важливим підсумком є усвідомлення того, що соціоцентризм дає змогу переорієнтувати адміністративно-правові процедури від переважного імперативу до збалансованого синтезу імперативних і диспозитивних методів. Це дає можливість формувати рішення, які не тільки обов'язкові для виконання, а й ураховують контекст публічного добра, створюючи додаткові можливості для конструктивного діалогу між владою й громадянами. У цьому сенсі концепція є не стільки теоретичною, скільки глибоко практичною, оскільки вона спонукає законодавців та адміністраторів переглянути процедури так, аби вони ставали простором соціальної комунікації й співтворення політики.

Соціоцентризм також відкриває нові перспективи для міждисциплінарних досліджень. Ідеться не лише про юридичні аспекти, а й про інтеграцію знань із політології, соціології, економіки, інформаційних технологій і психології. У межах таких проєктів можна досліджувати, наприклад, ефективність використання цифрових платформ для моніторингу суспільних потреб, механізми оцінювання public value в реальному часі, роль соціальних мереж у мобілізації громадян до спільних ініціатив. Емпіричні кейси від органів місцевого самоврядування, які вже впровадили елементи соціоцентризму – від публічних консультацій до розподілу бюджетних коштів за допомогою «громадського голосування», – можуть стати цінними зразками для масштабування успішних практик.

Рекомендації із практичної імплементації соціоцентричної доктрини включають кілька ключових кроків. По-перше, необхідно синхронізувати нормативну базу, доповнивши чинні кодекси чіткими положеннями про суспільно орієнтований підхід: формулювання пріоритетів, процедури публічного обговорення, відкриті критерії оцінювання ефективності управління. По-друге, варто сформувати

міжвідомчі робочі групи, до складу яких увійдуть представники центральних органів влади, територіальних громад, академічної спільноти й ІТ-експерти. Їхнє завдання – розробити «дорожню карту» цифрової трансформації, що враховуватиме соціоцентричні принципи в дизайні платформ, реєстрів і процедуральних алгоритмів. По-третє, необхідно запустити освітні ініціативи на базі вищих навчальних закладів і навчальних центрів держслужби, які б готували кадри нового типу – «публічних адміністраторів» із навичками фасилітації, аналітики даних і практиками участі громади.

У підсумку варто констатувати, що соціоцентрична методологія не лише оновлює доктрину адміністративного права, а й створює підґрунтя для стійкої демократизації публічного управління. Саме через упровадження механізмів підзвітності перед суспільством, прозорості процедур і солідарного впливу громадян на прийняття рішень держава зможе значно покращити якість своїх послуг та ефективність виконання своїх функцій. У перспективі це наблизить нас до моделі «держави-сервісу», котра не панує над людьми, а разом із ними відповідає за розбудову спільного благополуччя.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 584 с.
2. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. С. 668.
3. Андрійко О. Ф., Нагребельний В. П. Адміністративно-правова доктрина і сучасне адміністративне законодавство. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 22–27. С. 457. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2020_11_6.
4. Голосніченко І. П. Проблеми захисту громадянина в адміністративному процесі : наукова доповідь. Київ : КНУ, 2002. 56 с.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / кол. авт. ; наук. кер. В. В. Цветков. Київ : Оріяни, 1998. 364 с.

REFERENCES

1. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs : pidruchnyk (2004). T. 1. Zahalna chastyna. S. 82. u 2 t. / red. kolehiia: V. B. Averianov (holova). Kyiv : Yurydychna dumka, s. 584.
2. Vykonavcha vlada i administratyvne pravo (2002)/ za zah. red. V. B. Averianova. Kyiv : In-Yure, s. 668.
3. Andriiko, O. F., Nahrebelnyi, V. P. (2020). Administratyvno-pravova doktryna i suchasne administratyvne zakonodavstvo. *Almanakh prava*. Vyp. 11. S. 22–27, s. 457. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2020_11_6.
4. Holosnichenko, I. P. (2002). Problemy zakhystu hromadianyna v administrativnomu protsesi: naukova dopovid. K.: KNU, 56 s.
5. Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy (1998) / kol. avt.; nauk. ker. V. V. Tsvietkov. Kyiv : Oriiany, 364 s.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ВПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОЇ ПАРАДИГМИ ПОДАТКОВОГО ПРАВА

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.03>

ОСТАП ДУТЧАК

аспірант кафедри публічного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича, Україна

dutchak.ostap@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0009-5375-1469

Анотація. У статті вперше в науці податкового права України спеціально досліджуються концептуальні виклики Україні на початку впровадження нею воєнної парадигми податкового права, а також аналізуються інновації законодавства України, що визначили сенс і зміст розширення міри свободи держави у сфері податкового права та квінтесенцію лібералізації податкового права України для платників податків.

Як методологічні засади дослідження автор обрав антропосоціокультурний підхід, передусім його методи системного й функціонального аналізу та загальнонаукові принципи історизму й об'єктивності.

У підсумку сформульовано такі основні результати дослідження: сенс концептуальних викликів початкового періоду впровадження законодавцем воєнної парадигми податкового права, що постали перед ним, полягав у тому, що повномасштабна воєнна агресія росії проти України породила докорінно іншу порівняно з довоєнним періодом податково-правову реальність. Попередній категорійно-понятійний апарат податкового права України й вітчизняної науки податкового права виявився недостатнім, аби з його допомогою «схопити» сповна її новий зміст, осмислити його та виробити на основі цього нову податкову політику держави в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим постала невідкладна потреба в доповненні категорійно-понятійного апарату податкового права мирного часу його новими поняттями й концептуальними конструкціями, які б адекватно відображали нові реалії цієї сфери суспільних відносин, виявилися б придатними бути теоретико-методологічними ключами для вироблення законодавцем нових юридичних конструкцій і нових концептуальних підходів у податковому праві.

Ключовим серед цих нових категорій податкового права України, винайдених вітчизняним законодавцем, стало поняття відсутність у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок, а серед концептуальних конструкцій – лібералізація податкового законодавства України й розширення повноважень органів виконавчої влади у сфері податкових відносин. Їм випало відіграти ключову теоретико-методологічну роль у виробленні воєнної парадигми податкового права України.

Ключові слова: податкове право; воєнна парадигма податкового права; платник податку; відсутність у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок; лібералізація податкового законодавства України; розширення повноважень органів виконавчої влади у сфері податкових відносин.

CONCEPTUAL CHALLENGES FOR UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE IMPLEMENTATION OF THE MILITARY PARADIGM OF TAX LAW

UDC 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.03>

OSTAP DUTCHAK

Postgraduate Student at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

dutchak.ostap@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0009-5375-1469

Abstract. For the first time in the science of tax law of Ukraine, the article specifically examines the conceptual challenges faced by Ukraine at the beginning of its implementation of the military paradigm of tax law, and also analyses the innovations in Ukrainian legislation which determined the meaning and content of the expansion of the degree of freedom of the State in the field of tax law and the quintessence of liberalisation of Ukrainian tax law for taxpayers.

The author has chosen the anthroposociocultural approach as the methodological basis for the study, primarily its methods of systemic and functional analysis and the general scientific principles of historicism and objectivity.

As a result, the author formulates the following main results of the study: the meaning of the conceptual challenges faced by the legislator in the initial period of implementation of the military paradigm of tax law was that Russia's full-scale military aggression against Ukraine gave rise to a fundamentally different tax and legal reality compared to the pre-war period. The previous categorical and conceptual apparatus of the tax law of Ukraine and the national tax law science was insufficient to fully grasp its new content, to comprehend it and to develop a new tax policy of the state under martial law. In this regard, there is an urgent need to supplement the categorical and conceptual apparatus of peacetime tax law with its new concepts and conceptual constructions which would adequately reflect the new realities of this area of social relations and would be suitable as theoretical and methodological keys for the legislator to develop new legal constructions and new conceptual approaches in tax law.

The key among these new categories of tax law of Ukraine invented by the national legislator was the concept of *the taxpayer's inability to timely fulfil his/her tax liability*, and among the conceptual constructions – *liberalisation of tax legislation of Ukraine* and *expansion of powers of executive authorities in the field of tax relations*. They played a key theoretical and methodological role in the development of the military paradigm of Ukrainian tax law.

Key words: tax law; military paradigm of tax law; taxpayer; taxpayer's inability to fulfil his/her tax liability in a timely manner; liberalisation of tax legislation of Ukraine; expansion of powers of executive authorities in the field of tax relations.

Податкове право належить до найдавніших і найдивніших винаходів людської цивілізації. Його сокровенний сенс полягає в компромісі приватного та публічного інтересів відповідних суб'єктів щодо міри їхньої свободи у сфері приватної власності [1, с. 80]. У мирних умовах суспільного розвитку ця міра визначається цивільною парадигмою податкового права, метою якої є підтримання балансу приватного інтересу платників податку як творців приватної власності й публічного інтересу суспільства, передусім держави, оскільки саме під її захистом, як зазначав Адам Сміт, і платник податків продукує приватну власність [2, с. 505].

В умовах воєнного стану докорінних змін зазнає вся сукупність чинників, які вирішальною мірою впливають на податкове право. Вищезазначена визначеність, як і цивільна парадигма податкового права загалом, цілком перестає відповідати потребам як платника податків, так і публічного суб'єкта оподаткування, потребує заміни її воєнною парадигмою податкового права. Цю аксіому підтверджує увесь історичний досвід людства [3; 4]. Стосовно України під час воєнного стану цей аспект проблеми вже дослідили ми в низці публікацій [5; 6]. Проте питання початку запровадження державної воєнної парадигми податкового права нині ще продовжує залишатися не розкритим.

Аналіз новітніх досліджень цієї проблематики переконує, що вона продовжує перебувати на початковому етапі її пізнання, коли відбувається осмислення й узагальнення юридичних фактів, формулювання на їх основі наукових фактів, висвітлення окремих аспектів і питань вироблення й запровадження воєнної парадигми податкового права. Зокрема, ці питання аналізували у вищезазначеному методологічному ключі М. Багнюк, Н. Бец, О. Біленко, В. Брухаль, П. Була, В. Валігура, А. Галабурда, З. Гбур, В. Горин, Д. Гетманцев, В. Греца, С. Децюра, Д. Єфименко, С. Ігнатенко, Ю. Іванов, І. Кальницька, В. Карпова, Л. Касьяненко, А. Крисоватий, Ю. Костюченко, І. Крутень, О. Лабунський, А. Монаєнко, А. Палій, С. Савченко, М. Скорик, Б. Трохимець, О. Татяненко, Т. Чернюк, В. Черноус, Т. Шувалова, Л. Юришана й ін.

Особливо важливими для дослідження є результати наукових пошуків із цієї проблематики П. Пацурківського та Р. Гаврилук [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16], а також П. Пацурківського [17]. Вони сформулювали базові методологічні підходи до пізнання цієї проблематики, розкрили зміст її окремих нових ключових понять, породжених воєнною парадигмою податкового права, передусім поняття лібералізації, обґрунтували висновки, що податкове право України періоду повномасштабної російсько-української війни залишилося гуманістичним, розумним і справедливим.

Найбільш важливу роль в осмисленні нами проблеми започаткування воєнної парадигми податкового права України в умовах воєнного стану відіграла запропонована Р. Гаврилюк і П. Пацурківським концепція *воєнної матриці* податкового права України. Вони довели, що «це такий визначений державою у легітимному порядку спосіб виконання платником податку його податкового обов'язку перед державою, який виходить із атрибутивної наявності певних складових» [14, с. 106]. Автори до цих складників зарахували такі елементи системи: традиційно залежну від держави *юридичну конструкцію податку*; також залежного від платника податку *об'єкта оподаткування*; зовсім незалежну від них двох *функціональну спроможність платника податку* виконати ним свій податковий обов'язок перед державою в умовах воєнного стану [14, с. 106]. Промовисте резюме цих авторів: «Саме останньою складовою воєнна матриця податкового права принципово відрізняється від її цивільної матриці. Опорними конструкціями цієї матриці стали: 1) розширення міри свободи держави у сфері податкового права та 2) лібералізація податкового права для платників податків» [14, с. 106].

Водночас ще продовжують залишатися недослідженими вітчизняною наукою податкового права концептуальні виклики власне початку впровадження воєнної парадигми податкового права України. Ідеться головню про те, що в Україні із самого початку повномасштабної агресії росії склалася принципово інша порівняно з довоєнним періодом податково-правова дійсність. Наявний категорійно-понятійний апарат податкового права України й науки податкового права виявився недостатнім для схоплення за його допомогою нової реальності податкового права, осмислення її та вироблення на його основі нової податкової політики держави в умовах воєнного стану. Це зумовило гостру потребу в доповненні наявного категорійно-понятійного апарату податкового права новими поняттями, які б адекватно відображали якісно нові реалії податково-правової дійсності за умов воєнного стану та виявилися б придатними стати теоретико-методологічними ключами для конструювання законодавцем необхідних нових юридичних конструкцій податкового права. Нова податково-правова дійсність України потребувала також і застосування вже опанованого наукою загалом категорійно-понятійного апарату, спроможного допомогти пізнанню цієї парадигмально зміненої податково-правової дійсності.

Метою статті є осмислення концептуальних проблем упровадження воєнної парадигми податкового права України на початку повномасштабної російсько-української війни й аналіз найперших новацій законодавства України, які визначили сенс і зміст розширення міри свободи держави у сфері податкового права й квінтесенцію лібералізації податкового права України для платників податків.

Як ключові пізнавальні інструменти обрано *антропосоціокультурний підхід*, передусім його методи системного та функціонального аналізу, а також загальнонаукові принципи об'єктивності й історизму. Необхідність долучення нами додаткових методів пізнання та їх сенс буде пояснено безпосередньо в процесі дослідження.

Категорія *парадигма* з'явилася як інструмент наукового пізнання [18]. З її допомогою пояснюють, як правило, перехідні стани в науці, передусім *наукові революції*. З часом сфера застосування цієї категорії в багатьох пізнавальних традиціях розширилася, з її допомогою, як резонно зауважують П. Пацурківський та Р. Гаврилюк, стали пояснювати також «концептуальні моделі складної та суперечливої правової буттєвої реальності» [16, с. 114]. У такому сенсі ця категорія, як звернув увагу Самуель Гантінгтон, надає в розпорядження дослідника «прояснювальну лінзу для проникнення в природу явища, що пізнається ним» [19, с. 16]. Як відомо, у європейській і загалом західній пізнавальних традиціях категорія *парадигма* широко застосовується в дослідженні найбільш складних явищ правової дійсності.

В українському правопізнанні категорія *парадигма* ще тільки починає здобувати своє визнання. Як звернули увагу П. Пацурківський та Р. Гаврилюк, вітчизняні вчені-правознавці зазвичай вдаються до її евристичного потенціалу «для пізнання *перехідних станів* права, його якісних перетворень» [16, с. 115]. Одним із таких станів виявилася воєнна парадигма податкового права України. Специфіка його концептуального пізнання полягає в тому, що у вітчизняному правознавстві, як з'ясував О. Водяніков, вивчення нових станів права як явища загалом лише розпочалося [20]. Звідси український законодавець не мав змоги скористатися науковим доробком вітчизняної доктрини воєнної парадигми податкового права, оскільки її ще не було. Тим не менше він опинився перед нагальною потребою її невідкладного впровадження.

Ще одним викликом для вітчизняного законодавця, прямо пов'язаним із необхідністю впровадження воєнної парадигми податкового права, виявилася фрагментарність та однобічність, навіть суперечливість воєнної парадигми охорони й захисту гідності та прав людини згідно з Конституцією України. Як випливає зі статті 64 Конституції України, конституційні права й свободи людини та громадянина не підлягають жодному обмеженню, крім випадків, передбачених цією Конституцією. Водночас конституцієдавець зазначив, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [21]. Згідно з його приписом, не можуть бути обмежені права й свободи, передбачені статтями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 цієї Конституції [21]. П. Пацурківський та Р. Гаврилюк назвали цей перелік статей Конституції України «формулою вічності» [16, с. 119] людських прав і свобод. Водночас вони звернули увагу на те, що поза волевиявленням конституцієдавця опинилися «вкрай необхідні в умовах воєнного стану встановлені владі застереження щодо міри обмеження прав і свобод людини» [16, с. 124], які виявилися не охопленими «формулою вічності».

Одним із них є право приватної власності. У частині 4 статті 41 Конституції України зазначено: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [21]. Принагідно зазначимо, що конституцієдавець зарахував сплату податків і зборів до обов'язків кожного. Він наголосив, що цей обов'язок необхідно виконувати в порядку та розмірах, установлених законом [21]. Але чи повинна відрізнятися незалежно від обставин часу міра свободи законодавця оподатковувати приватну власність платника податку й міра свободи цього платника користуватися своєю приватною власністю [22], зокрема, в умовах воєнного стану від мирних умов і чим саме, конституцієдавець промовчав.

Це тільки деякі з найфундаментальніших світоглядних і методологічних викликів, які постали перед Верховною Радою України у зв'язку з необхідністю запровадження нею воєнної парадигми податкового права України. Термінові відповіді на них вона була змушена шукати за допомогою традиційного методу спроб і помилок, причому як на практичні, так і теоретичні питання. Саме внаслідок цього в податковому праві України на початку цієї повномасштабної війни з'явилася його нова категорія «відсутність у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок». Вона вперше сформульована й зафіксована законодавцем у Законі України від березня 2022 року № 2118-IX [23]. Спершу законодавець розцінив це явище як «тимчасову особливість» справляння податків і зборів, але невдовзі зрозумів, що вона діятиме впродовж усього періоду «до припинення або скасування воєнного стану на території України» [23] та потребуватиме її обов'язкового врахування.

У цьому ж Законі України законодавець визначив *ключові критерії* для ідентифікації явища «відсутності в платника податків можливості своєчасно виконати своє податкове зобов'язання». Зокрема, до них зараховані такі юридичні факти й фактичні обставини: 1) відсутність у платника податків можливості дотриматися передбачених Податковим кодексом України (далі – ПКУ) термінів сплати податків і зборів; 2) подання необхідної звітності; 3) реєстрації податкових і/або акцизних накладних, розрахунків корегування й деяких інших документів [23].

Згодом ці базові критерії деталізовано й викладено у формі їх системи в Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, затвердженому Наказом Міністерства фінансів України від 29.07.2022 № 225 (зі змінами, унесеними згідно з Наказом цього ж Міністерства від 18.09.2023 № 503) і зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 25.08.2022 за № 967/38303 [24].

У разі підтвердженої в передбачений спосіб відсутності в платника податків можливості виконати свій податковий обов'язок законодавець передбачив звільнення його від юридичної відповідальності відповідно до ПКУ й перенесення терміну виконання ним податкового обов'язку на строк упродовж перших трьох місяців після скасування або припинення воєнного стану в Україні. Для тих платників податків, які не могли виконати свій податковий обов'язок через їхню особисту участь у воєнних діях, термін його виконання законодавець продовжив на один місяць із часу закінчення дії наслідків, що унеможливлювали виконання податкового зобов'язання, зупинив продовження вже розпочатих податкових перевірок платників податків і заборонив контролюючим органам ініціювання нових таких перевірок [23].

Якщо платник податку не мав можливості зареєструвати акцизну накладну в Єдиному реєстрі акцизних накладних (далі – ЄРАН) у зв'язку з воєнним станом, законодавець дозволив йому скористатися за умови наявності в такого платника податків товарно-транспортної накладної цим документом для переміщення відповідних товарів транспортними засобами без реєстрації акцизної накладної в ЄРАН. У такому випадку товарно-транспортна накладна повинна була містити аналогічну інформацію, що передбачена акцизною накладною. Водночас законодавець зупинив перебіг інших строків для платників податків і контролюючих органів, які були попередньо передбачені податковим законодавством і/або іншими чинними правовими актами, моніторинг за дотриманням яких здійснювали контролюючі органи [23].

Законом України № 2118-IX запроваджено також низку інших інновацій, які взяті в сукупності де-факто сповіщали про появу воєнної парадигми податкового права. Ним, зокрема, започатковано звільнення від оподаткування операцій з добровільної передачі платниками податків чи відчуження ними грошових коштів (товарів, робіт, послуг), у тім числі й підакцизних, для потреб ЗСУ або підрозділів територіальної оборони за умови нездійснення попередньо або постфактум відшкодування їх вартості. Такий же правовий режим поширено на аналогічні операції в інтересах Державної прикордонної служби України, Державної служби спецзв'язку й захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, деяких інших інституцій оборонного сектору України [23]. Усе вищевикладене одержало згодом назву лібералізації податкового законодавства України.

Цим же Законом України започатковано ще одну інновацію, не властиву податковому праву в умовах мирного часу. Вона полягала в суттєвому розширенні повноважень органів виконавчої влади, передусім Кабінету Міністрів України, а також військових адміністрацій у регіонах і на місцях у сфері податкових правовідносин і публічних фінансів загалом. Це зумовлено, як зазначають П. Папурківський та Р. Гаврилюк, потребою розсосередження центрів ухвалення рішень з адміністрування податків та зборів і підвищення їх оперативності, а також з метою гарантування безперервності їх надходжень у державну казну, запобігання форс-мажорним ризикам, пов'язаним із притаманним парламентам завжди «популізмом й інтересами міжпартійної та міжфракційної боротьби» [8, с. 14]. Як засвідчив досвід, останнє явище неодноразово давало про себе знати в життєдіяльності Верховної Ради України навіть в умовах повномасштабної російсько-української війни. Водночас основна відповідальність за вироблення податкової політики держави в умовах воєнного стану, як і в мирний час, залишилася за Верховною Радою України, «оскільки, – резюмували вищезазначені автори, – згідно з п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України виключно до її компетенції належить установлювати відповідні суспільні відносини» [8, с. 12].

Зокрема, Уряду України надано повноваження звільняти на власний розсуд тимчасово (на період дії в Україні воєнного стану) від оподаткування ввізним митом соціально значущі продукти харчування, лікарські засоби, інші медичні препарати, на які він установлював фіксовані ціни в їх тлумаченні Законом України «Про ціни та ціноутворення». Законодавець також наділив Уряд України повноваженням на весь період дії воєнного стану визнавати певні категорії товарів, у тім числі й підакцизних, гуманітарною допомогою Україні «без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку» [23].

Регіональні й місцеві військові адміністрації України одержали повноваження ухвалювати рішення в умовах воєнного стану щодо перерахування коштів з місцевих або регіональних бюджетів у Державний бюджет України [23]. Цими й деякими іншими рішеннями у сфері податкових правовідносин законодавець започаткував упровадження в податкову політику держави парадигмально новий підхід порівняно з його податковою політикою довоєнного періоду розвитку України. Цю політику ми й визначаємо як **упровадження воєнної матриці податкового права України**.

У науці податкового права України вищезазначені інновації Верховної Ради України у сфері податкових відносин знайшли й інші оцінки й визначення. Зокрема, концептуально близькою до нашої є її оцінка відомими вченими-фінансистами А. Крисоватим і В. Валігурою як «безпрецедентних для вітчизняної, так і, ймовірно, для світової фіскальної практики» [25, с. 35], а також як «податкових реформ», що мали потужний вплив на всю податкову практику періоду воєнного стану [25, с. 36].

Більшість вітчизняних учених, як переконує аналіз їхнього наукового доробку в цій сфері, не розгледіли принципових інновацій у наведених нами вище рішеннях українського законодавця й розцінили їх як просту модифікацію податкової системи України в умовах воєнного стану [26; 27; 28], особливості податкового права України в умовах воєнного стану [29; 30; 31; 32]. Вони не вбачають кардинальних змін у податковій політиці України початкового періоду воєнного стану.

Отже, сенс концептуальних викликів початкового періоду впровадження законодавцем воєнної парадигми податкового права, що постали перед ним, полягав у тому, що повномасштабна воєнна агресія росії проти України породила докорінно іншу порівняно з довоєнним періодом податково-правову реальність. Попередній категорійно-понятійний апарат податкового права України й вітчизняної науки податкового права виявився недостатнім, аби з його допомогою «схопити» сповна її новий зміст, осмислити його й виробити на основі цього нову податкову політику держави в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим постала невідкладна потреба в доповненні категорійно-понятійного апарату податкового права мирного часу його новими поняттями й концептуальними конструкціями, які б адекватно відображали нові реалії цієї сфери суспільних відносин, виявилися б придатними бути теоретико-методологічними ключами для вироблення законодавцем нових юридичних конструкцій і нових концептуальних підходів у податковому праві.

Ключовим серед цих нових категорій податкового права України, винайдених вітчизняним законодавцем, стало поняття *відсутність у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок*, а серед концептуальних конструкцій – *лібералізація податкового законодавства України й розширення повноважень органів виконавчої влади у сфері податкових відносин*. Їм випало відіграти ключову теоретико-методологічну роль у виробленні воєнної парадигми податкового права України.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Гаврилюк Р. О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 636 с.
2. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / переклад О. Василюєва, М. Межевікіної, А. Малівського. Київ : Port-Royal, 2001. 722 с.
3. Angelos Chaniotis. War in the Hellenistic World. A Social and Cultural History. Wiley-Blackwell, 2005. 336 p.
4. Austin M. M. War and Culture in the Seleucid Empire. War and Culture and Social Force: Essays on Warfare in Antiquity / Ed. By T. Bekker-Nielse and Hannestad. Copenhagen, 2001. P. 90–109.
5. Дутчак О. І. Юридичне поняття воєнної парадигми податкового права України. *Юридична Україна*. 2024. № 5. С. 15–27.
6. Дутчак О. І. Необхідність запровадження воєнної парадигми податкового права України в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*. 2024. № 8. С. 49–58.
7. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Підрозділ 1.6. Юридична відповідальність Російської Федерації за фінансування нею її війни проти України (с. 108–128). *Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану* : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Р. О. Стефанчук, І. М. Мищак, Л. А. Савченко ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Людмила, 2022. Т. 4 : Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: міжнародно-правовий і національний аспекти / відп. ред. А. А. Коваленко ; Інститут законодавства Верховної Ради України. 306 с.
8. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Війна Росії проти України та вітчизняні публічні фінанси. *Право України*. 2022. № 3. С. 9–25.
9. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Юридична відповідальність за фінансування тероризму: міжнародно-правовий та національно-правовий аспекти. *Ампаро*. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 1. С. 5–14.
10. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Якої модернізації потребує конституційна матриця публічних фінансів України? *Право України*. 2022. № 7. С. 95–111.
11. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Правова природа фінансування росією міждержавного тероризму та її війни проти України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 71. С. 274–281.
12. Гаврилюк Р. О., Дутчак А. І., Дутчак О. І. Лібералізація норм податкового права України в умовах воєнного стану. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2023. Вип. 15(27). Т. 2. С. 88–97.
13. Гаврилюк Р. О., Дутчак А. І., Дутчак О. І. Гуманізація податкової політики України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 307–311.

14. Гаврилюк Р., Пацурківський П. Воєнна матриця податкового права України. *Право України*. 2023. № 4. С. 106–123.
15. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Дискусійні питання юридичної визначеності податкового права України в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*. 2023. № 10. С. 22–30.
16. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Порівняльно-феноменологічний аналіз нормальної та воєнної парадигм охорони і захисту гідності та прав людини за Конституцією України. *Право України*. 2024. № 6. С. 113–130.
17. Пацурківський П. П. Справедливість і розумність податкового права України в умовах воєнного стану. *Приватне та публічне право*. 2023. № 3. С. 69–75.
18. Kuhn Thomas S. The Structure of Scientific Revolutions. Enlarged. International Encyclopedia of Unified Science. The University of Chicago Press, 1970. 222 p.
19. Samuel P Huntington. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Penguin Book, 1997. P. 16.
20. Водяніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 8–37.
21. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в редакції від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
22. Гаврилюк Р. О. Податок – правообов’язок праводієздатного члена громадянського суспільства. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наукових праць. Чернівці : Рута, 2004. Вип. 212 : Правознавство. С. 97–102.
23. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 3 березня 2022 року № 2118-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.
24. Порядок підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов’язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України : Наказ Міністерства фінансів України 29 липня 2022 р. № 225, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 серпня 2022 р. за № 967/38303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text>.
25. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Новації та напрями вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 33–53.
26. Біленко О. В., Савченко С. О. Трансформація механізму податкової політики в умовах воєнного стану. *Економіка і суспільство*. 2022. Вип. № 46.
27. Греца В. Я. Модифікація податкової системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 24–31.
28. Горин В. П., Була П. В., Черноус В. С. Податкова політика України в умовах воєнного часу: реаліях, безпекових викликах та перспективи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 18. С. 24–31.
29. Костенко Ю. О., Шувалова Т. О. Щодо захисту прав платників податків в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 187–193.
30. Скорик М. О., Брухаль В. Р. Податкове стимулювання бізнесу в умовах воєнного стану. *Young Scientist*. 2023. № 4(116). С. 173–177.
31. Ігнатенко С. С. Особливості спрощеної системи оподаткування в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2023. № 1. С. 334–339.
32. Гаманюк Л. О. Особливості юридичного обов’язку громадян у податковій сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 24–28.

REFERENCES

1. Havrylyuk, R. O. (2014). The nature of tax law: anthroposociocultural approach: Monograph. Chernivtsi: Chernivtsi National University, 636 c.
2. Adam Smith. (2001). The Welfare of Nations. An Inquiry into the Nature and Causes of the Welfare of Nations. Translated by O. Vasyliiev, M. Mezhevikina, A. Malivsky. Kyiv: Port-Royal, 722 p.
3. Angelos Chaniotis. (2005). War in the Hellenistic World. A Social and Cultural History. Wiley-Blackwell. 336 p.
4. Austin, M. M. (2001). War and Culture in the Seleucid Empire. War and Culture and Social Force: Essays on Warfare in Antiquity / Ed. By T. Bekker-Nielse and Hannestad. Copenhagen. P. 90–109.
5. Dutchak, O. I. (2024). Legal concept of the military paradigm of the tax law of Ukraine. *Yurydychna Ukraina*. № 5. С. 15–27.
6. Dutchak, O. I. (2024). The need to introduce a military paradigm of tax law of Ukraine under martial law. *Yurydychna Ukraina*. № 8. С. 49–58.
7. Havrylyuk, R. O., Patskurkivskyy, P. S. (2022). Subsection 1.6. Legal Responsibility of the Russian Federation for Financing its War Against Ukraine (pp. 108–128) in: *Legislative Support for the Formation and Implementation of the State Policy of Ukraine under Martial Law*: a collective monograph: in 4 volumes / edited by R. Stefanchuk, I. Myshchak, L. Savchenko; Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. K. : Liudmyla Publishing House, 2022. T. 4 : Responsibility for committing crimes during the invasion of the Russian Federation into

Ukraine: international legal and national aspects / edited by A. Kovalenko; Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 306 c.

8. Petro Patskurkivskyy, Ruslana Havrylyuk. (2022). Russia's war against Ukraine and domestic public finances. *Law of Ukraine*. № 3. C. 9–25.

9. Patskurkivskyy, P. S., Havrylyuk, R. O. (2022). Legal liability for terrorist financing: international and national legal aspects. *Amparo*. Zaporizhzhia: Helvetica Publishing House. № 1. C. 5–14.

10. Petro Patskurkivskyy, Ruslana Havrylyuk. (2022). What modernisation does the constitutional matrix of public finances of Ukraine need? *Law of Ukraine*. № 7. C. 95–111.

11. Patskurkivskyy, P. S., Havrylyuk, R. O. (2022). Legal Nature of Russia's Financing of Interstate Terrorism and its War Against Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series PRAVO. Issue 71. C. 274–281.

12. Havrylyuk, R. O., Dutchak, A. I., Dutchak, O. I. (2023). Liberalisation of the norms of tax law of Ukraine under martial law. *Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal*. Series Law. Ivano-Frankivsk: Editorial and Publishing Department of the King Daniel University, Issue 15 (27). Vol. 2. P. 88–97.

13. Havrylyuk, R. O., Dutchak, A. I., Dutchak, O. I. (2023). Humanisation of the tax policy of Ukraine under martial law. *Legal scientific electronic journal*. № 6. C. 307–311.

14. Havrylyuk, R., Patskurkivskyy, P. (2023). Military matrix of tax law of Ukraine. *Law of Ukraine*. № 4. C. 106–123.

15. Havrylyuk, R. O., Patskurkivskyy, P. S. (2023). Discussion issues of legal certainty of the tax law of Ukraine under martial law. *Yurydychna Ukraina*. № 10. C. 22–30.

16. Petro Patskurkivskyy, Ruslana Havrylyuk. (2024). Comparative and Phenomenological Analysis of the Normal and Military Paradigms of Protection and Defence of Dignity and Human Rights under the Constitution of Ukraine, *Law of Ukraine*. № 6. C.113–30.

17. Patskurkivskyy, P. P. (2023). Fairness and reasonableness of the tax law of Ukraine under martial law. *Private and public law*. № 3. C. 69–75.

18. Kuhn Thomas S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Enlarged. International Encyclopedia of Unified Science. The University of Chicago Press, 222 p.

19. Samuel P Huntington, (1997). *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. Penguin Book, P. 16.

20. Oleksandr Vodiannikov. (2021). Constitutionalism in Extreme Conditions: Constituent and Established Power in Crisis Periods. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*. № 4. C. 8–37.

21. Constitution of Ukraine. Law of 28.06.1996 No. 254к/96-BP as amended on 01.01.2020, grounds – 27-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

22. Havrylyuk, R. O. (2004). Tax is a legal obligation of a legally capable member of civil society. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University: a collection of scientific papers*. Issue 212. Jurisprudence. Chernivtsi: Ruta, P. 97–102.

23. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Peculiarities of Taxation and Reporting during the Period of Martial Law. Law of Ukraine of 3 March 2022 № 2118-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.

24. Procedure for confirming the possibility or impossibility of a taxpayer to fulfil the obligations specified in subparagraph 69.1 of paragraph 69 of subsection 10 of Section XX ‘Transitional Provisions’ of the Tax Code of Ukraine. Approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 225 dated 29 July 2022, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 25 August 2022 under № 967/38303. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-22#Text>.

25. Krysovaty, A. I., Valigura, V. A. (2022). Innovations and directions for improving the tax legislation of Ukraine under martial law. *Finance of Ukraine*. № 6. C. 33–53.

26. Bilenko, O. V., Savchenko, S. O. (2022). Transformation of the tax policy mechanism under martial law. *Economy and society*. Issue № 46.

27. Hreisa, V. Ya. (2023). Modification of the tax system under martial law. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series PRAVO. Issue 78. Part 2. C. 24–31.

28. Horin, V. P., Bula, P. V., Chornous, V. S. (2024). Tax policy of Ukraine in wartime: realities, security challenges and prospects for overcoming. *Investments: practice and experience*. № 18. C. 24–31.

29. Kostenko, Y. O., Shuvalova, T. O. (2023). On the protection of taxpayers' rights under martial law. *Kyiv Journal of Law*. № 1. C. 187–193.

30. Skoryk, M. O., Brukhal, V. R. (2023). Tax incentives for business under martial law. ‘Young Scientist’ April, № 4(116). C. 173–177.

31. Ihnatenko, S. S. (2023). Features of the simplified taxation system under martial law. *Electronic scientific publication ‘Analytical and Comparative Jurisprudence’*. № 1. C. 334–339.

32. Hamaniuk, L. O. (2024). Features of the legal duty of citizens in the tax sphere. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series PRAVO. Issue 84: Part 1. pp. 24–28.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

ПРИНЦИП РОЗУМНОСТІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СКЛАДНИК ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІЗРАЇЛЮ

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.04>

ПАВЛО КРАЙНІЙ

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0002-1263-9392

Анотація. Дослідження присвячене аналізу принципу розумності, його нормативного закріплення й застосування для врегулювання публічно-правових відносин в Україні та Ізраїлі. Автор проаналізував загальні й особливі риси цього принципу з урахуванням особливостей українського й ізраїльського законодавства, впливу систем загального права та континентального права на формування доктрини й практики його застосування як органами публічної влади, так і судами під час здійснення останніми судового контролю. Актуалізація вивчення розвитку й еволюції принципу розумності саме між цими країнами зумовлюється дією особливих правових режимів, під час яких допускається обмеження окремих прав людини, зміною публічного права, яка відбувається під час дії воєнного стану, а також необхідністю дослідження особливостей правових систем союзних українській державі країн на Близькому Сході. Забезпечення верховенства права у відносинах між приватною особою й органами публічної влади є одним із важливих завдань держави, яке виконується в тому числі за допомогою принципу розумності як складного та багатогранного явища.

У статті окрему увагу приділено особливостям досліджуваного принципу під час вирішення публічно-правових спорів, сформованим судовою практикою підходам, завдяки яким його застосування є обов'язковою умовою перевірки оскаржуваних рішень органів публічної влади, що завершуються виданням нормативних та адміністративних актів тощо. Проаналізовано наукові публікації в царині адміністративного права України й Ізраїлю, у яких розкриваються окремі аспекти застосування принципу розумності, зокрема ті з них, які присвячені практиці його застосування під час вирішення публічно-правових спорів за участю органів виконавчої та законодавчої влади; окремим відносинам, які виникають між органами публічної влади та стосуються внесення змін до конституційного законодавства, яким обмежується можливість здійснення судового контролю Верховного Суду Ізраїлю; окремі публікації українських адміністративістів, котрі досліджують розумність у системі загальних і спеціальних принципів. Доведено, що принцип розумності є невід'ємним елементом, який посилює ефект дії механізму захисту прав людини у відносинах з органами публічної влади, відносинах між такими органами. З його допомогою здійснюється перевірка рішень, що приймаються в конкретних випадках на виконання функцій і повноважень згадуваними органами на предмет доцільності й раціональності.

Ізраїльська правова система наділяє Верховний Суд повноваженнями здійснювати судовий контроль за рішеннями виконавчої та законодавчої влади, інших органів влади з метою недопущення порушення чинного механізму стримувань і противаг, що зумовлюється історичними особливостями формування системи органів влади, дією особливого правового режиму та впливу системи загального права. В Україні ж спостерігається тенденція вдосконалення адміністративного законодавства під впливом процесу євроінтеграції, що мало наслідком удосконалення окремих інститутів цієї галузі, упровадження новел адміністративного права, процесу та процедури, де принципи матимуть вагоме значення й впливатимуть на формування правозастосовної практики.

Авторська позиція, сформульована у висновках, стосується відмінностей у законодавчому закріпленні принципу розумності, що зумовлено характеристиками правових систем країн загального та континентального права, які визначають особливості розуміння, інтерпретації й використання вказаного принципу в щоденній діяльності як органів публічної влади під час прийняття ними відповідних рішень, так і судових інституцій у частині розгляду публічно-правових спорів.

Ключові слова: Держава Ізраїль; Україна; принципи права; принципи адміністративного права; система загального права; континентальна система права; права людини; органи публічної влади; євроінтеграція.

THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS AS AN EFFECTIVE COMPONENT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN PUBLIC LAW RELATIONS UNDER THE LAWS OF UKRAINE AND ISRAEL

UDC 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-13.04>

PAVLO KRAINII

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1263-9392

Abstract. The research is devoted to the analysis of the principle of reasonableness, its normative enshrinement, and its application in the regulation of public law relations in Ukraine and Israel. The author examines the general and specific features of this principle, taking into account the peculiarities of Ukrainian and Israeli legislation, as well as the influence of common law and continental law systems on the formation of the doctrine and practice of its application by public authorities and courts in the exercise of judicial review. The relevance of studying the development and evolution of the principle of reasonableness in the context of these two countries is driven by the operation of special legal regimes that allow for the restriction of certain human rights, changes in public law during the period of martial law, and the need to explore the legal systems of countries allied with Ukraine in the Middle East. Ensuring the rule of law in the relationship between the individual and public authorities is one of the key tasks of the state, which is implemented, among other means, through the principle of reasonableness as a complex and multifaceted phenomenon.

The article pays particular attention to the specific features of the examined principle in the resolution of public law disputes, as shaped by judicial practice, which has established approaches making its application a mandatory condition for reviewing contested decisions of public authorities, including the issuance of normative acts, administrative acts, and other similar instruments. The study analyses scholarly publications in the field of administrative law in Ukraine and Israel that reveal various aspects of the application of the principle of reasonableness, particularly those focusing on its use in the resolution of public law disputes involving executive and legislative bodies; specific legal relations arising between public authorities concerning amendments to constitutional legislation that restrict the possibility of judicial review by the Supreme Court of Israel; as well as selected works by Ukrainian administrative law scholars who examine reasonableness within the system of general and special legal principles. It is substantiated that the principle of reasonableness is an integral element that enhances the effectiveness of the mechanism for protecting human rights in relations with public authorities and in relations between such authorities. Through this principle, decisions made in specific cases in the exercise of the functions and powers of public bodies are assessed in terms of their appropriateness and rationality.

The Israeli legal system grants the Supreme Court the authority to exercise judicial review over the decisions of the executive and legislative branches, as well as other state authorities, in order to prevent violations of the existing system of checks and balances. This authority is rooted in the historical development of the country's system of governance, the operation of a special legal regime, and the influence of the common law tradition. In contrast, Ukraine demonstrates a trend toward the improvement of administrative legislation under the influence of the European integration process. This has led to the enhancement of certain institutions within this legal field and the introduction of new developments in administrative law, procedure, and process, where legal principles will play a significant role and influence the formation of law enforcement practice.

The author's position, as formulated in the conclusions, concerns the differences in the legislative enshrinement of the principle of reasonableness, which are determined by the characteristics of the legal systems of common law and continental law countries. These characteristics define the particularities of the understanding, interpretation, and application of the said principle in the daily activities of public authorities when adopting relevant decisions, as well as by judicial institutions in the context of adjudicating public law disputes.

Key words: State of Israel; Ukraine, legal principles; principles of administrative law; common law system; continental law system; human rights; public authorities; European integration.

Принципи права відіграють важливу роль, яка не лише впливає на краще розуміння різних механізмів захисту прав людини, удосконалення діяльності органів публічної влади та їх правового статусу, а й слугує основою для адаптації національних правових систем до викликів сьогодення. Різниця між впливом, що продукується системою загального права та континентального права, суттєва. Саме вони сформували національні правові системи країн континентальної Європи та країн, які перебували під впливом британського прецедентного права. Незважаючи на відмінності, за якими та чи інша країна розвиває національне право й законодавство, інститут принципів права чинить істотний вплив. Хоча принцип розумності (the rule of reasonableness) є результатом діяльності у вигляді судових прецедентів судів Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, він відображений і в законодавстві країн Європи, зокрема й України. Порівняння загальних та особливих ознак принципу розумності, його застосування в конкретних судових справах, аналіз нового українського законодавства, яке формується з урахуванням євроінтеграційного процесу й рішень Верховного Суду Ізраїлю, що використовує принцип розумності для перевірки прийнятих рішень органів виконавчої та законодавчої влади, дає можливість стверджувати, що його застосування забезпечує передусім верховенство права.

Принципи права, як загальні, так і галузеві, є предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і ізраїльських науковців. Спільним між дослідженнями є те, що принцип розумності та його особливості аналізують не лише представники правничої науки, а й судді, які застосовували його під час вирішення конкретних справ. Зважаючи на зміни в публічно-правових відносинах між індивідом та органами влади в Україні, намагання ізраїльської наукової спільноти й суспільства зберегти від втручання чинну систему стримувань і противаг від політичного впливу уряду, принцип розумності може застосовуватися як під час здійснення судового контролю, так і в процесі перевірки рішень, які приймають органи публічної влади й можуть бути оскаржені. Принципи права, як загальні, так і ті, які формує вітчизняне адміністративне право, є предметом досліджень І. П. Бахновської, О. Л. Богініча, Б. Р. Страшинського, В. К. Колпакова, І. В. Ковбаса, Є. В. Курінного, К. О. Алімова, М. І. Смоковича, В. М. Бевзенка, В. П. Тимошука й інших. Ізраїльські дослідження принципу розумності стосуються особливостей його формування в прецедентній практиці країн загального права та судової практики Верховного Суду Ізраїлю й представлені в працях Х. Дінджера, М. Кон, Д. Барак-Ереза, Д. Заріхга й інших.

Безпрецедентні виклики, з якими зіткнулися демократичні країни впродовж останніх кількох років під час розв'язаної росією війни з Україною, зумовлюють перегляд чинних правових систем. Не в останню чергу відбувається переосмислення процесів, що впливають на зміни між суспільством і державою, індивідом і конкретним органом влади. Чинна в Європейському Союзі людиноцентристська парадигма, що сформувалася за наслідками Другої світової війни, має на меті сприяння та захист прав і свобод людини. Утворення міждержавних утворень, прийняття Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, діяльність Європейського суду з прав людини, діяльність окремих систем ЄС та інших міжнародних організацій мало на меті недопущення порушень прав людини, обмеження сваволі окремих держав у відносинах з індивідом.

Формування різними правовими системами власного, національного законодавства відбувалося під впливом створення ЄС і його інституцій. Обрання проєвропейського вектору розвитку більшістю країн пострадянського табору й колишніми республіками Радянського Союзу змусило їхні національні законодавчі органи, уряди й суспільства швидко модернізувати адміністративне право, яке мало змістити акцент із забезпечення функціонування виключно механізму держави на публічно-сервісну модель, де такі органи забезпечують і захищають права людини. Деяким країнам вдалося втілити такі зміни за відносно короткий проміжок часу. Україна ж має свій унікальний шлях поступу до ЄС, який пройшов через дві революції та наймасштабнішу війну, не відому європейському континенту з 1945 р. Проте саме український досвід свідчить про необхідність і можливість продовжувати зміни в адміністративному праві не лише шляхом розвитку доктрини, а й прийняття нового законодавства, яким забезпечуватиметься публічно-сервісна спрямованість діяльності органів публічної влади у відносинах з індивідом.

Держава Ізраїль має власну, не схожу на інші країни Близького Сходу історію успіху. Перебуваючи в складі Османської імперії, виконуючи вимоги, які виникали за наслідками панування Британської імперії, ведучи боротьбу за здобуття незалежності як у період Першої світової війни, так і під час

Другої світової війни під впливом сіоністського руху з кінця XIX століття, ізраїльська держава здобула незалежність у 1948 р. Це стало відправною точкою для змін на всьому близькосхідному регіоні, адже країни-сусіди з першого дня утворення Держави Ізраїль вели агресивну зовнішню політику, що проявлялося в кількох повноцінних війнах. Це створило необхідні умови для швидкого прийняття конституційного законодавства, формування власної системи органів публічної влади задля ефективної організації внутрішньої та зовнішньої діяльності країни, а також ефективної судової системи. Неможливість прийняття писаної конституції змусило керівництво країни використовувати різні моделі правового регулювання в публічно-правовій сфері. При цьому створення судової системи, яку очолив Верховний Суд Ізраїлю, дало змогу забезпечити, навіть попри відсутність писаної Конституції, дієвий механізм контролю за діяльністю органів публічної влади, що виразилося в застосуванні принципу розумності, який використовується для перевірки рішень вищезгаданих органів.

Процес формування принципів права в Україні й Ізраїлі істотно відрізняється. Поступове впровадження європейської правової традиції й домінуванням принципу верховенства права відповідає загальній тенденції розбудови правових систем у країнах Східної Європи після 1990-х рр. Як слушно зауважує Б. Р. Страшинський, розуміння принципів права, їх функціональне призначення в Україні супроводжується посиленням впливу європейського підходу, який полягає в тому, що такі принципи виконують допоміжну роль під час реалізації органами влади у правовідносинах із приватною особою, створюють для них можливість здійснювати тлумачення й застосування права безпосередньо. Якщо принцип права порушується, це може мати наслідком скасування конкретного рішення, визнання його недійсним тощо. Принцип розумності варто аналізувати з погляду особливостей його розвитку, впливу конкретних передумов у відповідному історичному періоді, що дає змогу зрозуміти його особливості [1, с. 29]. Розуміння правової природи принципу розумності дасть змогу сформулювати загальні висновки про відмінності в практиці його застосування в системі публічного права України й Ізраїлю.

Досліджуваний принцип тісний пов'язаний із категорією «розумність». Вітчизняні дослідники, з огляду на аналіз історичних передумов її впливу на правову дійсність, зауважують на тому, що вона «визначає розвиток правової системи, поширюється на галузі та інститути матеріального і процесуального права, публічного і приватного права, знаходить своє втілення в засадах нормотворчості, правозастосування та тлумачення права, є принципом юридичної відповідальності, її можна віднести до загальних принципів права» [2, с. 54]. Це цілком узгоджується зі сформованим підходом, який поширений серед країн романо-германської правової сім'ї. Нерозривний зв'язок принципу розумності й норм права забезпечує не лише створення належного правового регулювання відповідної сфери правових відносин, а й дає змогу здійснювати судовий контроль за відповідними рішеннями, що їх приймають у межах повноважень органи влади. І навпаки, норми права на рівні нормативного акта переводять принцип розумності з доктринального поняття до категорії, яка «вплітається» в нормативну тканину того чи іншого нормативного акта, що врегульовує суспільні відносини. Отже, додержання такого принципу є обов'язковим для, наприклад, адміністративного органу під час забезпечення реалізації права індивіда. При цьому його додержання є обов'язковим як у правовідносинах, що ініціює індивід, так й під час реалізації органом повноважень у сфері наглядової чи контрольної діяльності.

Інша площина реалізації принципу розумності під час урегулювання саме публічно-правових відносин виражається у випадках, коли здійснюється захист прав індивіда, коли орган влади приймає рішення поза межами його повноважень або під час реалізації ним дискреційних повноважень. У цьому контексті в країнах англосаксонської правової сім'ї необхідність застосування розумності для врегулювання правових відносин, захисту прав і свобод людини залежить від професійної підготовки судді, адже саме суд шляхом прийняття судового прецеденту заповнює прогалини чи вирішує колізії у відповідних правовідносинах. Крім цього, як зазначає Х. Дінджер, принцип розумності дає змогу здійснювати судовий контроль за реалізацією дискреційних повноважень у публічно-правових відносинах. Це вимагає високого рівня підготовки судді, підготовки правників, що представляють інтереси відповідного органу влади. Розуміння цього принципу відбувається через установлення дії або ж бездіяльності, які були протилежними йому за значенням. Тому доволі часто для встановлення істини в справі необхідно використовувати протилежні поняття, а саме: «абсурдний», «нерозумний», «обурливий з погляду логіки чи загальноприйнятих стандартів». Через це перегляд прийнятого рішення на предмет його розумності є інтелектуальною та професійною діяльністю, яка вимагає належної підготовки

учасників такого процесу, незважаючи на те що єдиного й компромісного визначення розумності, по суті, не запропоновано [3, с. 8].

Аналізуючи прецеденти в системі загального права, що вплинули на формування доктринального та практичного застосування принципу розумності судами в Державі Ізраїль, можемо сказати, що знаковою в цьому процесі є справа «Vaughan v. Menlove» 1837 р., яка сформувалася в царині прецедентного права Великої Британії. У ній суд уперше застосовує стандарт «розумної людини», що полягає у виконанні особою зобов'язання дотримуватися загального стандарту обережності, незалежно від її особистого ставлення до власних можливостей відвернути можливу шкоду свого діяння.

У цій справі фермер розмістив копицю сіна поблизу сусідської ділянки, незважаючи на неодноразові попередження протягом п'яти тижнів про небезпечність такого розміщення. Коли сіно самовільно загорілося через недостатню вентиляцію, що мало наслідком повне знищення двох сусідських будинків, відповідач стверджував, що він не повинен нести відповідальність, оскільки він був упевнений у правильності своїх дій і діяв «добросовісно, настільки, наскільки це було в його силах». Суд таку позицію не підтримав, з огляду на те що оцінка ступеня відповідальності лише на основі власного судження є надзвичайно розмитою та мінливою. Водночас, на думку суду, під принципом розсудливої особи варто розуміти об'єктивну можливість протидії уникненню відповідальності особи лише на підставі твердження, що вона діяла виключно з точки зору власного судження [4]. Саме ця справа дала змогу сформулювати єдиний підхід до застосування принципу розумності для вирішення справ у суді. З огляду на те що суди в ізраїльській державі використовують прецедентну практику країн загального права, використання подібної основи для формування практики застосування цього принципу було питанням часу.

Крім цього, необхідність забезпечення справедливого судового розгляду не є одиначною метою, яку переслідують під час застосування принципу розумності. Як зазначає П. Крейг, з огляду на зміну суспільних відносин і забезпечення необхідного рівня захисту прав і свобод людини, розумність передбачає, окрім остаточно прийнятого рішення у справі, також перегляд підстав, які передували його прийняттю. Міркування судді П. Крейга відображено в справі Верховного Суду Великої Британії «Кеннеді проти Комісії з благодійності лордом Мансом» UKSC/2012/0122 [5].

Принцип розумності використовується не лише для перевірки прийнятого рішення індивідом у публічно-правових відносинах з його ініціативи за участі органу публічної влади. Від органу, який допомагає реалізувати права такого індивіда, не очікується прийняття абсолютно правильного чи найкращого рішення. Воно може бути й помилковим, але розумним. У цьому аспекті використання досліджуваного принципу ізраїльським адміністративним правом під час здійснення судового контролю відбувається в процесі перевірки належного використання органом дискреції в прийнятті відповідного рішення. Якщо останнє прийнято без урахування міркувань, які необхідні для його прийняття, чи на підставі лише міркувань без використання фактичних обставин, необхідних для його прийняття, то це є недопустимими у відповідній ситуації.

Суттєві зміни 1980-х рр. в ізраїльському публічному праві відбулися під впливом активної діяльності Верховного Суду Ізраїлю як Високого суду справедливості. Так, розширилися повноваження щодо перегляду в судовому порядку дій і рішень органів публічної влади, що не характерно для країн загального права. Водночас спрощено процедуру звернення особи до суду для захисту своїх прав у справах, які становлять публічний інтерес. Прийняття Основного закону: людська гідність і свобода й Основного закону: свобода професійної діяльності закріпили положення, відповідно до якого закон, який порушує права громадянина, може вважатися чинним лише в тому випадку, якщо його прийнято з належною метою та пропорційністю. Із цього часу Верховний Суд Ізраїлю здійснює судовий контроль не лише за законодавчим процесом, а й рішеннями, які приймаю Кнесет та уряд [7, с. 623]. Застосування принципу розумності відтоді було конституційно закріплено. Будь-які спроби обмежити перегляд рішень у судовому порядку розглядаються як порушення незалежності суду. Тобто адміністративне право й судова практика Ізраїлю сформували ефективний правовий інструментарій, який використовується в межах здійснення судового контролю для забезпечення та захисту прав і свобод людини у відносинах з органами публічної влади. Водночас застосування розумності як окремого принципу не лише в межах судового контролю, а й основоположної вимоги для прийняття відповідного рішення в конкретній справі відповідним органом влади гарантує діапазон розумних можливостей. Це означає,

що суд не втручатиметься в рішення органу та не змінюватиме його, не замінюватиме його дискреційних повноважень власними повноваженнями. Для судового втручання в адміністративне рішення необхідно встановити істотну або крайню нерозумність, яка сягає самої суті справи. У рамках цього стандарту «абсурдні» або «вкрай нерозумні» рішення все ще можуть бути переглянуті, оскільки навіть надання вагомого значення відповідним міркуванням може свідчити про абсурдність й, отже, нерозумність рішення.

Застосування принципу розумності в країнах континентальної правової системи зумовлюється кількома факторами. Як зазначають у статті В. К. Колпаков, Є. В. Курінний і К. О. Алімов, принцип розумності позитивно впливає на зменшення перешкод і прийняття свавільних рішень органами влади, прискорює адміністративні процедури й забезпечує використання процесуальних строків з огляду на їх оптимальність. Він є особливо важливим елементом правозастосування в адміністративному процесі, адже виражається в принципах справедливості, пропорційності, правовій визначеності й добросовісності, які нормативно закріплені на рівні матеріального та процесуального законодавства. Разом із цим англосаксонська система права здебільшого формує принцип розумності саме за допомогою судових прецедентів. Щодо прикладів континентальної правової системи, то показовим є адміністративне право Німеччини та Франції у якому саме розумність часто застосовується задля перевірки вже прийнятих рішень органами публічної влади на відповідність їх обґрунтованості й законності [6, с. 644–646].

Відображення принципу розумності у вітчизняному адміністративному праві та практиці його застосування судами ми аналізуватимемо на основі переліку таких складників принципу верховенства права, висвітлених у Доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) про правовладдя, ухваленій на її 86 пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.), як законність; юридична визначеність; заборона свавільності; доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; повага людських прав; недискримінація та рівність перед законом [8]. Вітчизняними адміністративними судами перевірка дій органів влади щодо дотримання ними під час прийняття рішення здійснюється в межах спеціального законодавства (про адміністративну процедуру, про адміністративні послуги, про адміністративну відповідальність тощо) з додержанням відповідних галузевих принципів.

Доволі часто індивід, який намагається реалізувати свої суб'єктивні права, зіштовхується з певними обмеженнями з боку відповідного органу публічної влади. Останнє може реалізовуватися виключно в межах адміністративно-правового статусу такого органу, а саме через наявні в нього функції, компетенцію та повноваження. Конкретна посадова особа, яка репрезентує адміністративний орган, є найменшою структурно-функціональною одиницею, з якою індивід контактує задля реалізації своїх прав, або ж у разі порушення особою законодавства така взаємодія відбувається в межах контрольно-наглядової чи правоохоронної діяльності такого органу. Переважно такі дії відображаються в актах індивідуальної дії, які врегульовуються не лише на національному а й на європейському рівнях. Наприклад, Рекомендація № R(87)16 КМРЕ щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб, від 17 вересня 1987 р. [9], у якій перераховано загальні положення щодо взаємодії з громадянами у випадку видання адміністративних актів. Ці положення відображено в чинному Законі України «Про адміністративну процедуру» [10]. Такий взаємовплив між двома рівнями є необхідною умовою не лише вдосконалення адміністративного законодавства, а й іншого розуміння місця та ролі значення принципу розумності.

У цьому аспекті варто звернути увагу на використання принципу розумності безпосередньо як частину механізму захисту прав людини, коли застосовується саме судовий спосіб захисту в публічно-правових відносинах. Особливо важливою є необхідність застосування розумності під час дії правового режиму воєнного стану, адже він впливає на формування актуальної судової практики, позаяк він допускає обмеження певних конституційних прав і свобод людини за певних умов. Щодо останнього українська правова наука здійснила велику кількість досліджень. Ми не будемо зупинятися детально на цьому, однак уважаємо за необхідне на прикладі окремих рішень суду продемонструвати, у який спосіб вирішується публічно-правовий спір за допомогою в тому числі принципу розумності.

Так, Постановою Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду у справі № 380/11916/22 рішення адміністративного органу в реалізації прав особи на перетин кордону має відображатися у відповідному адміністративному акті із зазначенням конкретної норми. В адміністративному

позові, з яким звернулася особа до військової частини, вона просила визнати протиправним і скасувати рішення про відмову в перетині державного кордону України. Позивач мав статус студента, який навчається в іноземному закладі освіти, мав необхідні документи для виїзду для навчання. Вони надавалися ним під час перетину кордону, проте в цьому йому було відмовлено.

Перша та апеляційна інстанція вказала, що, відповідно до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», у серпні 2022 р. позивач не підлягав мобілізації. На момент перебування на території відповідного пункту пропуску він мав право здійснити перетин державного кордону України з огляду на положення п. 2-6 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. У рішенні, яке прийнято за результатами розгляду документів, інспектор прикордонної служби вказав, що, «відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», а також Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні від 24.02.2022», позивача тимчасово обмежено у праві виїзду з України, і він не надав на паспортний контроль документів, що підтверджують підставу для виїзду за кордон» [11]. Верховний Суд наголосив на тому, що рішення про відмову є актом індивідуальної дії. З огляду на це, він повинен відповідати таким формальним вимогам, як відображення чіткого формулювання волевиявлення уповноваженого суб'єкта, спосіб вирішення індивідуального питання з питань публічного урядування, відображення інформації щодо адресата й відносин, які виникнуть для нього за результатом прийняття такого акта, відповідність прийнятого акта нормам законодавства, яке регулює його прийняття. Рішення має бути конкретним, умотивованим та обґрунтованим. Обов'язок із наведення підстав прийняття саме такого рішення покладається на суб'єкта владних повноважень із зазначенням конкретних підстав прийняття та зрозумілих і переконливих мотивів [11].

Як бачимо, рішення адміністративного органу має містити не лише необхідні формальні елементи, що дасть змогу такій особі оскаржити його, а відповідним органам здійснювати позасудовий і судовий контроль, а й чіткі мотиви його прийняття. Суд проаналізував рішення, визначив його правову природу (адміністративний акт), формальні вимоги, яких необхідно дотримуватися при його прийнятті, а також підстави прийняття саме негативного рішення для особи.

Окремо принцип розумності може застосовуватися під час вирішення публічно-правових спорів, де приватній особі не надано достатньо часу для ознайомлення з інформацією органу публічної влади, що може впливати на її права та свободи. Наприклад, у Постанові Верховного Суду у справі № 440/3174/19 суд дійшов висновку, що, «оскільки в законодавстві не міститься вказівок щодо встановлення конкретного строку оголошення про проведення відкритих слухань, такі строки повинні встановлюватися на підставі принципу розумності. Принцип розумності це сумісність умов з цілями юридичної норми, їх відповідності сутнісним елементам чи принципам, загальним принципам права, публічному порядку. Так, специфікою принципу розумності є те, що, підстави та порядок їх застосування не є чітко визначеними. Зазначений принцип є засобом, спрямованим на досягнення певного балансу прав та інтересів учасників правовідносин» [12].

За результатами розгляду справи такий регулятивний акт було скасовано в частині, що не відповідає розумності, оскільки вкрай обмежений часовий проміжок часу (тільки два календарні дні) обмежує право вчасного ознайомлення про проведення відкритого слухання згідно з вимогами законодавства у сфері доступу до інформації в галузі постачання енергії та доведення до споживачів інформації про зміну тарифів.

Незважаючи на відмінності між правовими системами України й Ізраїлю, принцип розумності є важливим елементом, який досліджується та застосовується як для вирішення публічно-правових спорів, так й для контролю за діяльністю виконавчої та законодавчої гілок влади, що робить його вкрай універсальним. Прецедентне право Великої Британії сформулоало доктрину цього принципу, сферу його застосування. Він істотно впливає на формування ізраїльського адміністративного права й судової системи. Особливо активною його еволюція була після проведених реформ кінця 1980-х – початку 1990-х рр., які стосувалися вдосконалення конституційного й адміністративного законодавства. Сучасна доктрина та практика адміністративного права Ізраїлю сформувала декілька способів застосування розумності в практиці Верховного Суду для оцінювання як адміністративних, так і нормативно-правових актів.

Українське адміністративне право й судова практика сформувалися під впливом континентальної правової традиції, де принцип розумності є частиною механізму правового регулювання на рівні як загальноправових, так і спеціально-правових принципів. Однак, окрім судової практики, саме нормативні акти відіграють ключову роль для врегулювання правових відносин, оскільки в них виражається досліджуваний принцип. Водночас Верховний Суд формулює окремі підходи для його застосування з урахуванням актуальної ситуації в країні, дії правового режиму воєнного стану й активної європеїзації адміністративного права. З огляду на виклики, які постали перед нашою державою у світлі російсько-української війни, та постійну дію особливого правового режиму в Державі Ізраїль, що зумовлено різною інтенсивністю веденням бойових дій, принцип розумності відіграватиме важливу роль у забезпеченні належного рівня дії механізмів захисту прав людини. Крім іншого, можлива зміна як його тлумачення, так і підходів до застосування, що потребуватиме додаткових уваги й досліджень.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Страшинський Б. Р. Принцип розумності в праві: теоретико-правові аспекти : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» (08 «Право»). Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. 252 с.
2. Мандрікова К. О. Розумність у правовому регулюванні: вимоги до нормотворчості і правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015. 196 с.
3. Dindjer H. What Makes an Administrative Decision Unreasonable? *Modern Law Review*. 2020. № 84(2). P. 1–32.
4. Vaughan v. Menlove Court of Common Pleas United Kingdom. Justia Law. URL: <https://law.justia.com/cases/foreign/united-kingdom/132-eng-rep-490-1837.html> (date of access: 07.06.2025).
5. Kennedy v The Charity Commission. The Supreme Court of the United Kingdom. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2012-0122#judgment-details> (date of access: 07.06.2025).
6. Колпаков В. К., Курінний Є. В., Алімов К. О. Реалізація ідеї розумності в адміністративно-процесуальних правовідносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 644–646.
7. Крайній П. І., Торончук І. Ж. Правове регулювання діяльності судів у Державі Ізраїль. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. Р. 621–625.
8. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) доповідь про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (date of access: 07.06.2025).
9. RECOMMENDATION № R (87) 16 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON ADMINISTRATIVE PROCEDURES AFFECTING A LARGE NUMBER OF PERSONS (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). <https://rm.coe.int/16804eaa5c>. URL: <https://rm.coe.int/16804eaa5c> (дата звернення: 08.07.2025).
10. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 09.07.2025).
11. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 12.11.2024 у справі № 380/11916/22. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/11316/document/44361> (дата звернення: 09.07.2025).
12. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 30.04.2024 у справі № 440/3174/19. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/10352/document/43564> (дата звернення: 09.07.2025).

REFERENCES

1. Strashynskyi, B. R. (2022). Pryntsyp rozumnosti v pravi: teoretyko-pravovi aspekty. Dysertatsiia na здобuttia stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo» (08 – Pravo). Kyiv, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2022. 252 s.
2. Mandrikova, K. O. (2015). Rozumnist u pravovomu rehuliuванні: vymohy do normotvorchosti i pravozastosuvannya. Dysertatsiia na здobuttia stupenia kandydata yurydychnykh nauk. 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Kharkiv, Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 2015. 196 s.
3. Dindjer, H. (2020). What Makes an Administrative Decision Unreasonable? *Modern Law Review*. 84(2). P. 1–32.
4. Vaughan v. Menlove Court of Common Pleas United Kingdom. Justia Law. Retrieved from: <https://law.justia.com/cases/foreign/united-kingdom/132-eng-rep-490-1837.html> (date of access: 07.06.2025).
5. Kennedy v The Charity Commission. The Supreme Court of the United Kingdom. Retrieved from: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2012-0122#judgment-details> (date of access: 07.06.2025).

6. Kolpakov, V. K., Kurinnyi, Ye. V., Alimov, K. O. (2024). Realizatsiia idei rozumnosti v administratyvno-protseualnykh pravovidnosynakh. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 10/2024. S. 644–646.
7. Krainii, P. I., Toronchuk, I. Zh. (2025). Pravove rehuliuвання diialnosti sudiv u Derzhavi Izrail. *Analichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2. P. 621–625.
8. Yevropeiska komisiia «Za demokratiu cherez pravo» (Venetsiiska komisiia) dopovid pro pravovladdia. Ukhvaleno Venetsiiskoiu Komisiieiu na yii 86-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku). Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (date of access: 07.06.2025).
9. RECOMMENDATION № R (87) 16 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON ADMINISTRATIVE PROCEDURES AFFECTING A LARGE NUMBER OF PERSONS (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). <https://rm.coe.int/16804eaa5c>. Retrieved from: <https://rm.coe.int/16804eaa5c> (дата звернення: 08.07.2025)
10. Pro administratyvnu protseduru : Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2073-IX : stanom na 15 lystop. 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (data zvernennia: 09.07.2025).
11. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 12.11.2024 u spravi № 380/11916/22. Retrieved from: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/11316/document/44361> (data zvernennia: 09.07.2025).
12. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 30.04.2024 u spravi № 440/3174/19. Retrieved from: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/10352/document/43564> (data zvernennia: 09.07.2025).

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

ЕКСПЕРТНИЙ СТИЛЬ ЯК ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-13.05>

АНАТОЛІЙ ПАВЛЮК

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини*

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича, Україна

a_pavliuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009 0006 8166 888X

Анотація. У статті йдеться про відношення між експертним стилем як похідною від реляційної техніки, юридичною методикою і теорією юридичної аргументації, репрезентованою передусім теорією юридичного дискурсу Р. Алексі.

Мета статті – сформулювати тезу про особливий випадок, зокрема, як твердження про те, що експертний стиль – це особливий випадок юридичної аргументації. Для досягнення поставленої мети розглядаються такі питання: визначення тези про «особливий випадок Р. Алексі»; визначення теорії експертної аргументації; характеристика експертного стилю як особливого випадку юридичної аргументації.

У першому випадку констатується, що теза Р. Алексі про особливий випадок як твердження, що юридичний дискурс є особливим випадком загального практичного дискурсу, може бути застосована за аналогією для формулювання твердження, що експертний стиль є особливим випадком (загальної) юридичної аргументації. Водночас не заперечується, що експертний стиль є особливим випадком реляційної техніки.

У другому випадку реляційна техніка та/або експертний стиль узагальнюються до поняття експертної аргументації й теза про особливий випадок формулюється *mutatis mutandis* як твердження, що експертна аргументація – це особливий випадок юридичної аргументації.

У третьому випадку показано, що доповнений нормотeorетичний базис теорії юридичного дискурсу Р. Алексі дає змогу побудувати оригінальну теорію експертної аргументації. Така теорія – це особливий випадок теорії юридичної аргументації. У статті згадується ідея норм для вирішення Є. Ерліха.

У підсумку стверджується, що експертний стиль потрібно розуміти не тільки як особливий випадок реляційної техніки, а й передусім як особливий випадок юридичної аргументації (юридичного дискурсу).

Ключові слова: теза про особливий випадок; дискусія про юридичні методи; реляційна техніка; юридичний дискурс; експертна аргументація; нормотeorетичний базис; внутрішнє і зовнішнє виправдання; норми для вирішення.

EXPERTISE STYLE AS LEGAL ARGUMENTATION

UDC 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-13.05>

ANATOLIY PAVLIUK

Candidate of Legal Sciences,

Assistant Professor, Department of Theory of Law and Human Rights

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

a.pavliuk@chnu.edu.com

ORCID: 0009 0006 8166 888X

Abstract. The article under studies deals with the issue of relationship between the expertise style as juridical methodology generated by relational technique and the theory of legal argumentation represented by R. Alexy's theory of legal discourse.

The purpose of the article is to outline the special case thesis, in particular, as a statement that the expertise style is a special case of legal argumentation. In order to achieve this goal, it is essential to turn to the following three issues: 1. what is R. Alexy's special case thesis; 2. what is the theory of the expertise argumentation; 3. in which way does the expertise style appear as a special case of legal argumentation.

In terms of the first issue, the article claims that R. Alexy's special case thesis as a statement about legal discourse being a special case of general practical discourse may *similarly* be applied to the statement that the expertise style is a special case of (general) legal argumentation. At the same time, the expertise style is *not* denied to be a special case of relational technique.

In terms of the second issue, the concepts relational technique and / or the expertise style *are broadened* to the notion of the expertise argumentation. Consequently, the special case thesis may be articulated *mutatis mutandis* as a statement that the expertise argumentation is a special case of legal argumentation.

In terms of the third issue, the article reveals that the supplemented theoretical basis of norms of R. Alexy's theory of legal discourse, as well as offered by J. Wróblewski division into inner and outer justification make it possible to develop a original theory of legal argumentation. Such a theory is a special case of the theory of legal argumentation. In addition, the article contains a reference to E. Ehrlich's idea of norms for decisions.

In conclusion, the article emphasizes that the expertise style *should be viewed* not only as a special case of relational technique, but also as a special case of legal argumentation (legal discourse).

Key words: the special case thesis; relational technique; discussion on legal methods; legal discourse; expertise argumentation; theoretical basis of norms; inner and outer justification; norms for decision.

У 1978 році вийшла друком дисертаційна монографія Роберта Алексі «Теорія юридичної аргументації: теорія раціонального дискурсу як теорія юридичного обґрунтування» [1], однією з основних ідей якої є так звана теза про особливий випадок, тобто твердження про те, що юридичний дискурс є особливим випадком загального практичного дискурсу. Ця книга репрезентує новий методологічний напрям, розвиток якого якраз і розпочинається в 70-ті роки XX століття. Наприкінці XIX століття, тобто приблизно за 100 років до того, у Німеччині виникає юридична методика, яка сьогодні називається експертним стилем. Цей стиль може вважатися особливим випадком реляційної техніки, зародження якої ховається в пізньому Середньовіччі. У наші дні юридична аргументація й експертний стиль усе ще розвиваються не тільки в Україні, а й у Німеччині як майже самостійні методологічні явища. Тому пошук відповіді на питання про те, як їх зблизити, окреслює актуальну для дослідження тему.

Отже, і в Німеччині, і в Україні поєднання юридичної аргументації й експертного стилю є проблемою, яка чекає на розв'язання. Це спонукає опиратися на публікації, які майже не перетинаються. Так, питаннями юридичної аргументації займаються такі автори, як Р. Алексі, Г.-Й. Кох, Г. Рюссманн, У. Нойманн, Є. Врублевський, Т. І. Дудаш, Н. А. Гураленко, С. І. Максимов, О. О. Уварова, С. П. Рабінович та багато інших. Питання експертного стилю цікавлять – безпосередньо чи опосередковано – таких дослідників, як Г. Даубеншпек, К.-Ф. Штукенберг, Є. Ерліх, П. Катко, В. В. Трутень, Р. А. Майданик, О. Г. Степенюк, С. В. Савчук, В. Г. Савчук, О. В. Настасійчук та інші. Остання проблематика була предметом і нашого дослідження матеріально-правового відведення, тобто абсолютних правозаперечних норм. Ці норми прямо стосуються експертного стилю. Проте раніше ми під час аналізу опиралися переважно на модальну логіку, а не на теорію аргументації.

Мета статті – сформулювати тезу про особливий випадок, зокрема, як твердження про те, що експертний стиль – це особливий випадок юридичної аргументації. Для досягнення поставленої мети потрібно розглянути три питання, а саме: 1) що таке теза про особливий випадок Р. Алексі; 2) що таке теорія експертної аргументації; 3) як, власне, експертний стиль виявляється особливим випадком юридичної аргументації.

1. У «Теорії юридичної аргументації ...» Р. Алексі (про філософію права Р. Алексі див. [2]), яка складається з трьох частин [3, с. 51, 219, 259], теза про особливий випадок аналізується в третій частині, яка також називається «Теорія юридичної аргументації». Дві інші частини мають заголовки «До деяких теорій практичного дискурсу» і «Проект теорії загального раціонального практичного дискурсу». Викладена структура вже дає доволі ясне уявлення про згадану тезу, якщо подумки замінити словосполучення «теорія юридичної аргументації» на «теорію юридичного дискурсу»: практична аргументація (практичний дискурс) має загальний характер, а юридична аргументація (юридичний дискурс) – особливий. Така заміна цілком відповідає змісту третьої частини, у якій ідеться знову про три проблеми, а саме: про «Юридичний дискурс як особливий випадок загального практичного дискурсу», «Основні риси юридичної аргументації» та «Юридичний і загальний практичний дискурс».

Далі ми обмежимося рубрикою про «Юридичний дискурс як особливий випадок загального практичного дискурсу», яка складається, зі свого боку, з таких субрубрик, як «Види юридичних обговорень», «Теза про особливий випадок» і «Перехід до теорії юридичної аргументації». Зауважимо, що

в 1991 році вийшло друге видання «Теорії» Р. Алексі [3]. Це видання стереотипне, тобто воно відтворює перше видання, проте містить наприкінці доповнення «Відгук на деяких критиків» [3, с. 399]. Подальші перевидання є також стереотипними й повторюють друге видання, тому ми цитуємо за виданням 1991 року. Потрібно розуміти, що номери цього видання збігаються з номерами наступних видань, а також, за винятком доповнення, з першим виданням.

Так, Р. Алексі вважає, що питання, що таке юридична аргументація, на відміну від загальної практичної аргументації, є одним із центральних питань теорії юридичного дискурсу, адже юридична аргументація характеризується визначеною зв'язаністю чинним правом. Це одна з найважливіших відмінностей між юридичною та загальною практичною аргументацією. У юридичному обговоренні дискутуються не всі питання, воно відбувається в умовах обмежень. Розмір і види обмежень є дуже неоднаковими в різних формах. Найвільнішою є юридично-наукова дискусія. Більшість обмежень мають значення в судовому процесі. Тут ролі розподілені нерівномірно, участь, скажімо, обвинувачуваного не є добровільною, а обов'язок говорити правду обмежений. Така процедура аргументації обмежена в часі й регламентована процесуальними кодексами. Сторони можуть орієнтуватися на свої інтереси. Інші форми можуть бути поміщені, що стосується розміру різного роду обмежень, між цими екстремами [3, с. 262].

Теза, що юридичний дискурс є особливим випадком загального практичного дискурсу, обґрунтована в Р. Алексі тим, що (1) у юридичних дискусіях ідеться про практичні питання, тобто про те, що потрібно робити або від чого потрібно утримуватися, і що (2) про ці питання дискутують із претензією на правильність. Про особливий випадок іде мова, тому що юридична дискусія (3) відбувається за обмежувальних умов згаданого роду [3, с. 263].

Р. Алексі констатує, що ядро тези про особливий випадок полягає в тому, що також у юридичних дискурсах висувається претензія на правильність, але ця претензія інакше, ніж претензія на правильність загального практичного дискурсу, стосується не того, що відповідне нормативне висловлення є просто розумним, а тільки того, що воно може бути розумно обґрунтоване в рамках чинного правового порядку [3, с. 272].

Парафразувати й узагальнити сказане Р. Алексі можна таким чином: незважаючи на те що в юридичному дискурсі має місце обмеження чинним правом, юридичний дискурс є особливим випадком загального практичного дискурсу, оскільки в ньому також ідеться про практичні питання, тобто про питання, яка поведінка є дозволеною, обов'язковою чи забороненою. Відношення між загальним практичним дискурсом і юридичним дискурсом аналогічне логічному відношенню між загальноствердними і частковоствердними судженнями.

Саме завдяки такому узагальненню можна констатувати, що теза Р. Алексі про особливий випадок як твердження про те, що юридичний дискурс є особливим випадком загального практичного дискурсу, може бути застосована за аналогією для формулювання твердження про те, що **експертний стиль є особливим випадком (загальної) юридичної аргументації**. Водночас не можна заперечувати, що експертний стиль є особливим випадком реляційної техніки.

Спочатку розглянемо останнє положення-негацію (п. 2), а пізніше, в пункті 3, – положення про аналогію. В обох випадках ми переформулюємо початковий варіант нашої тези про особливий випадок. Це дає змогу зрозуміло сформулювати три версії такої тези.

2. Реляційна техніка – це методика формування реляції, яка стандартно може складатися з реферату, вступу і присуду [4; 5]. Оскільки реферат як такий мав практичне значення тільки в рамках письмового судового процесу, а сьогодні судовий процес усний, то достатньо взяти до уваги тільки вступ і, можливо, присуд. Вступ – це комплексний (процесуально- й матеріально-правовий) експертний висновок, який міг складати суддя-доповідач під час колегіального розгляду судової справи. Присуд – це судові рішення. Експертний стиль – це методика складання студентом експертного висновку, проте не комплексного, а тільки матеріально-правового [6; 7]. Отже, істотна відмінність між експертним висновком-вступом і просто експертним висновком має меріологічний характер: вступ складається з двох частин, а просто експертний висновок – з однієї частини. З точки зору логіки це означає, що реляційна техніка має загальний характер, а експертний стиль – частковий або особливий. Це пояснюється логічним законом зворотного відношення обсягу й змісту поняття. Оскільки обсяг поняття реляційної

техніки, як показано, більший, то зміст цього поняття буде загальним і навпаки. Отже, з погляду традиційної логіки експертний стиль є особливим випадком реляційної техніки.

Відволікаючись від логіки та звернувши увагу на історію реляційної техніки й експертного стилю, можна також дійти подібного висновку. Так, спочатку варто зауважити, що, як зазначає дослідник історії експертного стилю К.-Ф. Штукенберг, історія експертного стилю ще не написана й багато чого перебуває в потемках [8, с. 168]. Проте відомо, що своє походження форма експертного висновку має, схоже, у реляційній техніці колишніх Рейхсгеріхтів, Райхскамергеріхта й Рейхсгофрата. Така техніка може вважатися попередницею реляційної техніки, яка ще сьогодні вивчається в Німеччині, хоча і йдучи на спад, на юридичній підготовчій практиці. Мова йде про як простий, так і доцільний організаційний захід для поділу праці в колегіально укомплектованих органах, які ухвалюють вирок: справа, яка вирішується в колегії, готується одним або двома доповідачами (референтами) і пропонується іншим так, щоб вони були здатні ухвалити щодо неї обґрунтоване рішення. Ця призначена для колег доповідь (реляція) дотримувалася певної схеми, у якій потрібно було викладати релевантні питання. Складовою частиною цих реляцій були – оформлена за правилами класичної риторики – доповідь справи (*species facti*) з історією процесу й витягом із документів та експертний висновок, який містить пропозиції й структурований акціонно-юридично, отже, запитував про позовні вимоги, про конклюдентність (*Schlüssigkeit*), доведення й заперечення (*quae sit actio? an sit fundata? an sit probata? an sit exceptione elisa?*) [8, с. 169–170].

До цього варто додати, що згадані вище суди засновуються незадовго до 1500 року, тоді як експертний стиль виникає, на думку К.-Ф. Штукенберга, на яку ми імпліцитно посилалися вище, наприкінці XIX століття: «В університетах експертний стиль сьогоdnішнього типу тим часом увійшов у вжиток не раніше ніж наприкінці XIX століття й досягнув свого домінування тільки у XX столітті» [8, с. 174]. Домінує він і нині, у XXI столітті. Викладене дає змогу сказати, що і в історичному плані експертний стиль є особливим випадком реляційної техніки.

Усе це підводить нас до питання, як на основі такого принаймні двоякого базису, тобто або реляційної техніки й експертного стилю, або тільки експертного стилю, можна здійснити узагальнення до рівня експертної аргументації?

Обмежимося тільки експертним стилем. Ми вже констатували, що експертний стиль – це особливий випадок (загальної) юридичної аргументації. Тому достатньо показати, що експертний стиль являє собою експертну аргументацію. Для цього потрібно сказати, що експертний стиль ґрунтується на теорії основних норм, основи якої заклав Б. Віндшайд [9; 10]. Ця теорія дає змогу застосовувати основні норми, до яких належать правообґрунтовальні й два типи правозаперечних норм (абсолютні й відносні правозаперечні норми), у певній послідовності, а саме: спочатку правообґрунтовальні норми, а потім абсолютні правозаперечні й ще далі відносні правозаперечні норми. Зрозуміло, що це не що інше, як аргументація «за» і «проти». Оскільки вона має місце в процесі складання експертного висновку в експертному стилі, то такий стиль може називатися «експертною аргументацією».

Нічого не змінилося б і тоді, коли ми взяли б до уваги й реляційну техніку, й експертний стиль. Нам потрібно було б опиратися на сказане вище Штукенбергом про відношення доведення та заперечення, проте, можливо, із застереженням про можливу редукцію, зважаючи на окреслений вище комплексний характер вогуму.

Отже, реляційна техніка й/або експертний стиль можуть бути *узагальнені* до поняття експертної аргументації, а наша теза про особливий випадок може бути сформульована *mutatis mutandis* як твердження, що **експертна аргументація – це особливий випадок юридичної аргументації**.

3. Друга версія тези про основний випадок потрібна, щоб на лівому й правому боці визначення мали місце ідентичні поняття. Тепер нічого не заважає додати з обох боків слово «теорія» й говорити про теорію експертної аргументації й теорію юридичної аргументації.

Існує два способи побудувати теорію експертної аргументації, причому тільки в одному випадку можна позитивно говорити про особливий випадок. Ідеться про те, що традиційний експертний стиль, а також і реляційна техніка мають герменевтичну природу й орієнтуються на поняття сенсу. Якщо в процесі узагальнення, про який ішлося вище, зберегти таку природу, то теорія експертної аргументації навряд чи зможе вважатися особливим випадком теорії юридичної аргументації. Хоча це й не виключено в деяких випадках, проте було б доволі сумнівною справою.

Тому потрібно піти іншим шляхом, а саме шляхом якомога більшого запозичення негерменевтичних аспектів теорії юридичної аргументації, яка орієнтована не стільки на поняття сенсу правової норми, скільки, як уже згадано в іншому контексті, на поняття претензії на правильність правової норми.

З таких аспектів виділимо два, а саме: нормотeorетичний базис теорії юридичного дискурсу Р. Алексі [11, с. 71–104].

У першому випадку потрібно врахувати, що нормотeorетичний базис теорії юридичного дискурсу – це не що інше як нормотeorетичний базис субсумції та зважування, а також порівняння випадків, або аналогії. Так, на думку Р. Алексі, нормотeorетичний фундамент, з одного боку, субсумції, а з іншого боку, зважування утворює розрізнення правил і принципів. Правила – це норми, які дефінітивно щось велять. Вони є *дефінітивними веліннями*. Більшість правил постановляють дещо для випадку, що виконані певні умови. Вони є умовними нормами. Але правила можуть набирати й категоричної форми. Прикладом була б абсолютна заборона тортур. Вирішально, що тоді, коли правило чинне й застосовне, то дефінітивно велено робити точно те, що воно вимагає. Якщо це робиться, то правило виконане; якщо це не робиться, то правило не виконане. Тому правила – це норми, які завжди можуть бути тільки або виконані, або не виконані. Усупереч цьому принципи – це норми, які велять, щоб щось було реалізовано стосовно фактичних і правових можливостей якомога вищою мірою. Принципи є згідно з цим *веліннями оптимізації*. Як такі вони характеризуються тим, що можуть бути виконані різною мірою та що велена міра їх виконання залежить не тільки від фактичних, а й від правових можливостей. Правові можливості істотно визначаються, крім правил, зворотними принципами [13, с. 771–772].

Таке загальне уявлення докладно конкретизується Р. Алексі, проте ми зупинимось тільки на питанні про одну прогалину раціональності, яка має при цьому місце. Ідеться про те, що поділ норм на правила та принципи, як і будь-який суворий поділ на дві частини, випускає з поля зору феномени, про які не можна сказати, до якої категорії їх потрібно зарахувати. Так, у нашому випадку деякі норми за певних умов могли б уважатися правилом, а за інших – принципом.

Це призводить до потреби доповнити нормотeorетичний базис Р. Алексі третім елементом. На роль такого третього елемента найкраще підходить поняття хитких норм Г.-Й. Коха й Г. Рюссманна. Так, Г.-Й. Кох наштотхнувся на п'ять класів випадків, у яких наявна неясність стосовно правил використання або – як теж можна сказати – семантичних правил вислову: багатозначність, хиткість, пористість, ціннісні поняття й диспозиційні поняття [14, с. 41–55]. Нас буде цікавити тільки поняття хиткості, яке є основою для формування поняття хитких норм.

Г.-Й. Кох стверджує, що неясність про застосовність закону часто-густо впливає з хиткості численних законних понять. Хиткість наявна тоді, коли міродатні для використання вислову семантичні правила недостатні для того, щоб можна було вирішити про застосовність чи незастосовність вислову в кожному випадку. Хиткість може бути наявною, незважаючи на ясність міродатних семантичних правил [14, с. 43].

Застосування хитких висловів призводить до такої ситуації: стосовно деяких предметів можна ясно вирішити, що до них можна застосувати відповідний вислів (позитивні кандидати); до деяких інших вислів так само, безсумнівно, не може бути застосований (негативні кандидати); насамкінець залишається клас предметів, стосовно яких не можна вирішити про застосування чи незастосування (нейтральні кандидати). Отже, хиткі вислови – це вислови, для яких існують нейтральні кандидати [14, с. 43].

Свої міркування Г.-Й. Кох пояснює на прикладі вжитку слова «людина» (Mensch) у юридичному контексті. Так, на його думку, для застосування цього слова, мабуть, безсумнівно, були звичними такі семантичні правила:

F₁: Людина – це жива істота, яка повністю покинула утробу людської матері.

F₂: Не як людину варто позначати плід людської матері до початку перших переймів.

У всіх випадках, у яких була наявною умова, виражена в F₁ або F₂, рішення про застосовність предиката «людина» було однозначно можливим. Натомість під час процесу народження обидві умови (F₁ і F₂) не реалізуються. Отже, семантичні правила не дають змоги вирішити про застосовність предиката «людина» під час процесу народження. Людське потомство є нейтральним кандидатом вислову «людина» під час процесу народження згідно з інсинуйованим нами тут мововжитком [14, с. 44].

Теорія Г.-Й. Коха цікава потенціалом для узагальнення не тільки проблеми хиткості як такої, а й інших згаданих вище проблем. Саме в такій узагальненій формі хиткі норми можуть уважатися доповненням нормотеоретичного базису Р. Алексі. Проте це предмет для спеціального дослідження.

У Р. Алексі нормотеоретичний базис тісно сполучений із формами або операціями правозастосування, тобто із субсумцією, зважуванням, а також аналогією (порівнянням випадків) [15; 16]. Такий підхід має як переваги, так і недоліки. До недоліків належить те, що згадані форми або операції містять деякі імпліцитні елементи, які потребують експлікації. Ідеться про іншу можливість, якою користується й Р. Алексі, а саме про залучення для аналізу нормотеоретичного базису запропонованого Є. Врублевським поділу так званого виправдання на внутрішнє і зовнішнє.

Так, Р. Алексі в статті «Логічний аналіз юридичних рішень» (уперше опубліковано в 1980 році) зазначає, що можна розрізняти два аспекти обґрунтування юридичних присудів: *внутрішнє виправдання*, у якому йде мова про те, чи впливає присуд із наведених для обґрунтування положень, і *зовнішнє виправдання*, предметом якого є істинність, правильність або акцептабельність засновків внутрішнього виправдання.

Зовнішнє виправдання можна називати з деяким правом властивим полем юридичної аргументації або юридичного дискурсу. Тому йому має приділятися основна увага будь-якої теорії юридичної аргументації. Проте виводити із цього те, що внутрішнє виправдання є неважливим або має лише технічне значення, було б помилковим висновком. За допомогою нього фіксується предмет і якоюсь мірою також структура зовнішнього виправдання [12, с. 17–18].

Цікаво, що в цій статті Р. Алексі посилається на Є. Ерліха як на автора, який дає змогу побудувати в рамках дискусії про юридичні методи нову теорію принципів: норми для вирішення Є. Ерліха – це, на думку Р. Алексі, результат зважування принципів [12, с. 33; 17, с. 97]. Так ідеї ранньої соціологічної юриспруденції отримали нове життя в теорії юридичної аргументації.

Отже, ми показали, які елементи теорія експертної аргументації передусім може запозичити з теорії юридичної аргументації. Ідеться про нормотеоретичний базис і поділ на зовнішнє і внутрішнє виправдання.

Усе це демонструє те, що доповнений нормотеоретичний базис теорії юридичного дискурсу Р. Алексі, а також запропонований Є. Врублевським поділ на внутрішнє і зовнішнє виправдання дають змогу побудувати оригінальну теорію експертної аргументації. У такому разі **теорія експертної аргументації – це особливий випадок теорії юридичної аргументації**.

У підсумку можна стверджувати, що експертний стиль *потрібно розуміти* не тільки як особливий випадок реляційної техніки, а й передусім як особливий випадок юридичної аргументації.

Водночас можна навести й ще два інші варіанти тези про особливий випадок, а саме: експертна аргументація, по-друге, – це особливий випадок юридичної аргументації, теорія експертної аргументації, по-третє, – це особливий випадок теорії юридичної аргументації.

Подальше дослідження питання про відношення теорії експертної аргументації й теорії юридичної аргументації можливе в напрямі побудови теорії хитких норм у широкому сенсі на основі теорії хитких норм у вузькому сенсі Г.-Й. Коха та Г. Рюссманна.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation : die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1978. 396 S.
2. Максимов С. І. Філософія права Роберта Алексі. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»*. 2016. № 1(28). С. 89–97.
3. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 2. Aufl. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 S.
4. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
5. Schneider E. Ein Schema zum Aufbau der Relation. *JuristenZeitung*. 19. Jahrg. Nr. 23/24 (11. Dezember 1964). S. 755–758.
6. Schaller J.-M. Die Anspruchsmethode. *AJP/PJA*. 2011. № 1. S. 3–17.
7. Duttge G. Vom Sinn des Gutachtenstils. *Zeitschrift für Didaktik der Rechtswissenschaft* 7. 2020. № 2. S. 75–91.
8. Stuckenberg C.-F. Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. Georg Freund et. al. (Hrsg.): Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems. FS für W. Frisch. Berlin : Duncker & Humblot, 2013. S. 165–186.

9. Windscheid B. Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts. Düsseldorf : Buddeus, 1856. IV, 238 S.
10. Трутенъ В. В. Правіжний склад та принцип матеріальної експертизи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 277–287.
11. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
12. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. *Alexy R. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main, 1995. S. 13–51.
13. Alexy R. Die Gewichtsformel. *Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein*. 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 Jickeli, Joachim. Berlin, 2003. S. 771–792.
14. Koch H.-J. Die juristische Methode im Staatsrecht. Über Grenzen von Verfassungs- und Gesetzesbindung – Seminar. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1977. 560 S.
15. Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16. Iss. 4. P. 433–449.
16. Alexy R. Zwei oder drei? Stamm J. Festschrift für Helmut Rübmann. Saarbrücken : juris, 2013. S. 3–15.
17. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 S.

REFERENCES

1. Alexy, R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation : die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main ; Göttingen : Suhrkamp.
2. Maksymov, S. I. (2016). *Filosofia prava Roberta Aleksi. Visnyk NluU imeni Yaroslava Mudroho*. Seria: Filosofia, filosofia prava, politologia, sotsiologia, 1(28), 89–97.
3. Alexy, R. (1991). Theorie der juristischen Argumentation die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 2. Aufl. Frankfurt am Main : Suhrkamp.
4. Daubenspeck, H. (1884). Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen.
5. Schneider, E. (1964) Ein Schema zum Aufbau der Relation. *JuristenZeitung*, 19. Jahrg., Nr. 23/24 (11. Dezember 1964), 755–758.
6. Schaller, J.-M. (2011). Die Anspruchsmethode. *AJP/PJA*. № 1, 3–17.
7. Duttge, G. (2020). Vom Sinn des Gutachtenstils. *Zeitschrift für Didaktik der Rechtswissenschaft* 7, № 2, 75–91.
8. Stuckenberg, C.-F. (2013). Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. Georg Freund et. al. (Hrsg.): Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems. FS für W. Frisch. Berlin, Duncker & Humblot.
9. Windscheid, B. (1856). Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts. Düsseldorf : Buddeus.
10. Truten, V. V. (2012). Pravizhnyi sklad ta pryntsy materialnoi ekspertyzy. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. № 2, S. 277–287.
11. Alexy, R. (1985). Theorie der Grundrechte. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft.
12. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Alexy R. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, S. 13–51.
13. Alexy, R. (2003). Die Gewichtsformel. *Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein* : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000. Berlin, S. 771–792.
14. Koch, H.-J. (1977). Die juristische Methode im Staatsrecht. Über Grenzen von Verfassungs- und Gesetzesbindung – Seminar. Frankfurt am Main : Suhrkamp.
15. Alexy, R. (2003). On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. Vol. 16. Iss. 4. P. 433–449.
16. Alexy, R. (2013). Zwei oder drei? Stamm J. Festschrift für Helmut Rübmann. Saarbrücken : juris, S. 3–15.
17. Ehrlich, E. (1913). Grundlegung der Soziologie des Rechts. München Leipzig : Duncker & Humblot.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ЄС ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

УДК 341.1:061.1 ЄС

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.06>

НАТАЛІЯ РАСТОРГУЄВА

аспірантка

Харківського національного університету внутрішніх справ, Україна

ORCID: 0000-0002-1234-2767

Анотація. У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз принципу верховенства права в правовій системі Європейського Союзу та України з урахуванням сучасних інтеграційних процесів та орієнтації українського правопорядку на зближення з *acquis communautaire*. Принцип верховенства права є одним із основоположних для побудови демократичної правової держави й забезпечення верховенства прав людини. У праві Європейського Союзу він виконує роль системоутворювального конституційного принципу, який забезпечує єдність і пріоритет норм права Європейського Союзу над національним законодавством держав-членів включно з конституційними положеннями. У статті проаналізовано провідні рішення Суду Європейського Союзу (справи *Costa v. ENEL*, *Internationale Handelsgesellschaft*, *Simmenthal*), що заклали доктрину примату права Європейського Союзу. Окрему увагу приділено питанню прямої дії норм *acquis communautaire*, що дозволяє фізичним та юридичним особам захищати свої права навіть за відсутності національних норм, які імплементують положення права Європейського Союзу.

У національному правопорядку України принцип верховенства права конституційно закріплений (ст. 8 Конституції України), проте відзначається декларативністю й недостатньою деталізацією механізмів реалізації. Судова практика щодо застосування цього принципу в Україні залишається непослідовною: він здебільшого використовується формально, без змістовного аналізу чи обґрунтування рішень. Підкреслено важливість розмежування формального й матеріального підходів до тлумачення верховенства права, наголошуючи на потребі послідовного втілення європейських стандартів у правозастосовну практику українських судів.

На основі аналізу зроблено висновок про структурну відмінність у концептуалізації, нормативному оформленні та реалізації принципу верховенства права в Європейському Союзі й Україні. Виявлено, що ця відмінність є суттєвим бар'єром для ефективної правової інтеграції України в європейський простір. Запропоновано орієнтуватися на доктрину Суду Європейського Союзу, підкріплену практикою прямої дії та пріоритету норм ЄС, як модель для поступового інституційного зближення.

Ключові слова: верховенство права; *acquis communautaire*; правова система; Європейський Союз; судова практика; правова інтеграція; Конституція України.

THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN THE LEGAL SYSTEMS OF THE EU AND UKRAINE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

UDC 341.1:061.1 EU

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.06>

NATALIYA RASTORHUIEVA

Postgraduate Student

Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1234-2767

Abstract. The article presents a comparative legal analysis of the principle of the rule of law in the legal systems of the European Union and Ukraine, taking into account contemporary integration processes and Ukraine's orientation toward alignment with the *acquis communautaire*. The rule of law is one of the fundamental principles for building a democratic state governed by the rule of law and ensuring the supremacy of human rights. In EU law, it serves as a system-forming constitutional principle that guarantees the unity and primacy of European

Union law over the national legislation of Member States, including constitutional norms. The article analyzes key rulings of the Court of Justice of the European Union (*Costa v. ENEL*, *Internationale Handelsgesellschaft*, *Simmenthal*), which laid the foundation for the doctrine of EU law supremacy. Particular attention is given to the concept of direct effect of *acquis communautaire* norms, which enables individuals and legal entities to invoke EU law to protect their rights even in the absence of national implementing legislation.

In Ukraine's legal order, the principle of the rule of law is enshrined in the Constitution (Article 8), but it is largely declarative and lacks a detailed framework for implementation. Judicial practice in Ukraine demonstrates inconsistency in the application of this principle: it is often invoked in a formalistic manner without substantive analysis or reasoning. The article emphasizes the importance of distinguishing between formal and substantive approaches to interpreting the rule of law, highlighting the need for consistent implementation of European standards in the legal practice of Ukrainian courts.

Based on the conducted analysis, the article concludes that there is a structural difference in the conceptualization, normative formulation, and practical implementation of the rule of law in the European Union and Ukraine. This discrepancy is identified as a significant barrier to Ukraine's effective legal integration into the European legal space. The author proposes that the doctrine of the Court of Justice of the European Union – supported by the principles of direct effect and the primacy of EU law – should serve as a model for Ukraine's gradual institutional convergence with the EU.

Key words: rule of law; *acquis communautaire*; legal system; European Union; case law; legal integration; Constitution of Ukraine.

Принцип верховенства права є одним із наріжних каменів як європейської правової традиції, так і сучасного конституціоналізму. Водночас його зміст, форма нормативного закріплення та механізми реалізації суттєво варіюються залежно від правової системи. Для України, яка перебуває в процесі правової інтеграції з Європейським Союзом (далі – ЄС), постає завдання не лише проголосити верховенство права як основоположний принцип, а й забезпечити його реалізацію у формах, сумісних з *acquis communautaire*. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті правової гармонізації, адже відсутність єдиного підходу до розуміння й упровадження принципу верховенства права унеможливорює повноцінну імплементацію норм ЄС у національну правову систему.

Серед українських науковців, які досліджували принцип верховенства права в контексті права ЄС, варто відзначити праці Т. Анакіної, Л. Ентіна, В. Василенка, В. Кернза, А. Колодія, В. Муравйова, А. Омельченко, І. Яковюка, П. Рабіновича, С. Погребняка тощо. Ці автори аналізують доктринальні та практичні аспекти застосування *acquis communautaire*, приділяючи увагу також проблематиці верховенства норм права ЄС у національних правопорядках. Однак системного порівняльного аналізу принципу верховенства права саме в контексті зіставлення ЄС та України в новітніх публікаціях бракує.

Метою статті є здійснення комплексного порівняльного аналізу принципу верховенства права в правових системах ЄС та України шляхом виявлення спільних рис, відмінностей, а також бар'єрів у процесі правової інтеграції.

Для виявлення особливостей функціонування принципу верховенства права в правових системах ЄС та України необхідним є проведення цілісного порівняльного аналізу, що дає змогу не лише зіставити формальні аспекти його закріплення, а й виявити структурні відмінності в механізмах його реалізації та правозастосовній практиці. Із цією метою доцільно застосувати аналітичний підхід, який передбачає зіставлення зазначеного принципу за такими ключовими критеріями: 1) нормативне закріплення та змістове наповнення; 2) функціональна реалізація.

Першим із зазначених критеріїв, що потребує аналізу, є нормативне закріплення та змістове наповнення принципу верховенства права в *acquis communautaire* й правовій системі України, адже саме вони формують його правову природу, визначають межі дії та впливають на ефективність подальшої реалізації в межах національних правових систем.

Принцип верховенства права ЄС поширюється на норми як первинного, так і вторинного (похідного) права Союзу. Його зміст ґрунтується на низці фундаментальних положень, а саме: право ЄС має безпосередню силу в кожній державі-члені, є обов'язковим для всіх суб'єктів правовідносин – як органів влади, так і громадян, і підлягає застосуванню на території всього ЄС незалежно від факту його імплементації в національне законодавство. У межах правової доктрини ЄС цей принцип охоплює всі національні правові норми без винятку, включаючи положення конституційного рівня. При цьому його дія не залежить від часу прийняття національних актів: положення права ЄС мають пріоритет

незалежно від того, були відповідні норми національного законодавства прийняті до чи після набрання чинності установчими договорами ЄС [1, с. 40].

У праві ЄС принцип верховенства, хоча й не формалізований у вигляді окремої норми установчих договорів, виведений Судом ЄС як невід’ємний складник первинного права ЄС, підтверджується в преамбулах договорів, резолюціях інституцій, судовій практиці й низці актів вторинного законодавства, де визнається аксіоматичним для правової системи ЄС. Уперше цей принцип сформульований у рішенні в справі 6/64 *Flaminio Costa v. ENEL* (1964) [2], у якому Суд ЄС підкреслив, що, приєднуючись до ЄС, держави-члени погоджуються на створення окремого правопорядку, який стає інтегральною частиною їхніх національних правових систем, що, своєю чергою, обмежує їхній суверенітет у сфері, яка підпадає під регулювання права ЄС. Отже, право ЄС має пріоритет над нормами національного законодавства держав-членів, навіть якщо останні мають конституційний характер. Суд ЄС сформував низку принципових позицій, а саме: будь-який конфлікт між нормою *acquis communautaire* й національним правом повинен вирішуватися на користь права ЄС; недотримання принципу верховенства права ЄС призводить до правової фрагментації, підриву єдності правозастосування та неефективності інтеграційного правопорядку.

Подальший розвиток і деталізацію цей принцип отримав у справі 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [3], де Суд ЄС роз’яснив, що верховенство права ЄС поширюється незалежно від юридичної сили або статусу національної норми. Навіть конституційні положення не можуть бути підставою для відмови від застосування норми права ЄС. Це означає, що пріоритет права ЄС є абсолютним у межах компетенцій ЄС. У справі 106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA* (1978) [4] Суд ЄС ще чіткіше сформулював практичний механізм дії принципу примату: будь-який національний суд зобов’язаний безпосередньо застосувати норму права ЄС у разі колізії з національною нормою, не очікуючи її скасування парламентом чи рішення іншого органу влади.

Таким чином, на основі сформованої прецедентної практики Суду ЄС принцип верховенства права перетворився на неформально кодифіковану, але фактично конституційну норму правопорядку ЄС, що виконує інтеграційну, стабілізувальну й уніфікувальну функції. Його застосування має не декларативний, а операційний характер, оскільки він зобов’язує національні суди всіх рівнів до безумовного визнання домінування норм права ЄС, незалежно від їх джерела (первинне чи вторинне право), над будь-якими національними правовими актами, включаючи конституційні положення. У цьому контексті національні суди мають не лише право, а й обов’язок застосовувати норми *acquis communautaire* безпосередньо, навіть якщо вони не були імplementовані у внутрішнє законодавство, у разі колізії – ігнорувати суперечливі національні норми без очікування їх формального скасування.

Крім того, суди зобов’язані здійснювати тлумачення національного законодавства відповідно до духу та змісту права ЄС (доктрина узгоджувального тлумачення), що забезпечує внутрішню єдність правозастосовної практики й мінімізує ризики нормативного розриву між правовими системами. Таким чином, принцип верховенства права не лише закріплює примат *acquis communautaire* у вертикальній ієрархії правових джерел, а й зумовлює процесуальну трансформацію ролі національних судів, які фактично виконують функцію «судів ЄС». Це підкреслює, що ефективність реалізації цього принципу залежить не лише від формального визнання його пріоритету, а й від здатності національних інституцій здійснювати активну імplementацію європейських правових стандартів у своїй щоденній практиці. У підсумку верховенство права ЄС постає як обов’язковий механізм правової інтеграції, що забезпечує стабільність, передбачуваність і цілісність правового простору ЄС.

У правовій системі України принцип верховенства права здебільшого трактується як загальна правова ідея щодо панування права в суспільстві. Конституційний Суд України сформулював правову позицію [5], відповідно до якої право є багатошаровим соціальним феноменом, що не обмежується законодавством як формалізованою формою, а включає також інші соціальні регулятори – моральні норми, традиції, звичаї, легітимовані суспільною свідомістю й зумовлені історико-культурним розвитком. Усі ці елементи об’єднує орієнтація на ідею справедливості, яка набуває нормативного значення. Цю позицію розвиває і юридична доктрина, у межах якої виокремлюються дві концепції розуміння верховенства права: формальна – як правління на основі закону та законності, і матеріальна – як утілення прав людини, моральних цінностей і принципу людської гідності [6, с. 30].

У рамках 16-ї доповіді Європейської комісії «За демократію через право», схваленої Венеційською комісією у 2011 році, окреслено базові складники верховенства права, які мають універсальне значення для демократичних правових систем. До них, зокрема, зараховано такі: обов'язковість дотримання закону, що має ухвалюватися у відкритий, підзвітний і демократичний спосіб; принцип юридичної визначеності як гарантії передбачуваності правового регулювання; заборону свавільних дій з боку влади; забезпечення ефективного доступу до правосуддя через незалежні та неупереджені суди, у тому числі в справах адміністративного контролю; повагу до прав людини; а також принцип рівності перед законом і недопущення дискримінації [7].

Конституція України в ст. 8 [8] закріплює принцип верховенства права як одну з основ конституційного ладу, однак не розкриває його структури або функціонального значення в контексті співвідношення з міжнародним чи наднаціональним правом. Проте формулювання цієї норми має абстрактний характер [9, с. 17], ускладнює його сприйняття особами без фахової юридичної підготовки й перешкоджає його повноцінному використанню в практиці правозастосування [10, с. 171], не містить також роз'яснень щодо співвідношення з міжнародним або наднаціональним правом. Вона проголошує ідею верховенства права, не визначаючи її ані в процедурному, ані в матеріальному вимірі.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що нормативне закріплення принципу верховенства права в *acquis communautaire* має цілісний, системно впорядкований і наднаціональний характер, тоді як в українській правовій системі воно залишається фрагментарним і декларативним, що не забезпечує належних умов для його ефективного функціонування в контексті правової інтеграції з ЄС. Змістове наповнення цього принципу в *acquis communautaire* є концептуально розробленим і безпосередньо пов'язаним із практикою його застосування, тоді як в Україні воно переважно зберігає доктринальний і програмний характер, що істотно обмежує його вплив у правозастосовній сфері.

Наступним аспектом порівняльного аналізу є функціональна реалізація принципу верховенства права, яка дає змогу оцінити, яким чином цей принцип утілюється в реальну правозастосовну практику в межах *acquis communautaire* та правової системи України.

Функціональна реалізація принципу верховенства права в ЄС передбачає не лише його нормативне визнання, а й активне впровадження в правозастосовну практику насамперед через судову систему. Як підкреслюють К. Lenaerts, J. A. Gutiérrez-Fons, судові тлумачення норм *acquis communautaire*, зокрема в контексті їх співвідношення з національним законодавством, є одним із ключових механізмів забезпечення ефективності правового регулювання на рівні ЄС [11, с. 45]. Вони вказують, що принцип верховенства права зобов'язує національні суди забезпечувати повний ефект норм права ЄС, навіть якщо для цього необхідна відмова від застосування суперечливих положень внутрішнього законодавства. У межах правового порядку ЄС цей підхід утілюється в обов'язку держав-членів неухильно дотримуватись *acquis communautaire*, а також у повноваженні національних судів безпосередньо застосовувати норми європейського права. Крім того, суди зобов'язані звертатися до Суду ЄС із преюдиційними запитами, якщо виникають сумніви щодо змісту чи пріоритету норм *acquis*. Верховенство права ЄС також лежить в основі зобов'язання органів державної влади утримуватися від ухвалення рішень, які можуть поставити під сумнів ефективність застосування норм права Союзу.

Актуальні дослідження підтверджують, що принцип верховенства права в ЄС не лише має нормативну природу, а й виконує ключову інтеграційну функцію, спрямовану на збереження єдності правового простору Союзу. Зокрема, С. J. Moreira González у нещодавній публікації наголошує, що верховенство права є засадничим елементом інституційної архітектури ЄС, який забезпечує не просто домінування норм *acquis communautaire* в разі колізії з національним правом, а й гарантує ефективну правову захищеність суб'єктів, що діють у межах правопорядку ЄС [12, с. 162]. Автор акцентує на тому, що саме через функціональну реалізацію цього принципу забезпечується цілісність правозастосування в державах-членах, мінімізуються ризики фрагментації правового регулювання та зміцнюється довіра до наднаціональних норм як до інструмента стабільності, передбачуваності й правової визначеності. Отже, принцип верховенства права в праві ЄС розглядається не лише як техніко-юридичний інструмент вирішення конфліктів норм, а і як системна гарантія правової єдності й ефективності *acquis communautaire*, що є особливо актуальним у світлі сучасних викликів інтеграційного розвитку ЄС.

Особливе значення принципу верховенства права ЄС полягає в тому, що він забезпечує можливість фізичним і юридичним особам прямо посилалися на норми *acquis communautaire* в національних

судах навіть за відсутності відповідного національного законодавства. Це гарантує правову визначеність, єдність і передбачуваність правозастосування. Як зазначає D. Gallo, пряма дія права ЄС не обмежується наданням індивідуального права, а включає обов'язок незастосування суперечливих національних норм [13, с. 477]. На його думку, лише поєднання принципів прямої дії та верховенства забезпечує належне функціонування європейського правопорядку, а подальший розвиток цієї доктрини має відбуватися під тлумачним керівництвом Суду ЄС.

Функціональна реалізація принципу верховенства права в правовій системі України виявляється насамперед у практиці його застосування судами, у правотворчій діяльності, а також у правозастосуванні суб'єктами владних повноважень, зокрема адміністративними органами.

Судова влада відіграє особливу роль у цьому процесі, оскільки саме суди наділені дискреційними повноваженнями щодо застосування права *contra legem*, тобто можливості відмовитися від застосування чинного нормативно-правового акта у випадку його невідповідності основоположним принципам права, вирішуючи справу безпосередньо на підставі цих принципів. Натомість інші органи державної влади, відповідно до положень ст. 19 Конституції України [8], зобов'язані діяти виключно «на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України», і не можуть самостійно ігнорувати чинні норми законодавства. Виняток можливий лише у випадках, коли норма є явно несправедливою або нікчемною, тобто такою, що не повинна породжувати юридичних наслідків. Таким чином, межі реалізації принципу верховенства права суттєво різняться залежно від правового статусу суб'єкта, що його застосовує [14, с. 69–70].

Як зазначає О. Уварова, аналіз вітчизняної судової практики засвідчує, що звернення до принципу верховенства права з боку судів, у тому числі вищих судових інстанцій, здебільшого має формальний характер і не впливає на вирішення справи по суті. Лише в окремих випадках наводяться посилання на практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), у якій конкретизуються певні вимоги, що впливають зі змісту цього принципу. Водночас національні суди зрідка вдаються до самостійного тлумачення або розширеного застосування зазначеного принципу як матеріального критерію оцінювання справедливості. Справи, у яких принцип верховенства права був застосований як вирішальний аргумент, залишаються винятком. У судовій практиці трапляються приклади, коли цей принцип, усупереч його змісту, використовується для легітимації відступу від принципу законності в діяльності органів публічної влади. Подібна практика послаблює авторитет правосуддя й підриває довіру громадян до судової системи, що, у свою чергу, перешкоджає ефективному утвердженню принципу верховенства права як фундаментального елемента правової системи в Україні [14, с. 70].

У тих випадках, коли суди не обмежуються формальним згадуванням принципу верховенства права в мотивувальній частині рішення, а надають йому змістовне тлумачення, зазвичай ідеться про звернення до окремих складників цього принципу. Як правило, це такі елементи, як передбачуваність і правова визначеність регулювання, вимоги до якості нормативного акта, обов'язковість виконання судового рішення, остаточність судового акта й заборона його оскарження, доступ особи до незалежного й безстороннього суду, що діє відповідно до стандартів справедливого судочинства. У низці справ акцент також робиться на недопустимість використання органами державної влади нестачі бюджетних коштів як підстави для невиконання судового рішення про стягнення заборгованості. Таке поглиблене розкриття змісту принципу свідчить про поступове наближення національної судової практики до європейських підходів його розуміння.

У практиці ЄСПЛ принцип верховенства права розкривається як комплекс взаємопов'язаних правових вимог, що формують основу демократичного правопорядку. До його ключових складників належать юридична визначеність, що передбачає чіткість, доступність і передбачуваність правових норм; заборона свавілля з боку держави; забезпечення ефективного доступу до правосуддя; право на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом; обов'язковість виконання остаточних судових рішень; рівність усіх перед законом і заборона дискримінації; а також принцип пропорційності як критерій допустимості обмежень прав людини [15, с. 373–374].

Таким чином, функціональна реалізація принципу верховенства права в ЄС має системний та узгоджений характер, забезпечуючи ефективний захист прав суб'єктів, зокрема через безпосередню дію норм *acquis communautaire* в національних судах. В Україні ж реалізація цього принципу залишається непослідовною: суди переважно обмежуються формальним згадуванням, рідко використовуючи

його як змістовний аргумент. Наявний розрив між декларативним визнанням і фактичним застосуванням ускладнює правову інтеграцію з ЄС і потребує інституційного переосмислення.

Отже, порівняльно-правовий аналіз дав змогу виявити суттєві відмінності в нормативному закріпленні, змістовому наповненні й функціональній реалізації принципу верховенства права в правовому порядку ЄС і правовій системі України. У праві ЄС цей принцип має наднаціональний характер і виконує роль засадничої правової конструкції, яка забезпечує єдність *acquis communautaire*, пріоритет норм права ЄС над національним законодавством, а також гарантовану захищеність суб'єктивних прав через механізми прямої дії й судового захисту. Верховенство права в ЄС слугує не лише техніко-юридичним принципом, а й інституційною основою функціонування правової системи ЄС.

Натомість у національній правовій системі України принцип верховенства права, попри його конституційне закріплення, має здебільшого декларативне наповнення. Його застосування в судовій практиці часто має формальний характер і майже не впливає на змістове вирішення справ. Хоча простежується певна тенденція до звернення судів до європейських підходів, зокрема до практики ЄСПЛ і базових елементів принципу (правова визначеність, доступ до правосуддя, заборона свавілля), така практика залишається поодиноким й не формує системної моделі функціонування принципу. Водночас суди, на відміну від адміністративних органів, мають ширший потенціал для реалізації цього принципу як матеріального критерію справедливості.

З огляду на європейські стандарти й судову доктрину *acquis communautaire*, становлення ефективної моделі верховенства права в Україні потребує не лише формального закріплення відповідних положень у законодавстві, а й глибшого інституційного переосмислення функцій національних судів, зміцнення механізмів узгодженого тлумачення права, а також запровадження принципу як реального інструмента правової інтеграції. Повноцінне втілення цього принципу є необхідною передумовою успішного входження України в європейський правовий простір і гарантом побудови демократичної правової держави, орієнтованої на людину та її права.

Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі конституційних підходів до пріоритету права ЄС у державах-членах; розробленні моделей імплементації принципу верховенства *acquis communautaire* в перехідний період до повноправного членства України в ЄС; дослідженні ролі національних судів у забезпеченні реального примату норм *acquis communautaire*.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Юхимюк О., Дмитрук С. Формування принципу верховенства права Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 39–43.
2. Judgment of the Court of 15 July 1964. *Flaminio Costa v E.N.E.L. Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano – Italy*. Case 6/64. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61964CJ0006> (data access: 16.05.2025).
3. Judgment of the Court of 17 December 1970. *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. Reference for a preliminary ruling: Verwaltungsgericht Frankfurt am Main – Germany*. Case 11–70. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61970CJ0011> (data access: 16.05.2025).
4. Judgment of the Court of 9 March 1978. *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Susa – Italy. Discarding by the national court of a law contrary to Community law*. Case 106/77. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61977CJ0106> (data access: 16.05.2025).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення: 16.05.2025).
6. Погребняк С. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2006. № 1(44). С. 26–36.
7. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія), схваленої Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 16.05.2025).
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.05.2025).
9. Підвальна М. З. Проблеми застосування принципу верховенства права. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 17–24.

10. Шульга Є. Роль та значення принципу верховенства права в адміністративно-деліктних відносинах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4(12). С. 170–175.
11. Lenaerts K., Gutiérrez-Fons J. A. To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice. *Columbia Journal of European Law*. 2013. Vol. 20, № 1. P. 3–61.
12. Moreiro González C. J. Implementing the Rule of Law in the European Union: How Long Trapped in Penelope's Spinning Wheel from Article 2 of the TEU? *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2024. Vol. 25. P. 161–173.
13. Gallo D. Rethinking direct effect and its evolution: A proposal. *European Law Open*. 2023. Vol. 2, № 3. P. 474–494.
14. Уварова О. Принцип верховенства права в судовій практиці України. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 65–72.
15. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379.

REFERENCES

1. Yukhymyuk, O., & Dmytruk, S. (2018). Formuvannia pryntsyphu verkhovenstva prava Yevropeiskoho Soiuzu [Formation of the principle of the rule of law in the European Union]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, (2), 39–43.
2. Court of Justice of the European Union. (1964, July 15). *Judgment in Flaminio Costa v E.N.E.L. (Case 6/64)*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61964CJ0006>.
3. Court of Justice of the European Union. (1970, December 17). *Judgment in Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel (Case 11/70)*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61970CJ0011>.
4. Court of Justice of the European Union. (1978, March 9). *Judgment in Simmenthal SpA (Case 106/77)*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61977CJ0106>.
5. Konstytutsiyni Sud Ukrainy. (2004). Rishennia № 15-rp/2004 vid 2 lystopada 2004 roku u spravi za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.
6. Pohrebniak, S. (2006). Pryntsyph verkhovenstva prava: deiaki teoretychni problemy. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, (1), 26–36.
7. Venice Commission. (2011). *Report on the Rule of Law (adopted at the 86th plenary session, Venice, 25–26 March 2011)*. Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine* (adopted 28 June 1996, № 254к/96-ВР). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
9. Pidvalna, M. Z. (2012). Problemy zastosuvannia pryntsyphu verkhovenstva prava. *Universytetski naukovy zapysky*, (3), 17–24.
10. Shulha, Ye. (2017). Rol ta znachennia pryntsyphu verkhovenstva prava v administratyvno-deliktnykh vidnosynakh. *Aktualni problemy pravoznavstva*, (4[12]), 170–175.
11. Lenaerts, K., & Gutiérrez-Fons, J. A. (2013). To say what the law of the EU is: Methods of interpretation and the European Court of Justice. *Columbia Journal of European Law*, 20(1), 3–61.
12. Moreiro González, C. J. (2024). Implementing the rule of law in the European Union: How long trapped in Penelope's spinning wheel from Article 2 of the TEU? *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 25, 161–173.
13. Gallo, D. (2023). Rethinking direct effect and its evolution: A proposal. *European Law Open*, 2(3), 474–494. <https://doi.org/10.1017/el0.2023.35>.
14. Uvarova, O. (2013). Pryntsyph verkhovenstva prava v sudovii praktytsi Ukrainy [The principle of the rule of law in the judicial practice of Ukraine]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*, (1), 65–72.
15. Tsuvina, T. A. (2019). Pryntsyph verkhovenstva prava u praktytsi Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (4), 373–379.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

НАДЗВИЧАЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ: ПРОБЛЕМА КОНСТИТУАЛІЗАЦІЇ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-13.07>

ОЛЬГА СТОГОВА

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції
та конституційного права*

Сумського державного університету, Україна

o.stohova@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7010-556X

Анотація. У статті розглядаються наявні в сучасному конституціоналізмі підходи до надзвичайних повноважень і наголошується, що конституційна наука про надзвичайні повноваження традиційно зосереджена на проблемі інституційного суверенітету. На думку авторки, нормативна дуальність забезпечує концептуальний інструмент для управління розмежуванням між правом і політикою в конституціоналізації надзвичайних повноважень. Суб'єкт, що переключає режим права на режим надзвичайних повноважень, є центральним у конституційному дискурсі щодо надзвичайних повноважень. Авторка аналізує перетворення надзвичайних повноважень з тимчасового правового механізму на постійний складник режиму національної безпеки, звертаючи увагу на нормалізацію надзвичайних повноважень і загальну сек'юритизацію конституційного порядку. Дослідниця акцентує увагу на політичній природі надзвичайних повноважень і загрозі верховенству права їх легалізацією. Правовий статус надзвичайних повноважень деталізується крізь призму типології правового регулювання надзвичайних повноважень Орена Гросса та Фіоннуаї Ні Аолайн. Аналізуючи модель адаптації, «business-as-usual» і надправову моделі надзвичайних повноважень, авторка відмічає, що сучасні дослідники погоджуються щодо фактичного розмежування між винятком і нормою, але мають різні погляди на нормативний характер надзвичайних повноважень. Надзвичайні повноваження, на думку авторки дослідження, керуються етикою політичної відповідальності, яка діє як окремий нормативний порядок. Питання визначення інституційного суб'єкта надзвичайних повноважень, тобто того, хто має відрізнити реальний надзвичайний стан від удаваного, визначається дослідницею як основна проблема в інституційному дизайні надзвичайних повноважень. Зроблено висновок, що конституціоналізація надзвичайних повноважень має здійснюватися за спільною участю виконавчої влади, яка їх запроваджує, законодавчої влади, що їх погоджує, і судової, на яку покладається відповідальність оцінювання обґрунтованості надзвичайних повноважень у конкретній ситуації.

Ключові слова: правовий режим; надзвичайні повноваження; надзвичайний стан; нормалізація надзвичайних повноважень; конституціоналізм.

EMERGENCY POWERS: THE PROBLEM OF CONSTITUTIONALIZATION

UDC 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-13.07>

OLHA STOHOVA

*Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of
Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law*

Sumy State University, Ukraine

o.stohova@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7010-556X

Abstract. The article examines the approaches to emergency powers available in modern constitutionalism and emphasizes that the constitutional science of emergency powers has traditionally focused on the problem of institutional sovereignty. In the author's opinion, normative duality provides a conceptual tool for managing the distinction between law and politics in the constitutionalization of emergency powers. The subject that switches the regime of law to the regime of emergency powers is central to the constitutional discourse on emergency powers. The author analyzes the transformation of emergency powers from a temporary legal mechanism to a permanent component of the national security regime, paying attention to the normalization of emergency powers and the general securitization of the constitutional order. The researcher focuses on the political nature of emergency powers and the threat to the rule of law by their legalization. The legal status of emergency powers is detailed through the prism of Oren Gross and Fionnuala Ní Aolain's typology of legal regulation of emergency powers. Analyzing the adaptation model, the "business-as-usual" and the supralegal model of emergency powers, the author notes that modern researchers agree on the actual distinction between the exception and the norm, but have different views on the normative nature of emergency powers. Emergency powers, according to the author of the study, are guided by the ethics of political responsibility, which acts as a separate normative order. The issue of defining the institutional subject of emergency powers, that is, who should distinguish a real state of emergency from a pretended one, is identified by the researcher as the main problem in the institutional design of emergency powers. It is concluded that the constitutionalization of emergency powers should be carried out with the joint participation of the executive branch, which introduces them, the legislative branch, which approves them, and the judiciary, which is responsible for assessing the validity of emergency powers in a specific situation.

Key words: legal regime; emergency powers; state of emergency; normalization of emergency powers; constitutionalism.

Сучасні кризи супроводжуються запровадженням особливого правового режиму надзвичайного стану. На цьому фоні в конституційному праві актуалізувалася проблема надзвичайних повноважень [1; 2, с. 204–235]. Традиційно дебати про гарантії та межі верховенства права в умовах надзвичайного стану зосереджувалися на революційних подіях, які є тимчасовими й відносно короткотривалими за своєю природою [3, с. 16–23]. Але в сучасному світі надзвичайні повноваження стають усе більше схожі на складник постійного режиму національної безпеки, ніж на тимчасовий правовий механізм. Надзвичайний стан перетворюється на постійний, що створює умови для нормалізації надзвичайних повноважень і загальної сек'юритизації конституційного порядку [4, с. 185–220].

Нова реальність надзвичайного стану стала викликом для дослідників конституціоналізму, які стверджують, що верховенство права може бути підірване легалізацією надзвичайних повноважень [5, с. 234–235]. Також наголошується на політичній природі надзвичайних повноважень і, відповідно, очікуються політичні, а не правові рішення щодо їх урегулювання [6, с. 110–170].

Метою дослідження є визначення теоретичних підходів сучасної конституційної науки до надзвичайних повноважень і формулювання шляхів їх конституціоналізації.

Багато держав світу мають «надзвичайне конституційне право», згідно з яким звичайні конституційні норми відкладаються на час надзвичайної ситуації, а потім повертаються до чинності після її закінчення. Коли конституції передбачають установаження надзвичайного стану, вони визнають, що криза може вимагати термінових виняткових і тимчасових дій держави, неприпустимих за звичайних умов. Часто це означає тимчасове збільшення повноважень виконавчої влади, яка вважається такою, що краще здатна справлятися з надзвичайними ситуаціями, хоча багато конституційних систем передбачають систему стримувань і противаг, що обмежує виконавчу владу навіть у надзвичайних ситуаціях. Так, конституційне право Європейського Союзу не передбачає загального режиму надзвичайного стану. Натомість правила Договору ЄС повинні використовуватися у звичайні часи та в часи кризи. Хартія ЄС про основні права також не містить загального положення про можливість обмеження її застосування в період дії надзвичайного стану, на відміну від багатьох національних конституцій. Однак Європейський Союз має власну сукупність правових норм, які можна охарактеризувати як надзвичайне право. Це не узгоджена сукупність правових норм, а складний і різномірний набір правил, доповнений інституційною практикою та судовими тлумаченнями.

Конституційна наука про надзвичайний стан і надзвичайні повноваження традиційно зосереджена на проблемі інституційного суверенітету. З нормалізацією надзвичайного стану концепція надзвичайних повноважень, основана на інституційному суверенітеті, стає неприйнятною. Тому дебати щодо надзвичайних повноважень точаться навколо питання, чи є вони особливим позазаконним станом,

вільним від правових обмежень? Тристороння типологія правового регулювання надзвичайних повноважень Орена Гросса й Фіоннуали Ні Аолайн [6] пропонує відповіді на ці фундаментальні питання.

Згідно з першою моделлю, так званою «адаптацією» Гросса та Ні Аолайна, надзвичайні повноваження передбачаються в конституції або інших законах, але застосовуються лише до надзвичайного стану, який замінює нормальну ситуацію. За таким підходом, надзвичайні повноваження функціонують як заздалегідь визначені правові заходи, що запроваджуються в ситуації, відмінній від нормальної [6, с. 17–85].

На противагу першій моделі, модель «business-as-usual» такого поняття, як надзвичайні повноваження, не містить. Заходи, ужиті в межах надзвичайного стану, є лише окремим різновидом застосування правових норм до відмінної від нормальної ситуації, таким чином їхня законність підлягає звичайній юридичній перевірці. Закон переглядається, але його нормативний характер залишається незмінним [6, с. 86–109].

Третя модель Гросса й Ні Аолайна, «надзаконність», є такою, що займає проміжну позицію між двома попередніми. Повторюючи модель «business-as-usual», модель надзаконності піддає законність надзвичайних повноважень такій самій перевірці, як і звичайні правові норми. За цією моделлю, використання надзвичайних повноважень є незаконним, оскільки вони перевищують повноваження звичайних правових норм [6, с. 111]. Однак моделі «business-as-usual» і надзаконності розходяться з більш фундаментального питання. Модель надзаконності визнає, що незаконність надзвичайних повноважень може бути виправлена шляхом різних ратифікацій [6, с. 130–162], ця відмінна риса наближає модель надзаконності скоріше до адаптації, ніж до моделі «business-as-usual». Надзвичайні повноваження не є ні перекаліброваним застосуванням звичайних правил, як передбачає модель «business-as-usual», ні застосуванням правових заходів згідно з моделлю адаптації. Разом усі три моделі погоджуються щодо фактичного розмежування між винятком і нормою, але мають різні погляди на нормативний характер надзвичайних повноважень.

Як показала глобальна практика надзвичайних повноважень, правова база, що їх регулює, чи конституційна, чи законодавча, має бути досить гнучкою, щоб урахувати непередбачені обставини [6, с. 79–85]. Так, процедури запровадження та подальшого здійснення надзвичайних повноважень мають передбачатися чинною правовою базою. Але надзвичайні повноваження мають урахувати потреби реальних ситуацій, адже попередній каталог надзвичайних повноважень, імовірно, не буде вичерпним [1, с. 90–100], тому спроби попереднього регулювання надзвичайних повноважень виглядають лише як прийняття бажаного за дійсне. Модель адаптації припускає, що навіть некодифіковані заходи не є незаконними [7, с. 67–84].

Конституціоналізм розглядає два стани права: звичайне верховенство права та надзвичайний стан. Нормативна подвійність звичайного верховенства права й режиму надзвичайних повноважень лежить в основі моделі адаптації. На противагу їй, за моделями «business-as-usual» і «надлегальності», усі надзвичайні повноваження є наслідками політичних впливів. Однак при детальнішому розгляді різниця між моделлю адаптації та двома іншими моделями не така фундаментальна, як зазначається вище. Хоча обидві моделі, «business-as-usual» і «надлегальність», наполягають на тому, щоб надзвичайні заходи підлягали перевірці звичайними правовими нормами, жодна з них не виключає релевантності виняткової ситуації до питання законності. Натомість рішення щодо законності дій виконавчої влади, включаючи ті, що приймаються в надзвичайному стані, завжди залежать від контексту [8, с. 1119–21]. Завдяки контекстозалежному тлумаченню, звичайне верховенство права ефективно перекалібрується для оцінювання відповідного надзвичайного заходу. Модель «business-as-usual» зводиться до того, що Гросс і Ні Аолайн визначають як «інтерпретаційне пристосування» згідно з моделлю пристосування [6, с. 72–79]. Надзвичайні повноваження не є незаконними, але діють згідно з перекаліброваним правовим порядком. Гросс і Ні Аолайн також зазначають, що в основі моделі надлегальності лежить «етика політичної відповідальності» [6, с. 113–134]. Фактично це колективне політичне та нормативне судження щодо надзвичайних заходів, ужитих у винятковій ситуації. Надзвичайні повноваження – це не незаконна політика, вона керується етикою політичної відповідальності, яка діє як окремий нормативний порядок [9, с. 25–53].

Взаємозв'язок між правом і політикою визначається конституційним порядком. Конституційний порядок – це інституційна структура, за допомогою якої політика та право взаємодіють з метою

структурування й приборкання політичних сил. З огляду на те що надзвичайний стан схильний викликати реакції, що виходять за рамки, передбачені правовими нормами, він вважається втіленням політики, відокремленої від нормативності [4, с. 97–100]. Відповідно, відокремлення звичайного правового порядку від надзвичайних повноважень є інструментом в управлінні взаємовідносинами між правом і політикою [6, с. 171].

Нормативна дуальність лежить в основі «перемикання режимів» у правовому регулюванні надзвичайних повноважень [5, с. 239]. Режим права панує в стані норми, коли криза витісняє цей стан, режим права переключається на режим надзвичайних повноважень, який спрямований на відновлення стану норми, що є передумовою для функціонування режиму права. Тому здійснення надзвичайних повноважень є радше функцією політики, ніж права. Однак, як зазначалося вище, надзвичайний стан є не хаосом, а передбачає інший порядок регулювання, за якого конкретні заходи вживаються в умовах виняткових обставин [6, с. 162; 10, с. 12]. Нормативна дуальність забезпечує концептуальний інструмент для управління розмежуванням між правом і політикою в конституціоналізації надзвичайних повноважень. Суб'єкт, що переключає режим права на режим надзвичайних повноважень, є центральним у конституційному дискурсі щодо надзвичайних повноважень. Оскільки надзвичайні повноваження є відповіддю на ситуацію винятку, питання про те, хто ініціює цей перехід, перетворюється на питання про те, хто оцінює ситуацію та визначає її як норму чи виняток. Саме цей суб'єкт фактично володіє найвищою владою в правовому порядку, діє як носій суверенітету, «сувереном є той, хто визначає виняток» [10, с. 1]. За Шміттом, голова виконавчої влади є інституційним носієм суверенітету й має монополію на рішення щодо переходу від звичайного верховенства права до надзвичайних повноважень і навпаки. Контроль над цим вирішальним перемикачем повністю знаходиться в руках виконавчої влади [11, с. 8, 154, 159]. Приписування Шміттом суверенітету голові виконавчої влади сприймається як ознака його прихильності до авторитаризму [6, с. 167], але Шмітт відображає прагнення громадськості до швидкої заспокоїливої реакції з боку уряду, коли стан нормальності зазнає впливу непередбачених подій [1, с. 44–47]. Саме виконавча влада є найбільш здатною діяти швидко, щоб відреагувати на запит громадськості [11, с. 8–10]. Але такі дії уряду є виправданими за існування реальної виняткової ситуації, а не суб'єктивної оцінки подій керівником виконавчої влади [5, с. 226]. Питання, як відрізнити реальний надзвичайний стан від удаваного, є основною проблемою в інституційному дизайні надзвичайних повноважень.

Навіть у тих країнах, де виконавча влада конституційно уповноважена ініціювати надзвичайні заходи для реагування на виняткові події, їх тривалість не є необмеженою. Натомість функціонування надзвичайних повноважень передбачено протягом заздалегідь визначеного періоду часу, продовження їх дії потребує схвалення парламентом. Політична співпраця між виконавчою та законодавчою владою замінила виконавчу монополію на надзвичайні повноваження в конституційній практиці після Другої світової війни [1, с. 68]. Вимога схвалення парламентом розглядається як визнання важливості політичного контролю в післявоєнній конституціоналізації надзвичайних повноважень. Очікувалося, що когнітивні помилки щодо надзвичайного стану будуть усунуті через інституційний діалог між виконавчою владою та парламентом, адже схвалення парламентом мало виконувати функцію перевірки реальності надзвичайного стану.

Проблема конституціоналізації надзвичайних повноважень у XXI столітті зміщується із суб'єкта перемикавання режиму на те, хто виноситиме остаточне рішення щодо обґрунтованості реагування на надзвичайні ситуації [6, с. 137–142], як наслідок зростає роль судової влади. Судова влада не завжди скасує політичне рішення про запровадження надзвичайних повноважень [1, с. 101], але надзвичайні заходи, ужиті в кризові часи, залишаються під контролем судової влади навіть після завершення надзвичайного стану [12, с. 197]. Судова влада виносить остаточне рішення щодо правомірності застосування надзвичайних повноважень. Таким чином, судова влада стає центром контролю щодо конституціоналізації надзвичайних повноважень [12, с. 129–49].

Варто відмітити, що немає лінійного руху від виконавчої влади до законодавчої й далі до судової гілки в конституціоналізації надзвичайних повноважень. Навпаки, усі три гілки влади є важливими щодо прийняття обґрунтованих рішень про надзвичайні повноваження [1, с. 66].

При цьому окремим дискурсом у конституціоналізмі залишається нормалізація надзвичайних повноважень і надзвичайного стану. Нормалізація надзвичайного стану – це не просто результат

визнання тривалої відмінності реальної ситуації від стану нормальності. Надзвичайний стан традиційно стосувався раптових, рідкісних і тимчасових подій, але є приклади надзвичайного стану, що тривав до трьох десятиліть. Нормативні зміни також сприяють нормалізації надзвичайного стану. Після нормалізації надзвичайного стану змінюються співвідношення між звичайним режимом верховенства права й режимом надзвичайних повноважень. Відповідно, надзвичайні повноваження нормалізуються двома способами. Перший, як показує чотири десятиліття існування воєнного стану на Тайвані, коли надзвичайний режим призупиняє дію звичайного конституційного порядку. Під час дії воєнного стану всі служби безпеки, включаючи поліцію, були передані під командування військових [13, с. 91]. Цивільний контроль над військовими, закріплений у конституції, був скасований. Цей приклад свідчить про те, що розширений надзвичайний режим не просто порушує норми звичайного верховенства права, а фактично скасовує весь конституційний порядок [5, с. 220]. Другий шлях до нормалізації є простішим: уписати надзвичайні повноваження у звичайне верховенство права за допомогою різних статутів. Так обидва шляхи нормалізації надзвичайних повноважень фактично перетворюють звичайне верховенство права на правовий механізм, що реагує на надзвичайні ситуації, змінюючи характер усього правового порядку [4, с. 189–195].

Як зазначалося вище, судовий контроль залишається засобом виправлення недоліків політичного контролю, що забезпечується парламентом, який, у свою чергу, контролює виконавчу владу. Хоча судова влада може бути лояльною до дій виконавчої влади під час кризи, її рішення мають конституційне значення й після надзвичайного стану, оскільки вони аналізують та оцінюють надзвичайні повноваження.

Отже, зі зростанням кількості надзвичайних заходів, що приймаються в сучасному законодавстві, ми вступили в епоху нормалізації надзвичайних повноважень. Пропоновані результати дослідження є наслідком переосмислення конституціоналізації надзвичайних повноважень з огляду на нормалізацію надзвичайного стану. Визначено нормативну подвійність нормальності й винятку; інституційно вона зосереджена на ідентифікації інституційного суверенітету та його суб'єкта. Зроблено висновок, що конституціоналізація надзвичайних повноважень має здійснюватися за участю виконавчої влади, яка їх запроваджує, законодавчої влади, що їх погоджує, і судової, на яку покладається відповідальність оцінювання обґрунтованості надзвичайних повноважень у конкретній ситуації. Судова влада має діяти як інституційний каталізатор для формування колективного суспільного судження щодо надзвичайного стану. Замість того, щоб брати на себе інституційний суверенітет, судова влада може створити умови для переосмислення надзвичайних повноважень з погляду політичної відповідальності влади й зробити надзвичайний стан видимим для громадськості. Подальшого дослідження потребують шляхи й методи конституціоналізації надзвичайних повноважень.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ackerman B. Before the next attack: preserving civil liberties in an age of terrorism. New Haven : Yale University Press, 2006. 227 p.
2. Griffin S. M. Long wars and the constitution. Cambridge : Harvard University Press, 2013. 376 p.
3. Rossiter C. Constitutional dictatorship: crisis government in the modern democracies. Princeton : Princeton University Press, 1948. 332 p.
4. Frankenberg G. Political technology and the erosion of the rule of law: normalizing the state of exception. Cheltenham : Edward Elgar, 2014. 320 p.
5. Ferejohn J., Pasquino P. The law of the exception: a typology of emergency powers. *Oxford University Press and New York University School of Law*. 2004. Vol. 2. Number 2. P. 210–239.
6. Gross O., Ní Aoláin F. Law in times of crisis: emergency powers in theory and practice. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 556 p.
7. Schmitt C. Legality and legitimacy. Durham : Duke University Press, 2004. 216 p.
8. Vermeule A. Our Schmittian administrative law. *Harvard Law Review*. 2009. Vol. 122 (4). P. 1095–1149.
9. Ignatieff M. The lesser evil: political ethics in an age of terror. Princeton : Princeton University Press, 2004. 232 p.
10. Schmitt C. Political theology: four chapters on the concept of sovereignty. Cambridge : MIT Press, 1988. 70 p.
11. Schmitt C. Dictatorship: from the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle. Cambridge : Polity, 2014. 314 p.
12. Dyzenhaus D. The constitution of law: legality in a time of emergency. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 250 p.
13. Roy D. Taiwan: a political history. Ithaca : Cornell University Press, 2002. 256 p.

REFERENCES

1. Ackerman, B. (2006). *Before the next attack: preserving civil liberties in an age of terrorism*. New Haven: Yale University Press.
2. Griffin, S. M. (2013). *Long wars and the constitution*. Cambridge: Harvard University Press.
3. Rossiter, C. (1948). *Constitutional dictatorship: crisis government in the modern democracies*. Princeton: Princeton University Press.
4. Frankenberg, G. (2014). *Political technology and the erosion of the rule of law: normalizing the state of exception*. Cheltenham: Edward Elgar.
5. Ferejohn, J. & Pasquino, P. (2004). *The law of the exception: a typology of emergency powers*. ICON 2(2):210–239 38.
6. Gross, O. & Ni Aoláin, F. (2006). *Law in times of crisis: emergency powers in theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 516 c.
7. Schmitt, C. (2004). *Legality and legitimacy*. Durham: Duke University Press.
8. Vermeule, A. (2009). Our Schmittian administrative law. *Harvard Law Review*. (Vol. 22(4), (pp. 1095–1149).
9. Ignatieff, M. (2004). *The lesser evil: political ethics in an age of terror*. Princeton: Princeton University Press.
10. Schmitt, C. (1988). *Political theology: four chapters on the concept of sovereignty*. Cambridge: MIT Press.
11. Schmitt, C. (2014). *Dictatorship: from the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*. Cambridge: Polity.
12. Dyzenhaus, D. (2006). *The constitution of law: legality in a time of emergency*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Roy, D. (2003). *Taiwan: a political history*. Ithaca: Cornell University Press.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

ПРОТИДІЯ ШАХРАЙСЬКИМ ПРАКТИКАМ ЯК ЧИННИК ВІДНОВЛЕННЯ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТУ СТРАХУВАННЯ

УДК 368.012:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.08>

ЛЮДМИЛА ФЕДОРІУК

доктор філософії,

доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань

Національної академії внутрішніх справ, Україна

rd312503@meta.ua

ORCID: 0009-0007-6856-248X

Анотація. У дослідженні проаналізовано ключові чинники відновлення довіри до інституту страхування – створення уніфікованої державної системи обліку виявлених випадків страхового шахрайства та єдиних баз даних суб'єктів підвищеного ризику. Зауважено, що страховий ринок пройшов складний шлях розвитку від хаотичних кооперативних практик до впровадження якісних страхових програм за міжнародними стандартами. Негативний досвід його становлення відображає системні проблеми трансформації економіки перехідного періоду. Діяльність значної кількості компаній за умов слабого державного контролю сприяла поширенню шахрайських практик і підриву довіри до страхового інституту. Констатовано такі проблеми сучасного страхового ринку, як недобросовісна конкуренція, відсутність стратегій розвитку, незаконне виведення капіталу й ухилення від податків. Особливо ризиковими залишаються автострахування, медичне, соціальне та майнове страхування, де поширені численні випадки шахрайства. Установлено, що ключовою причиною таких процесів є відсутність єдиної бази даних про шахрайські дії та ризикових суб'єктів. Наявність централізованої системи могла б стати ефективним інструментом превенції правопорушень і зміцнення прозорості ринку. Запропоновано створення загальнодоступного реєстру страхових шахрайств, що акумулював би відомості про недобросовісних клієнтів і їхніх співучасників. Визначено довіру як ключовий чинник функціонування страхового сектору, оскільки саме вона формує лояльність клієнтів, знижує ризики шахрайства та зміцнює репутаційну стабільність страхових компаній. Установлено, що ефективність діяльності страховиків безпосередньо залежить від фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності й рентабельності. Ефективний розвиток вітчизняного страхового ринку неможливий без комплексного регулювання, створення єдиного інформаційного простору безпеки та посилення довіри як стратегічного ресурсу сталого зростання.

Ключові слова: страхування; страховий ризик; страхове шахрайство; страховий ринок; суб'єкти (учасники) страхових відносин; єдина державна система обліку виявлених випадків страхового шахрайства; єдина база даних суб'єктів підвищеного ризику; довіра.

COUNTERING FRAUDULENT PRACTICES AS A FACTOR IN RESTORING TRUST IN THE INSURANCE INSTITUTION

UDC 368.012:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.08>

LUDMYLA FEDORIUK

Doctor of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Economic Security and Financial Investigations

National Academy of Internal Affairs, Ukraine

rd312503@meta.ua

ORCID: 0009-0007-6856-248X

Abstract. The study analyzed the factors in restoring trust in the institution of insurance, namely the establishment of a unified state system for recording detected cases of insurance fraud and consolidated databases of high-risk entities. It is noted that the insurance market has undergone a complex path of development, evolving from chaotic cooperative practices to the implementation of high-quality insurance

programs in line with international standards. The negative experience of its formation reflects systemic problems inherent in the transformation of a transitional economy. The operation of a significant number of companies under conditions of weak state control contributed to the spread of fraudulent practices and the erosion of trust in the insurance institution.

The research identifies the main problems of the contemporary insurance market, including unfair competition, the absence of development strategies, unlawful capital outflows, and tax evasion. Particular risk areas remain in auto, health, social, and property insurance, where numerous cases of fraud are widespread. The absence of a unified database on fraudulent activities and high-risk entities is established as a key reason for these processes. The existence of a centralized system could serve as an effective instrument for preventing violations and enhancing market transparency.

The study proposes the creation of a publicly accessible register of insurance fraud that would consolidate information about dishonest client and their accomplices. Trust is defined as a key factor in the functioning of the insurance sector, as it shapes customer loyalty, reduces the risks of fraud, and strengthens the reputational stability of insurance companies. It is determined that the effectiveness of insurers' activities directly depends on financial stability, liquidity, business activity, and profitability. The effective development of the national insurance market is deemed impossible without comprehensive regulation, the creation of a unified information security space, and the strengthening of trust as a strategic resource for sustainable growth.

Key words: insurance; insurance fraud; insurance market; subject of insurance relations; unified state system for recording detected cases of insurance fraud; unified database of high-risk entities; trust.

В умовах законодавчої невизначеності, відсутності належного державного регулювання в національному страховому просторі зазвичай формується значна кількість компаній, діяльність яких, маскуючись під легітимну страхову практику, фактично набуває ознак шахрайства, тим самим дискредитує ідею страхового захисту й підриваючи довіру населення до інституту страхування загалом.

Визначальна причина поширення страхового шахрайства – відсутність консолідованої та уніфікованої інформаційної системи, що акумулювала б відомості про виявлені факти протиправних дій у цій сфері. За умов фрагментарності інформації страхові організації діють ізольовано, не маючи можливості комунікації й оперативного обміну даними щодо осіб, які вже викриті та були причетні до шахрайських схем незаконного одержання страхових виплат.

Відсутність інтегрованого інформаційного простору у сфері безпеки страхових відносин створює передумови для рецидиву шахрайських дій, особливо в разі переходу клієнта від однієї страхової організації до іншої. На противагу цьому, створення єдиної державної системи обліку виявлених випадків страхового шахрайства й бази даних суб'єктів підвищеного ризику могло б стати вагомим кроком для підвищення прозорості функціонування страхового ринку та сприяло б зміцненню довіри страхувальників до нього загалом.

Окремі аспекти, пов'язані з питаннями протидії страховому шахрайству як стратегічному напрямку відновлення суспільної довіри до страхового ринку, формування єдиного реєстру недобросовісних страхувальників, прозорості діяльності страхових компаній, соціально-правовим наслідкам страхового шахрайства, упровадження етичних стандартів у діяльності страхових компаній з метою підвищення довіри клієнтів у працях розглядали Л. Богріновцева, О. Боднарук, Т. Венгер, Л. Войтович, О. Ключка, Т. Моргунова, В. Фурман та інші.

Метою дослідження є аналіз ефективних механізмів протидії страховому шахрайству – створення уніфікованої державної системи обліку виявлених випадків страхового шахрайства та єдиних баз даних суб'єктів підвищеного ризику як ключових чинників відновлення довіри до інституту страхування.

Вітчизняний ринок страхування еволюціонував від неврегульованих кооперативних практик із ризиковим страхуванням, що супроводжувалися незаконним привласненням коштів клієнтів, до запровадження високоякісних страхових програм, розроблених відповідно до міжнародних стандартів і спрямованих на всебічний захист прав та інтересів страхувальників. Проблемний шлях формування українського страхового ринку слугує показовою ілюстрацією системних труднощів, притаманних трансформації економіки перехідного типу, а також поступового впровадження нових фінансових інститутів.

Нормативне врегулювання українського страхового ринку вимагає цілісної стратегії, здатної водночас гарантувати правову визначеність діяльності страхових компаній і забезпечити належний рівень захисту страхувальників від можливих ризиків і фінансових утрат.

В умовах законодавчої невизначеності, відсутності ефективного державного контролю сформувалася значна кількість страхових організацій, яка, уводячи в оману страхувальників, фактично здійснювала діяльність з ознаками шахрайства та підривала довіру до інституту страхування загалом. Констатуючи основні причини й недоліки згаданого правового вакууму, інституційної слабкості та появи недобросовісних компаній на українському ринку страхових послуг, А. Рудковський зазначає, що наприкінці минулого століття «значна кількість страховиків не мала достатнього рівня капіталу й активів на погашення тих збитків, яких зазнали клієнти» [6, с. 62]. Більше того, за свідченням автора, «бували випадки, коли коштів страхових фондів не вистачало, аби покрити необхідні збитки, передбачені умовами страхового договору» [6, с. 62].

Попри тривалий процес еволюції національного страхового ринку, низка структурних дисфункцій, зокрема у сфері безпеки, стійкості системи соціального захисту, проявів недобросовісної конкуренції й обмеженої інституційної спроможності органів регулювання, залишаються сталими викликами для його розвитку. Так, аналізуючи сучасний стан розвитку цього сегменту фінансового ринку, здобутки та недоліки функціонування як окремих страхових компаній, так і всієї системи страхування загалом, І. Гладій, Г. Даценко зауважують: «Практична дійсність свідчить, що переважна більшість страхових компаній в Україні й досі працює без чіткої стратегії розвитку» [3, с. 79], а оцінювання діяльності деяких із них свідчить про наявність протиправної бізнес-мети – «виведення капіталу, легалізацію доходів, отриманих незаконним шляхом, оптимізацію податків, у тому числі шляхом конвертації безготівкових коштів у готівку» [3, с. 79].

Беручи до уваги офіційно представлені статистичні облікові дані про страхове шахрайство, обсяг нерозкритих правопорушень у цій сфері, можемо відзначити найбільш ризикові види страхування, супроводжені розповсюдженими випадками страхового обману або зловживання довірою, а саме: у сфері автострахування – інсценування настання ДТП, свідоме та навмисне приховання інформації про реальні обставини й наслідки ДТП, імітація викрадення автомобіля; у сфері медичного страхування – змова з представниками медичних закладів з метою встановлення недостовірних діагнозів і фальсифікації листів непрацездатності; у сфері соціального страхування – приховування доходів з метою отримання виплат, надання неправдивих відомостей про кількість утриманців з метою збільшення розміру соціальної допомоги, неформальне працевлаштування задля ухилення від сплати страхових внесків за працівників; у сфері страхування майна – надання вигаданих або завищених даних про розмір збитків через пожежу, крадіжку чи інші події тощо [8, с. 134].

Ключова причина наявного різноманіття й подальшого зростання кількості випадків шахрайства у сфері страхування – відсутність консолідованої та уніфікованої бази даних про виявлені факти шахрайських дій. За таких умов страхові організації діють ізольовано, не маючи можливості комунікації й оперативного обміну інформацією про осіб, які були викриті в спробах недобросовісного та незаконного одержання страхових виплат. Відсутність централізованої системи ведення обліку ризикових суб'єктів значно ускладнює процеси ідентифікації ймовірних зловживань і потенційних правопорушників, підриває ефективність превентивних механізмів у сфері страхування, як-от: «розкриття інформації про діяльність страховиків» (ст. 31 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX) [5], «вимоги щодо формування страхових резервів та дотримання нормативів платоспроможності страховиків» (ст. 30 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX [5]), «встановлення на законодавчому рівні переліку видів обов'язкового страхування» (ст. 7 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX [5]) тощо. Відсутність спільної інформаційної сфери безпеки створює сприятливі передумови для повторних шахрайських правопорушень, зокрема у випадках переходу клієнта від однієї страхової організації до іншої. І на противагу цьому, наявність єдиної загальнодержавної системи обліку випадків страхових шахрайств і реєстру ризикових суб'єктів стали б вагомим кроком для забезпечення прозорості страхового ринку та зміцнення довіри до цієї сфери загалом. З огляду на вищезазначене, варто погодитися з думкою окремих представників правничої науки, зокрема Л. Богріновцевої, О. Боднарука, О. Ключки, Т. Моргунової, Т. Венгер, що впровадження єдиного загальнодоступного інформаційного реєстру випадків страхового шахрайства, доступного для всіх учасників вітчизняного страхового ринку, сприяло б у боротьбі із шахрайськими проявами в страховій сфері. Реєстраційна система змогла б акумулювати відомості як про клієнтів, які здійснили шахрайство, так і про співучасників, які сприяли таким протиправним діям [2, с. 113].

Більше того, створення подібного ресурсу могло б стати ефективним інструментом превенції зловживань, підвищення прозорості у сфері страхування, а отже, і ключовим базисом формування довіри клієнтів до ринку страхових послуг.

Отже, шахрайство може мати вагомі деструктивні наслідки не лише для страховика, страхувальника, їхніх контрагентів, а й страхового ринку загалом. Негативний досвід, що завдає збитків не тільки кожному з учасників ринку, а й самій державі, засвідчує важливість побудови ефективної регуляторної системи, здатної забезпечити прозорість, надійність, стабільність сфери страхової діяльності. Саме тому, коли мова йде про ризики, які існують у страховій галузі, найбільш високі й досі пов'язані з довірою до страхового ринку. І це закономірно, оскільки в умовах глобальної економічної нестабільності довіра набуває значення та відіграє роль стратегічного ресурсу, що формує відданість і прихильність клієнтів, знижує рівень ризиків страхових шахрайств. Репутаційна стабільність страховиків, підкріплена довірою клієнтів, визначає легітимний напрям розвитку державної політики у сфері страхування, сприяє довгостроковій капіталізації ринку страхових послуг. Довіру до страхових послуг формують фінансова стійкість страхових компаній (тобто наявність у страхової організації рентабельної бізнес-моделі) і ринкова дисципліна (якість наданих страхових послуг і фінансова доступність на страховому ринку).

Визнаючи державне регулювання страхового ринку важливим чинником його стратегічного розвитку, а страхування – провідною галуззю фінансової системи, В. Фурман називає довіру фундаментом трискладової фінансової архітектури, що включає банківські установи, фондовий ринок і страхові компанії. Беручи за основу узгоджений провідними економістами, зокрема теоретиками інституційної економіки, підхід, який указує на нематеріальні засади сталості грошово-кредитної системи, учений зауважує: «Основна ідеологія роботи фінансових установ, у тому числі й страхових компаній, – довіра. Паперові гроші самі по собі нічого не варті. Уся фінансова система може розвиватися тільки на основі високого рівня довіри. І завдання ринку полягає не в тому, щоб переконати людину віддати гроші, а в тому, щоб довести, що її інтереси будуть забезпечені, захищені, а зобов'язання фінансових установ виконані» [7, с. 114]. Наведений умовивід щодо пріоритету захисту інтересів клієнта й виконання зобов'язань особливо актуалізується в контексті активного впровадження в Україні європейських стандартів поведінкового нагляду (*market conduct supervision*).

Довіру до страхових послуг формують фінансова стійкість страхових компаній (тобто наявність у страхової організації бізнес-моделі, здатної заробляти) і ринкова дисципліна (якість наданих страхових послуг і фінансова доступність на страховому ринку). Досліджуючи шляхи підвищення ефективності діяльності страховиків на ринку вітчизняних страхових послуг, А. Абдуллаєва, С. Поплавська стверджують, що економічне становище та рівень ефективності функціонування будь-якої страхової компанії безпосередньо залежать від результатів її діяльності, тоді як стабільність фінансового стану визначається обсягом фінансових ресурсів (капіталу) і результативністю їх використання. З огляду на сказане, представниці економічної доктрини роблять висновок, що «сукупність показників, які можуть бути використані в конкретному випадку, – індивідуальні й можуть змінюватися» [1]. Саме тому заради об'єктивності, проводячи фінансовий аналіз діяльності страхових компаній на ринку страхових послуг, доцільно брати до уваги такі показники:

по-перше, показники фінансової сталості підприємства і структури капіталу, які окреслюють рівень захищеності інтересів кредиторів та інвесторів і демонструють здатність підприємства своєчасно погашати довгострокову заборгованість;

по-друге, показники ліквідності, які відображають здатність підприємства виконати свої короткострокові зобов'язання протягом звітного періоду;

по-третє, показники ділової активності, які дають можливість оцінити рівень ефективності використання підприємством власних фінансових ресурсів;

по-четверте, показники рентабельності, які характеризують ефективність інвестування коштів у підприємство й оцінюють раціональність їх використання [1].

Спрогнозувати витрати, які понесе страховик при настанні страхових подій, можна тільки теоретично на основі статистичних даних та актуарних розрахунків. Якщо в більшості сфер економіки фінансовий результат неважко визначити одразу після розрахунку прибутку на одиницю вкладеного капіталу або витрачених ресурсів, то в страховій діяльності реальний фінансовий підсумок стає очевидним

лише після підрахунку страхових виплат. Причому остаточне оцінювання можливостей здійснюється тільки по закінченню строку договору страхування, що варіює від одного року (діяльність страхових компаній, які спеціалізуються на ризикових видах страхування (*CK non-life*)) до тридцяти років (діяльність страхових компаній, які спеціалізуються на страхуванні життя (*CK life*)) [1].

Про необхідність забезпечення прозорості у взаємодії між суб'єктами державного страхування як умови зростання довіри до системи страхування з боку громадян загалом свідчить також той факт, що страхування – досить складний вид фінансових послуг, розуміння суті якого для пересічного споживача ускладнюється відсутністю спеціальних знань. Водночас, як слушно зазначає О. Залетов, «страховик є професіоналом у цій сфері та може зловживати своїми знаннями» [4, с. 33]. У ситуації невизначеності й непередбачуваності страхувальнику досить часто складно оцінити здатність страховика в майбутньому забезпечити виплату страхового відшкодування при настанні страхового випадку. Більше того, такі побоювання зростають, зважаючи на так звану інверсію виробничого циклу, тобто враховуючи таку особливість страхової послуги, як значний розрив у часі між термінами сплати страхових внесків і виконанням зобов'язань страховиками.

Таким чином, аналізуючи вищевикладене, можемо констатувати, що в ситуації нормативної невизначеності й слабого державного регулювання на страховому ринку виникають численні компанії, діяльність яких, прикриваючись легітимними механізмами, фактично набуває шахрайських рис і підриває суспільну довіру до страхового захисту. Ключовою причиною поширення таких практик є відсутність єдиної інтегрованої інформаційної системи, що унеможливило б ефективний обмін даними між страховими організаціями та сприяє рецидиву протиправних страхових схем. Запровадження державної бази обліку випадків шахрайства та створення реєстру суб'єктів підвищеного ризику – необхідний інструмент підвищення прозорості, надійності страхового сектору, зміцнення суспільної довіри до страхового захисту. Фактор довіри – найбільш вразливий і критичний складник ринкової стабільності. Через глобальну економічну турбулентність репутаційна стабільність страховиків, підкріплена довірою клієнтів, перетворюється на стратегічний ресурс, що забезпечує відданість і лояльність клієнтів, суттєво знижує ризики страхових шахрайств.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Абдуллаєва А. Є., Поплавська С. М. Шляхи підвищення ефективності діяльності страхових компаній на ринку страхових послуг України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1343/1297> (дата звернення: 03.07.2025).
2. Богріновцева Л. М., Боднарук О. С., Ключка О. В. Шляхи протидії страховому шахрайству в сучасних умовах розвитку. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2024. № 1(3). С. 107–117.
3. Гладій І. О., Даченко Г. В. Питання організації системи внутрішнього контролю діяльності підприємств страхової діяльності. *Modern engineering and innovative technologies*. 2022. Issue 21. Part 2. P. 78–81.
4. Залетов О. Страхова політика та стратегії її реформування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 3(168). С. 31–37.
5. Про страхування : Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 18. Ст. 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр#Text> (дата звернення: 03.07.2025).
6. Рудковський А. Національний банк України як регулятор страхової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 61–66.
7. Фурман В. М. Державне регулювання страхового ринку як чинник його стратегічного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 3. С. 114–124.
8. Федорюк Л. В. правове регулювання сфери державного страхування в Україні : дис. ... докт. філософії : 081 «Право». Київ, 2025. 224 с. URL: <https://elar.navy.edu.ua/server/api/core/bitstreams/157ef706-b4de-4cfc-9006-0bef7fa11983/content> (дата звернення: 03.08.2025).

REFERENCES

1. Abdullaieva, A. Ye., Poplavska, S. M. (2022). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti strakhovykh kompanii na rynku strakhovykh posluh Ukrainy. *Ekononika ta suspilstvo*. Vyp. 39. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1343/1297> (data zvernennia: 03.07.2025).
2. Bohrinovtseva, L. M., Bodnaruk, O. S., Kliuchka, O. V. (2024). Shliakhy protydii strakhovomu shakhraistvu v suchasnykh umovakh rozvytku. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. № 1(3). S. 107–117.
3. Hladii, I. O., Datsenko, H. V. (2022). Pytannia orhanizatsii systemy vnutrishnoho kontroliu diialnosti pidpriemstv strakhovoi diialnosti. *Modern engineering and innovative technologies*. Issue 21. Part 2. P. 78–81.

4. Zaliyev, O. (2015). Strakhova polityka ta stratehii yii reformuvannya v Ukraini. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Seriya : Ekonomika. Vyp. 3(168). S. 31–37.
5. Pro strakhuvannya : Zakon Ukrainy vid 18 lystopada 2021 r. № 1909-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 18. st. 78. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr#Text> (data zvernennia: 03.07.2025).
6. Rudkovskyi, A. (2020). Natsionalnyi bank Ukrainy yak rehuliator strakhovoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 10. S. 61–66.
7. Furman, V. M. Derzhavne rehuliuвання strakhovoho rynku yak chynnyk yoho stratehichnoho rozvytku. *Ekonomika i prohnozuvannya*. (2005). № 3. S. 114–124.
8. Fedoriuk, L. V. (2025). pravove rehuliuвання sfery derzhavnoho strakhuvannya v Ukraini : dys. ... zdobuttia nauk. stupenia doktora filosofii zi spets. 081 Pravo. Kyiv, 224 s.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ

УДК 343.8:343.244

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.09>

ОЛЕНА ЮЩИК

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0003-1371-3379

Анотація. Стаття присвячена кримінально-правовим і кримінально-виконавчим аспектам відбування покарання у виді громадських робіт. Під час дослідження проблематики визначено основні проблеми, які виникають під час виконання громадських робіт, серед яких – нормативно-правові прогалини, а також неузгодженість між діяльністю органами призначення й виконання покарання. Визначено, що громадські роботи є альтернативним видом кримінального покарання, яке спрямоване на виправлення особи без ізоляції від суспільства, але при цьому із залученням засудженого до виконання суспільно корисних робіт. Указано на гуманістичний потенціал громадських робіт, що, у свою чергу, сприяє виправленню, ресоціалізації та запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженого. Звернено увагу на зміни, які внесені до національного законодавства у 2024 році, і проаналізовано нову модель виконання громадських робіт у рамках пілотного проєкту Центру пробації на підставі європейського досвіду, зокрема Нідерландів. Крім того, указано, що за період 2024 року відбулися зміни у виконанні покарання у виді громадських робіт, а саме розширено перелік місць виконання суспільно корисних робіт, зокрема це можуть бути підприємства, установи, організації в межах територіальних громад, міст чи області. Доведено, що ще одним позитивним нововведенням є можливість засудженого за власним бажанням відбувати покарання в період доби до восьми годин. Це сприяє мотивації до своєчасного виконання робіт, пришвидшує ресоціалізацію та полегшує повернення до повноцінного життя. Запропоновано при здійсненні нагляду за виконанням громадських робіт покращити співпрацю й координацію діяльності між органом пробації, територіальними органами Національної поліції України та власниками підприємств, установ, організацій, де виконується покарання. У статті зроблено висновок, що підвищення ефективності виконання громадських робіт можливе через реформування нормативного забезпечення, організацію та забезпечення місць виконання суспільно корисних робіт з урахуванням найкращих зарубіжних практик. Констатовано, що для досягнення мотивації засуджених до виконання громадських робіт необхідно створити належні умови для їх організації на підприємствах, в установах, організаціях, а також забезпечити ефективний нагляд за виконанням громадських робіт, що дасть змогу досягти основну мету покарання – виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами.

Ключові слова: покарання; громадські роботи; виконання покарання у виді громадських робіт; кримінальне право; кримінально-виконавче право; орган пробації; суспільно корисні роботи.

EXECUTION OF A SENTENCE IN THE FORM OF COMMUNITY SERVICE

UDC 343.8:343.244

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.09>

OLENA YUSHCHYK

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Criminal Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0003-1371-3379

Abstract. The article focuses on the criminal law and criminal executive aspects of serving a sentence in the form of community service. In the course of the study of the issue, the author identifies the main problems which arise during the performance of community service, including regulatory and legal gaps, as

well as inconsistency between the activities of the sentencing and enforcement authorities. It is determined that community service is an alternative type of criminal punishment aimed at correcting a person without isolation from society, but at the same time involving the convicted person in performing socially useful work. The author points out the humanistic potential of community service, which in turn contributes to correction, re-socialisation and prevention of new criminal offences committed by a convicted person. The author draws attention to the changes made to national legislation in 2024 and analyses a new model of community service within the framework of the Probation Centre's pilot project based on European experience, in particular, the Netherlands. In addition, it is indicated that during the period of 2024, there were changes in the execution of the sentence in the form of community service, namely, the list of places of community service was expanded, in particular, these may be enterprises, institutions, organisations within territorial communities, cities or regions. It is proved that another positive innovation is the possibility of a convicted person to serve his sentence at his own request during the day for up to eight hours. This promotes motivation to perform work in a timely manner, accelerates resocialisation and facilitates the return to a full life. It is proposed to improve cooperation and coordination of activities between the probation authority, territorial bodies of the National Police of Ukraine and owners of enterprises, institutions and organisations where sentences are served when supervising community service. The article concludes that it is possible to increase the efficiency of community service through reforming the regulatory framework, organisation and provision of places for performing community service with due regard for the best foreign practices. It is stated that in order to achieve motivation of convicts to perform community service, it is necessary to create appropriate conditions for its organisation at enterprises, institutions and organisations, and to ensure effective supervision over the performance of community service, which will allow achieving the main purpose of punishment – correction of convicts, as well as prevention of new criminal offences by both convicts and other persons.

Key words: punishment; community service; execution of punishment in the form of community service; criminal law; criminal executive law; probation authority; community service.

Сьогодні постає питання необхідності реформування системи ефективного виконання альтернативних видів покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, зокрема громадських робіт. Громадські роботи є гуманним покаранням і засобом впливу на засудженого, що сприяє його ресоціалізації без ізоляції від суспільства. Однак під час застосування й виконання цього покарання на практиці виникає низка проблем, які пов'язані із законодавством, нормативно-правовими колізіями, а також прогалинами щодо законодавчого забезпечення виконання та здійснення контролю відповідними органами за ефективністю його виконання. Потребує розширення місць відбування громадських робіт і переліку можливих видів робіт, до яких можуть залучатися засуджені. Крім того, існує проблема ефективної взаємодії між судовою гілкою влади, яка призначає покарання, відповідними органами виконання покарання та структурними підрозділами, які здійснюють контроль за його виконанням. Низька мотивація засуджених до виконання громадських робіт, неналежне створення умов для їх організації на підприємствах, в установах, організаціях, а також неефективний нагляд за виконанням громадських робіт перешкоджають досягненню основної мети покарання – виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами. Тому є потреба детального аналізу національного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства щодо порядку виконання громадських робіт, виявлення проблем та окреслення ефективних способів їх вирішення з урахуванням зарубіжного досвіду.

Проблеми застосування й виконання покарання у виді громадських робіт досліджено в наукових працях учених: Ю. В. Бауліна, М. І. Бажанова, І. Г. Богатирьової, І. А. Вартилицької, Н. О. Гуторової, В. М. Дрьоміна, М. І. Мельника, В. Г. Павленко, М. В. Романова, В. О. Ткачової, В. М. Трубнікова, В. І. Тютюгіна, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, С. І. Халимона.

Метою статті є дослідження кримінальних і кримінально-виконавчих аспектів виконання громадських робіт як одного з видів кримінального покарання, з'ясування й виявлення основних проблем, окреслення змін для покращення реалізації виконання цього покарання, а також формування пропозицій щодо результативності наглядової політики, що підвищить ефективність впливу на засуджених і досягнення мети покарання.

Громадські роботи як вид кримінального покарання належать до основних покарань, які признаються як альтернатива покаранням, пов'язаним з ізоляцією від суспільства. У статті 56 Кримінального кодексу (далі – КК) України зазначено: «Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування». Громадські роботи встановлюються в розмірі, передбаченому

законодавством, але на підставі визначеного у вирокі суду. Усі кримінальні покарання пов'язані з певними обмеженнями засудженого, майнового, особисто або іншого характеру. Але оскільки громадські роботи як вид покарання виконуються за вироком суду, то відповідно до ч. 3 ст. 43 Конституції України, вони не вважаються примусовою працею, використання якої забороняється [5].

Альтернативними покараннями, за національним кримінальним законодавством, є громадські роботи, виправні роботи, штраф та обмеження волі. Найбільша питома вага застосованих альтернативних покарань належить штрафу. Наприклад, аналіз судової практики за 2024 рік демонструє таку статистику: штраф призначений 18094 засудженим, громадські роботи – 3017, обмеження волі – 1404, виправні роботи – 67. Як бачимо, після штрафу друге місце застосування належить громадським роботам [10].

Як уважає В. О. Ткачова, «започаткований в Україні процес поширення практики застосування громадських робіт сприяє скороченню кількості тюремного населення і тим самим спрямовується на розбудову кримінально-виконавчої системи України на засадах, що відповідають міжнародним стандартам поводження із засудженими, серед яких найважливішими є принципи поважання прав і свобод людини та громадянина, а також гуманізму» [11, с. 4].

Побутує думка науковців, що «найбільш критична група недоліків процесу реалізації громадських робіт криється у проблемах визначення місця їх відбування. Цих місць одиниці на окремі ділянки території обслуговування відповідних органів пробації. В населених пунктах з невеликою кількістю жителів (с., смт.) вони, зазвичай, взагалі відсутні, у невеликих містах – одиниці, головним чином місця відбування такого покарання знаходяться лише у містах обласного значення. При тому такі місця – часто державної чи муніципальної форми власності» [12, с. 113–117].

Кримінально-виконавчий кодекс (далі – КВК) України містить окрему главу 8, яка регулює питання виконання покарання у виді громадських робіт. Відповідно до ст. 36 КВК України, покарання у виді громадських робіт, за загальним правилом, відбувається за місцем проживання засудженого, але зміни після 20 листопада 2024 року дозволили відбувати їх в межах міста чи області, у яких він проживає [9].

Така зміна пов'язана з тим, що розширено перелік об'єктів, на яких можуть відбувати покарання засуджені у виді громадських робіт. Такий перелік об'єктів визначає уповноважений орган з питань пробації за погодженням з органами місцевого самоврядування, зокрема передбачається, що засуджені можуть виконувати громадські роботи на підприємствах, в установах, організаціях будь-якої форми власності, крім приватної [9].

Об'єктами для громадських робіт можуть бути підприємства, організації, комунальні господарства міст та об'єкти, котрі підпорядковуються територіальним громадам, сільським (селищним) радам. Як правило, громадські роботи виконуються за місцем проживання правопорушника. Але, залежно від об'єкта відбування покарання, тобто розташування певного підприємства, організації чи установи, засуджені можуть виїжджати за межі міста, але не за межі області.

У 2025 році стартував «пілотний проєкт Центру пробації, який змінює суть громадських робіт як виду покарання. Ідеться про впровадження нової моделі, що базується на європейських підходах і принципах прозорості, ефективності й реальної користі для суспільства» [3].

Відповідно до цього пілотного проєкту, «громадські роботи не повинні полягати лише у прибиранні територій, а й необхідно побудувати чітку, контрольовану систему, в якій кожен учасник – від підприємства до клієнта пробації – діє в межах зрозумілих правил і домовленостей. Центр пробації тепер має повноваження самостійно знаходити підприємства, організації, установи, які потребують працівників, після перевірки укладає договори та направляє засудженого з урахуванням їхніх навичок і досвіду. Такий досвід Центр пробації переймає від виконання громадських робіт у Нідерландах, що надало можливість не лише обмежувати комунальними підприємствами, але й установами, які займаються розвитком інфраструктури. А це позитивно вплине на розвиток благоустрою та інфраструктури територіальних громад та держави в цілому» [3].

Громадські роботи в Нідерландах законодавчо закріплені в 1981 році з метою скорочення застосування короткострокового ув'язнення. Наслідуючи успішний приклад Великої Британії, у восьми юрисдикціях було розпочато експеримент з громадськими роботами для дорослих правопорушників. Щоб переконатися, що «громадські роботи будуть використовуватися як заміна ув'язненню, правила

передбачали, що громадські роботи можуть бути призначені тільки замість передбачуваного безумовного тюремного ув'язнення терміном не більше ніж шість місяців. Передбачалося, що засудження до виконання неоплачуваної роботи замість ув'язнення зменшить навантаження на в'язниці, заощадить кошти та матиме негативний вплив на рецидиви злочинів. Громадські роботи виявилися «популярним» покаранням» [2, р. 1–14]. У 1989 році громадські роботи стали третім основним покаранням за КК Нідерландів [1].

Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від основної роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Отже, громадські роботи застосовуються до безробітних, працюючих осіб та осіб, які проходять навчання. Безоплатність є визначальною особливістю громадських робіт. Роботи, які можуть застосовуватися, не повинні бути трудомісткими, з великим фізичним застосуванням і шкодити здоров'ю засудженого (наприклад, прибирання вулиць, парків, скверів, озеленення вулиць, ліквідація снігових заметів, наледів, стихійних сміттєзвалищ, інші роботи щодо благоустрою населеного пункту). Важливо, щоб така робота не принижувала честі й гідності засудженого, не була пов'язана зі шкодою для його життя та здоров'я й не потребувала відповідної професійної кваліфікації. Відповідно до Наказу Міністерства юстиції від 29 січня 2019 року № 272/5, «до громадських робіт не належать роботи, пов'язані з ризиком для життя, відповідно до Переліку робіт з підвищеною небезпекою, затвердженого Наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року № 15, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15 лютого 2005 року за № 232/10512» [8].

На думку О. В. Ткачової, якщо говорити про громадські роботи, «то в даному разі йдеться не про високооплачувану престижну роботу, що потребує спеціальної кваліфікаційної підготовки, певного рівня знань, навичок, досвіду, урешті-решт, майстерності. Навпаки, громадські роботи найчастіше пов'язані з малокваліфікованою, непрестижною та низькооплачуваною у звичайних умовах роботою, хоча й доцільно враховувати спеціальні навички, які має засуджена особа. Тому потреба у працівниках, які виконуватимуть указані види роботи, буде завжди» [11, с. 4].

Важливим є початок виконання призначеного покарання у виді громадських робіт. Відповідно до ст. 36 КВК України, «судове рішення приводиться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання судовим рішенням законної сили або звернення його до виконання» [7]. Але будь-яке покарання не може лише призначатися за вироком суду, є необхідність його виконання та здійснення нагляду відповідними органами. Згідно з ч. 3. ст. 36 КВК України, контроль за виконанням покарання у виді громадських робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації. Закон України «Про пробацію» (п. 4 ч. 1 ст. 2) визначає, що «орган пробації – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації» [4]. Орган пробації здійснює такі види діяльності, як досудова пробація, наглядова пробація та пенітенціарна пробація. Саме наглядова пробація передбачає комплекс «наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт» [4].

Обов'язки, які виконує уповноважений орган з питань пробації, перераховано в ч. 5 ст. 36 КВК України (зі змінами та доповненнями): «веде облік засуджених до покарання у виді громадських робіт; роз'яснює засудженим порядок та умови відбування покарання; здійснює контроль за додержанням засудженими порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт; здійснює контроль за додержанням судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого; вживає заходів з припинення порушень судових рішень; веде сумарний облік відпрацьованого засудженим часу; вживає першочергових заходів з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме; звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме» [7].

Більш розширеним є перелік заходів, затверджених Наказом Міністерства юстиції «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» від 29 січня 2019 року № 272/5 [8]. Орган пробації, крім здійснення нагляду, повинен проводити соціально-виховні роботи із засудженими, що є позитивним для досягнення мети покарання, а саме виправлення засудженого й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. До такої діяльності залучаються територіальні органи Національної поліції України під час здійснення нагляду за засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі,

функції яких також прописані в зазначеному Наказі Міністерства юстиції. Така співпраця між указаними органами дасть змогу більш ретельно здійснювати нагляд за виконанням громадських робіт, виявляти ухилення від їх виконання, контролювати повне відбування покарання, яке сприятиме реалізації принципи невідворотності кримінальної відповідальності й покарання.

Громадські роботи є строковими покараннями, які обчислюються в годинах, протягом яких засуджений працював за визначеним місцем роботи. Відповідно до кримінального законодавства, признаються в межах від 30 до 240 годин. До змін, які відбулися у 2024 році, громадські роботи відбувалися не більше ніж чотири години на добу, а неповнолітнім – не більше ніж дві години. Сьогодні в ч. 2 ст. 38 КВК України вказано, що «громадські роботи виконуються не більш як чотири години на день, а за заявою засудженого – до восьми годин на день, але не менше сорока годин на місяць, а неповнолітніми – не більше двох годин на день, але не менше двадцяти п'яти годин на місяць» [7]. Такі нововведення, на нашу думку, є позитивними, оскільки це дасть змогу особі, яка не працює й має вільний час виконувати громадські роботи до восьми годин на добу, раніше відбутися покарання, ресоціалізуватися, повернутися в суспільство, працевлаштуватися й почати нове життя.

Крім уповноваженого органу пробації, територіальних органів Національної поліції України, нагляд за виконанням громадських робіт покладений на власників підприємств, установ, організацій. Згідно з ч. 1 ст. 38 КВК України, на власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем відбування засудженим покарання у виді громадських робіт покладається «погодження з уповноваженим органом з питань пробації переліку об'єктів, на яких засуджені відбувають громадські роботи, та видів цих робіт; організація транспортування засудженого до об'єкта відбування громадських робіт та у зворотному напрямку, якщо такий об'єкт розташований поза межами району, міста, селища, села, де проживає засуджений; контроль за виконанням засудженими визначених для них робіт та дотриманням правил техніки безпеки; своєчасне повідомлення уповноваженого органу з питань пробації про ухилення засудженого від відбування покарання та переведення його на інше місце роботи, появу на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, порушення громадського порядку; ведення обліку та щомісячне інформування уповноваженого органу з питань пробації про кількість відпрацьованих засудженим годин і його ставлення до праці» [8]. За невиконання обов'язків уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали правоохоронним органам для відповідного реагування для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом.

Виконання покарання у виді громадських робіт вимагає від засудженого дотримання правил, які визначаються національним законодавством і графіком виходу на роботу засудженого, що встановлюється власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом. У разі «порушення порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт, а також порушення громадського порядку, за яке засудженого було притягнуто до адміністративної відповідальності, до нього уповноваженим органом з питань пробації може бути застосоване застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності» [8].

У разі ухилення від відбування покарання у виді громадських робіт, «уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали правоохоронним органам для відповідного реагування для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КК України» [6].

Отже, громадські роботи як вид кримінального покарання спрямований на виправлення особи без ізоляції від суспільства, але при цьому залучаючи засудженого до виконання суспільно корисних робіт, що сприяє його виправленню, ресоціалізації та запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень. Цей вид покарання базується на принципі гуманізму, справедливості й не завданні особі страждань, шкоди здоров'ю. За період 2024 року внесено зміни у виконання покарання у виді громадських робіт, а саме розширено перелік місць виконання суспільно корисних робіт, зокрема це можуть бути підприємства, установи, організації в межах територіальних громад, міст чи області. Ще одним позитивним нововведенням є можливість засудженого за власним бажанням відбувати покарання в період доби до восьми годин. Це сприяє мотивації до своєчасного виконання робіт, пришвидшує ресоціалізацію та полегшує повернення до повноцінного життя. Україна запозичує досвід виконання громадських робіт у Нідерландах, свідченням цього є пілотний проєкт Центру пробації, який змінює зміст громадських робіт як виду покарання. Ідеться про впровадження нової моделі, що базується на

європейських підходах і принципах прозорості, ефективності й реальної користі для суспільства. Важливими при здійсненні нагляду за виконанням громадських робіт є співпраця та координація діяльності між органом пробачії, територіальними органами Національної поліції України й власниками підприємств, установ, організацій, де виконується покарання. Громадські роботи посідають важливе місце серед альтернативних покарань, але потребують реформування в частині нормативного забезпечення, організації та забезпечення місць виконання суспільно корисних робіт з урахування найкращих зарубіжних практик.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Criminal Code of Netherlands. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Netherlands-Criminal-Code.pdf> (дата звернення: 12.07.2025).
2. Spaans, ERIC C. Community service in the Netherlands: its effects on recidivism and net-widening. *International Criminal Justice Review*. 1998. № 8.1. P. 1–14.
3. За європейським зразком: Центр пробачії запроваджує удосконалення покарання у виді громадських робіт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/za-evropeyskim-zrazkom-tsentr-probatsii-zaprovadjuje-udoskonalennya-pokarannya-u-vidi-gromadskih-robit> (дата звернення: 12.07.2025).
4. Про пробачію : Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 15.07.2025).
5. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III : станом на 7 червня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 12.07.2025).
8. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : Наказ Міністерства юстиції від 29.01.2019 № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення виконання покарання у виді штрафу та громадських робіт : Закон України від 20.11.2024 № 4081-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4081-20#Text> (дата звернення: 09.07.2025).
10. Судова статистика : звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2024 року. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 12.07.2025).
11. Ткачова В. О. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : монографія. Харків : Право, 2010. 192 с.
12. Яцина Р. В., Кутєпов М. Ю. Громадські роботи. Проблеми застосування. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 9(49). Т. 3. С. 113–117.

REFERENCES

1. Criminal Code of Netherlands. Retrieved from: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Netherlands-Criminal-Code.pdf> (data zvernennia: 12.07.2025).
2. Spaans, ERIC C. (1998). Community service in the Netherlands: its effects on recidivism and net-widening. *International Criminal Justice Review* 8.1. 1–14.
3. Za yevropeyskim zrazkom: Tsentr probatsii zaprovadzhuie udoskonalennia pokarannia u vydi hromadskykh robit. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/za-evropeyskim-zrazkom-tsentr-probatsii-zaprovadjuje-udoskonalennya-pokarannya-u-vidi-gromadskih-robit> (data zvernennia: 12.07.2025).
4. Zakon Ukrainy «Pro probatsiiu» vid 5 liutoho 2015 roku № 160-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (data zvernennia: 15.07.2025).
5. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata 28 chervnia 1996 roku. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 10.07.2025).
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III : stanom na 7 chervnia 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 12.07.2025).
7. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy vid 11 lypnia 2003 roku № 1129-IV. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (data zvernennia: 12.07.2025).
8. Nakaz Ministerstva Yustytzii «Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia nahliadu ta provedennia sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzenymy do pokaran, ne poviazanykh z pozbavlenням volii» vid 29.01.2019 № 272/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (data zvernennia: 14.07.2025).
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vykonannia pokarannia u vydi shtrafu ta hromadskykh robit : Zakon Ukrainy vid 20.11.2024 № 4081-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4081-20#Text> (data zvernennia: 09.07.2025).

10. Sudova statystyka. Zvit pro osib prytyahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti ta vydy kryminalnoho pokarannia za 2024 r.r. Retrieved from: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (data zvernennia: 12.07.2025).
11. Tkachova, V. O. (2010). Vykonannia pokaran u vydi vypravnykh i hromadskykh robot : monohrafiia. Kh. : Pravo, 192 s.
12. Yatsyna, R. V., Kutieпов, M. Yu. (2018). Hromadski roboty. Problemy zastosuvannia. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Yurydychni nauky.* № 9(49). T. 3. S. 113–117.

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF INDIVIDUALIZATION OF PUNISHMENT IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

UDC 343.8; 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-13.10>

VLADYSLAV BEREZHNIUK

Candidate of Legal Sciences,

Assistant at the Department of International Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

v.berezhniuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0004-3581-4255

Abstract. The study highlights the problem of applying the principle of individualization of punishment in the case law of the European Court of Human Rights. It is noted that the issues of sentencing and the implementation of the individualization principle remain among the most debated in contemporary criminal law. Ensuring a balance between society's need for effective protection against crime and the observance of the defendant's rights constitutes a complex task that directly affects the level of trust in the judiciary. In this context, the principle of individualization of punishment serves as a crucial guideline, allowing the avoidance of formalism and guaranteeing fairness in each specific criminal proceeding. The principle requires courts, when imposing punishment, to take into account the gravity of the crime, the offender's personal characteristics, as well as mitigating and aggravating circumstances, thereby directing sentencing toward the goals of prevention and rehabilitation. The case law of the European Court of Human Rights convincingly demonstrates that ignoring the personalized aspects of the offender's identity contradicts the principle of justice. Conversely, excessively harsh, standardized, or «automatic» sanctions without a genuine opportunity for review are incompatible with Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The European Court of Human Rights has been consistent in affirming that the application of the principle of individualization of punishment requires judicial decisions to be based not only on the formal elements of a criminal offense but also to consider the individual's conduct, motives, and potential for resocialization. Individualization of punishment is not merely a technical-legal instrument but a fundamental guarantee of a fair trial that combines the protection of society with the affirmation of human rights. Its consistent implementation contributes to the humanization of criminal policy, compliance with European standards, and the preservation of public trust in justice.

Ukraine's national criminal policy faces a range of challenges, including disproportionality in the design of sanctions and insufficient flexibility in the choice of penalties. This underscores the need to expand the discretionary powers of courts to ensure genuine individualization. At the same time, the principle of justice serves as a methodological foundation that imbues individualization with practical meaning.

Key words: Imposition of punishment, principle of individualization of punishment, principle of justice, case-law of the European Court of Human Rights, judicial discretion.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 343.8; 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-13.10>

ВЛАДИСЛАВ БЕРЕЖНІЮК

кандидат юридичних наук, асистент кафедри Міжнародного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

v.berezhniuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0004-3581-4255

Анотація. У дослідженні актуалізується проблема застосування принципу індивідуалізації покарання в практиці Європейського суду з прав людини. Зауважено, що проблематика призначення покарання та реалізації принципу індивідуалізації залишається однією з найбільш дискусійних у сучасному кримінальному праві. Забезпечення балансу між суспільною потребою в ефективному захисті від злочинів і дотриманням прав обвинуваченого – складне завдання, яке безпосередньо впливає на рівень довіри до правосуддя. У цьому контексті принцип індивідуалізації покарання виступає ключовим орієнтиром, що дозволяє уникнути формалізму та гарантувати справедливості у кожному конкретному кримінальному провадженні. Принцип індивідуалізації покарання при призначенні покарання вимагає від суду врахування тяжкості злочину, особистих характеристик винного, а також пом'якшуючих і обтяжуючих обставин, спрямовуючи призначення покарання на досягнення цілей превенції та виправлення. Практика Європейського суду з прав людини переконливо доводить, що ігнорування персоніфікованих аспектів особи правопорушника суперечить принципу справедливості. І навпаки, надмірно суворі, шаблонні чи «автоматичні» санкції без реальної можливості перегляду покарання є несумісними зі статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Практика Європейського суду з прав людини послідовна в питанні застосування принципу індивідуалізації покарання – судові рішення повинно ґрунтуватися не лише на формальних елементах складу злочину, але й враховувати поведінку, мотиви та потенціал ресоціалізації особи. Індивідуалізація покарання є не лише техніко-юридичним інструментом, а фундаментальною гарантією справедливого судового розгляду, що поєднує захист суспільства з утвердженням прав людини. Її послідовна реалізація сприяє гуманізації кримінальної політики, відповідності європейським стандартам та збереженню довіри до правосуддя.

Національна кримінальна політика України стикається з низкою проблем, зокрема диспропорціями в конструюванні санкцій та відсутністю достатньої гнучкості у виборі міри покарання. Це зумовлює потребу розширення дискреційних повноважень суду для забезпечення реальної індивідуалізації. Водночас принцип справедливості виступає методологічною основою, що наповнює індивідуалізацію практичним змістом.

Ключові слова: призначення покарання, принцип індивідуалізації покарання, принцип справедливості, практика Європейського суду з прав людини, дискреційні повноваження суду.

Establishing a proportionate balance between society's need for effective protection against criminal encroachments and taking into account the position of the victim when determining the liability of individuals subject to criminal prosecution remains a complex task. Attempts to identify optimal mechanisms for resolving criminal-law conflicts increasingly lead to the further humanization of criminal policy and its approximation to European standards in the system of sentencing. The case law of the European Court of Human Rights consistently demonstrates that disregarding the individual characteristics of the offender and the specific circumstances of the committed act is incompatible with the requirements of modern justice. Only a differentiated approach to assessing the criminal offense and the personality of the offender ensures the realization of the right to a fair trial. Therefore, an in-depth study of this issue is crucial for harmonizing national criminal policy with European requirements and standards.

Doctrinal approaches in the light of the legal mechanism for implementing the principle of individualization of punishment in criminal law, the development of practical recommendations regarding the consideration of individualization criteria in sentencing, the assessment of their effectiveness, efficiency, and systemic coherence, as well as the generalization of trends in the further development of the institution of sentencing in line with European standards of criminal justice, are substantiated by V. K. Hryshchuk, O. O. Kvasha, V. O. Navrotskyi, M. I. Panov, M. I. Khavroniuk, and others.

Individualization of punishment is the determination by the court of the type and specific measure of punishment based on the consideration of the individual degree of gravity of the committed criminal offense, the personalized characteristics of the offender, and a number of mitigating and aggravating circumstances, aimed at ensuring the achievement of the goals of general prevention (restoration of social justice) and special prevention (rehabilitation of the convicted person).

In accordance with the requirements of Article 65 of the Criminal Code of Ukraine, when imposing a punishment, the court shall take into account the degree of gravity of the committed offense, the personal characteristics of the offender, and the circumstances of the case that mitigate or aggravate the punishment [2]. The general principles of sentencing determine the fundamental provisions that guide the court in selecting the appropriate measure of punishment in each criminal proceeding. Despite their abstract nature, these principles acquire concrete expression depending on the elements of the committed criminal offense and the personality of the offender to whom the punishment is applied. Each of the criteria set forth in the provision on the general

principles of sentencing possesses independent significance as a distinct component, which must necessarily be taken into account in the imposition of criminal punishment.

An essential function of the individualization of punishment in criminal law is to stimulate the rehabilitation of the convicted person and to deter him or her from committing new offenses. Disregarding the requirements of individualization diminishes the effectiveness of legal liability and often becomes the source of errors in law enforcement practice (in particular, in cases of unfounded and unlawful prosecution, the imposition of unjust and disproportionately severe or overly lenient punishments). At the stage of executing a specific measure of punishment, such neglect leads to an insufficient consideration of the dynamics of rehabilitation and the degree of resocialization of the offender. In the case of *Hutchinson v. the United Kingdom*, the European Court of Human Rights clarified that the state must ensure a genuine possibility of reviewing the sentence, where the individualization of the sanction at subsequent stages of its execution plays a crucial role [6]. The Court emphasized that a punishment cannot be reduced to an «automatic mechanism» of deprivation of liberty, as this would contravene both the principle of proportionality and the fundamental respect for human dignity.

Contemporary social realities clearly demand the integration of effective criminal justice protection with guarantees for the observance of fundamental human rights. In such circumstances, the predominance of repressive approaches over the humanistic principles of criminal policy becomes particularly hazardous. In this context, the principle of individualization of punishment functions not only as a formal and technical instrument that helps to avoid mechanical sentencing, but also as a conceptual guide capable of ensuring fairness and proportionality in each criminal proceeding, thereby contributing to the preservation of public trust in the judiciary. The principle of individualization has gained particular significance in the practice of the European Court of Human Rights in cases concerning excessively severe sanctions. Indeed, in the case of *Scoppola v. Italy*, the Court emphasized that the punishment must be proportionate both to the gravity of the offense and to the personal characteristics of the defendant [7]. Failure to take mitigating circumstances into account, or their formalistic disregard, constitutes a violation of the requirements of the Convention. A similar approach is evident in the case of *László Kiss v. Hungary*, where the European Court of Human Rights noted that even in cases of serious offenses, courts are obliged to analyze the individual characteristics of the person, as only such a decision can meet the standards of a «fair balance» [8].

Judicial practice demonstrates that general legislative principles for selecting and imposing the most appropriate type and measure of punishment are insufficient. Consequently, when addressing issues related to sentencing, courts face certain problems that sometimes do not have straightforward solutions. Judges examining the materials of a criminal proceeding continually encounter numerous practical questions regarding the determination of a specific punishment.

In circumstances where the criminal law contains generalized and abstract formulations of criminal offenses and, as a result, is of a general nature, while the acts themselves and the offender are concrete and individualized, the question of the appropriateness of judicial discretion in such proceedings becomes evident.

Taking into account that the individualization of punishment entails a certain degree of judicial discretion, permissible within the limits established by law (within the sanctions of the articles of the Special Part of the Criminal Code and within the framework provided by the provisions of the General Part regulating sentencing), when determining the differentiation of punishment within statutory sanctions, the legislator must follow the rule that the limits of criminal law sanctions can be considered optimal when the range of choice they establish for the type and measure of punishment allows the court to maximize the individualization of the sentence at the time of its imposition. This requirement is clearly reflected in the decision of *Kafkaris v. Cyprus*, in which the Court considered the issue of life imprisonment and emphasized that the principle of proportionality presupposes the existence of mechanisms for mitigation or review of the punishment, as a severe sanction applied automatically, without regard to the specifics of the case, is incompatible with Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [9].

The law should guide judicial practice not towards uniform punishments for similar offenses, but rather ensure a consistent approach in applying the criteria for determining the measures of punishment. Accordingly, within this framework, the issue extends not only to the breadth of statutory sanctions but also to the prevention of violations in the implementation of the principle of individualization of punishment. At the same time, an analysis of the legislative design of the sanctions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine from the perspective of ensuring individualization of punishment reveals a number of disproportions and problematic aspects, among which the following are particularly significant:

Firstly, the limits of sanctions in the criminal law do not always depend on the category of the criminal offense. A comparison of offenses of the same category within the basic and aggravated elements, yet with different degrees of social danger, demonstrates a violation of proportionality between the limits of the sanction and the gravity of the criminal offense;

Secondly, from the perspective of individualization of punishment and the achievement of the objectives of criminal liability, it is entirely unjustified to establish only a single type of punishment for a criminal offense that does not pose significant social danger. In other words, the legislator often fails to observe, and sometimes completely ignores, the principle that the less dangerous the offense, the greater the range of punishments that the sanction of an article in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine should provide for the offender.

Thirdly, the design of the sanctions in certain articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, from the standpoint of individualization of punishment, places the court in a difficult position: the legislative model of certain sanctions does not ensure a smooth transition from one type of punishment to another, thereby violating the harmonious connection between punishments within the sanction. In situations of obvious imbalance within the system of sanctioning provisions, the court, when implementing the principle of individualization of punishment at the time of sentencing, is forced to move abruptly from one type of punishment to another.

Sentencing within the limits of the article's sanction (or part of an article's sanction) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, as a principle of sentencing, is the most complex to apply. On one hand, this principle imposes on the court only the obligation not to exceed the limits of the sanction and to ensure the selection of such a type and measure of punishment as provided by the respective sanction. At the same time, it is complex because the majority of articles (or parts of articles) in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine provide liability for the commission of alternative acts, specifying alternative types of punishment without establishing clear criteria according to which the judge should choose one type and/or measure of punishment in accordance with one or another alternative act [1, c. 86].

The statutory establishment of upper and lower limits for evaluating certain groups of circumstances that influence the severity of punishment is entirely justified. The Criminal Code and the Criminal Procedure Code grant the judge the right, in the presence of certain circumstances specified in detail or at least in general terms, to determine the type and measure of punishment in accordance with their personal conviction and legal conscience, within the limits established by the General and Special Parts of the Criminal Code of Ukraine, so that they correspond to the objectives of punishment, in particular, the correction of the convicted person and the prevention of new crimes. The European Court of Human Rights has emphasized the impermissibility of establishing rigid frameworks that deprive judges of the possibility to individualize punishment. In particular, in the case of *Murray v. the Netherlands*, the Court stressed that the very opportunity for a prisoner to demonstrate changes in behavior and obtain a review of the sanction constitutes a fundamental guarantee of a democratic society [10].

The essence of the principle of individualization of punishment lies in the necessity of accurately and consistently taking into account all the distinctive features of a specific offense and its perpetrator, and selecting an appropriate measure of punishment in order to achieve optimal results in influencing the offender's consciousness and behavior, as well as preventing the commission of further offenses.

The requirement to implement the principle of individualization obliges the competent state authority or official to adopt an exclusively differentiated approach when considering a specific case, not only at the stage of sentencing but also at other stages of the development of criminal legal relations – from their inception to their termination [1, c. 88]. It excludes formalism in determining the measure of criminal liability, as it presupposes the personalization of punishment in the interest of achieving its objectives in each specific case. From this methodological standpoint, the individualization of punishment enables the assessment of an offense not only from a formal perspective but also from a substantive one, taking into account the full range of individual circumstances that characterize the crime and the offender.

In light of the above, it can be asserted that the formal aspect of justice is directly linked to the individualization of punishment and presupposes the most complete and comprehensive consideration of all criteria for sentencing to ensure that the punishment is truly proportionate to the offense committed. Just punishment can only be imposed in accordance with the requirement of its individualization, just as the individualization of punishment cannot be achieved if the punishment imposed is unjust. Moreover, individualization, grounded in the principles of justice, not only allows for the selection

of an appropriate measure of legal liability but also facilitates, at any stage of the judicial process, the termination of proceedings, provided this does not conflict with the requirements of inevitability, legality, and justification of the punishment. In this context, the statement by D.A. Shevchenko remains particularly relevant: «the principle of the justice of punishment has a decisive influence on the substantive aspect of the principle of individualization of sentencing; beyond the principle of justice, the principle of individualization loses its fundamental and practical significance» [5, c. 97]. The case law of the European Court of Human Rights consistently affirms that the principle of individualization of punishment constitutes one of the key guarantees of a fair trial. The Court emphasizes that the sentence imposed must be based not only on the formal elements of the criminal offense but also take into account the offender's personal characteristics, social background, motives, and the specific circumstances of the case. This approach is particularly evident in the case of *Vinter and Others v. the United Kingdom*, where the Court noted that life imprisonment without the possibility of review contravenes the requirements of Article 3 of the Convention, as it deprives the individual of the opportunity to hope for a reassessment of their situation in light of their behavior, personal development, and rehabilitative potential [11].

When imposing a sentence, there is an attributive requirement to achieve precise and proportionate accountability of the offender for the committed act, taking into account the characteristics of the internal processes that preceded the criminal offense or the differing motives that determined it. This requirement remains merely a declarative aspiration if the maximum possible individualization of the sentence is not properly realized.

Accordingly, analyzing the foregoing, the following conclusions can be drawn: the practice of the European Court of Human Rights demonstrates that the individualization of punishment is a key concept of criminal justice, combining the preventive objectives of sentencing with the protection of fundamental human rights. Consequently, the institution of individualization serves a dual function: it ensures the observance of human rights and strengthens public trust in the judiciary as an instrument of justice.

The principle of individualization of punishment constitutes an integral element of the rule of law and fair trial, and ignoring the personalized characteristics of the offender leads to violations of the European Convention on Human Rights. In European judicial practice, the determining factor is not the formal conformity of the punishment to the statutory sanction, but its proportionality to the severity of the offense and its capacity to account for the offender's potential for rehabilitation.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернівці: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Рабінович П. Поняття кримінального правопорушення та покарання в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2011. № 9. С. 377–381.
4. Шевченко Д. А. Історико-філософський генезис принципу індивідуалізації покарання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди* : Серія Право. 2011. Вип. 15. С. 87–93.
5. Шевченко Д. А. Правовий механізм реалізації принципу індивідуалізації покарання в кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 95–98.
6. European Court of Human Rights. Case of Hutchinson v. the United Kingdom (Application № 57592/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-170347\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
7. European Court of Human Rights. Case of Scoppola v. Italy (Application № 10249/03). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-94135\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
8. European Court of Human Rights. Case of László Kiss v. Hungary (Application № 38832/06). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-98800\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
9. European Court of Human Rights. Case of Kafkaris v. Cyprus (Application № 21906/04). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-85019\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
10. European Court of Human Rights. Case of Murray v. the Netherlands (Application № 10511/10). URL: hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614
11. European Court of Human Rights. Case of Vinter and Others v. the United Kingdom (Application № 66069/09, 130/10, 3896/10). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-122664\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)

REFERENCES

1. Babanly, R. Sh. (2019). Pryznachennia pokarannia v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady. Chernivhiv: Desna Polihraf, 488 c.
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Rabinovych, P. (2011). Poniattia kryminalnoho pravoporushennia ta pokarannia v interpretatsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Pravo Ukrainy*. № 9. S. 377–381.
4. Shevchenko, D. A. (2011). Istoryko-filosofskyi henezys pryntsypu indyvidualizatsii pokarannia. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*: Serii Pravo. Vyp. 15. S. 87–93.
5. Shevchenko, D. A. (2012). Pravovy mekhanizm realizatsii pryntsypu indyvidualizatsii pokarannia v kryminalnomu pravi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii Pravo. Vyp. 20. Ch. 1. T. 4. S. 95–98.
6. European Court of Human Rights. Sase of Hutchinson v. the United Kingdom (Application № 57592/08). Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-170347"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
7. European Court of Human Rights. Sase of Scoppola v. Italy (Application № 10249/03). Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-94135"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
8. European Court of Human Rights. Sase of László Kiss v. Hungary (Application № 38832/06). Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-98800"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
9. European Court of Human Rights. Sase of Kafkaris v. Cyprus (Application № 21906/04). Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-85019"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
10. European Court of Human Rights. Sase of Murray v. the Netherlands (Application № 10511/10). Retrieved from: hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614
11. European Court of Human Rights. Sase of Vinter and Others v. the United Kingdom (Application № 66069/09, 130/10, 3896/10). Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-122664"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Дата надходження статті: 15.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 22.09.2025

ДО УВАГИ АВТОРІВ FOR AUTHORS

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Редакція журналу приймає до публікації наукові статті, есе, лекції, рецензії на книги, а також переклади праць Євгена Ерліха.

Стаття повинна бути створена особисто тією особою (особами), що вказана (вказані) як автор (автори); не повинна бути опублікованою (повністю або частково) чи перебувати на розгляді щодо опублікування у будь-якому іншому виданні.

Статті повинен бути властивий науковий стиль викладу матеріалу (точність, лаконічність, логічність, зрозумілість) та високий науковий рівень.

Наукова стаття має містити такі **структурні елементи**:

- 1) постановку проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами;
- 2) оцінку ступеня наукової розробки проблеми із зазначенням невирішених попередниками аспектів загальної проблеми, розв'язанню котрих присвячується стаття;
- 3) мету дослідження;
- 4) конкретні задачі дослідження;
- 5) обґрунтування методології дослідження (в тому випадку, якщо вона містить новизну і може зацікавити читача, зважаючи на предмет статті);
- 6) виклад основного матеріалу дослідження та здобутих автором (авторами) наукових результатів;
- 7) висновки, у яких стисло зазначається, в чому саме полягає досягнення поставленої мети та вирішення конкретних задач дослідження.

Дані елементи у тексті виділяти не потрібно.

Порядок розміщення структурних елементів:

- Рубрика журналу.
- Назва (не більше 15 повнозначних слів), котра повинна точно відображати зміст праці, містити ключові слова.
- УДК.
- Ім'я, прізвище автора(ів), науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи/навчання, електронна пошта, номер ORCID (<http://orcid.org/>), Scopus-Author ID (зазначається за наявності індексованих публікацій у Scopus).
- Анотація (обсягом не менш як 1800 знаків) – містить коротку стислу характеристику змісту праці і результатів досліджень, що дозволяє читачеві зрозуміти, чи може зацікавити його повний текст рукопису.
- Ключові слова. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати результати дослідження і забезпечувати їх тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через кому.

Перелічені структурні елементи подаються українською і англійською мовами.

Усі аббревіатури та скорочення, за винятком загальноприйнятих, повинні бути розшифровані при першому використанні у тексті. Необхідно точно вказувати джерело згадуваних у статті цитат, цифрових і фактичних даних. Бібліографічні посилання в тексті оформляються за допомогою квадратних дужок. Перша цифра – порядковий номер праці в списку літератури, друга – сторінка цитованої праці (наприклад [2, с. 148], або [4, ст. 26] – якщо посилання на статтю закону).

Список літератури подається в кінці статті (в алфавітному порядку або в порядку згадування) під назвою «Використані матеріали». При оформленні бібліографічних посилань та списку літератури слід дотримуватись ДСТУ 8302:2015. Також подається список літератури, оформлений латиницею – References. Даний список оформлюється згідно з міжнародним стандартом APA.

Відповідальність за зміст і достовірність рукопису несе автор.

Редакційна колегія зберігає за собою право редагувати рукописи, а після публікації розмішувати їх на веб-сайті журналу.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

Ehrlich's Journal admits for publication Articles, Essays, Book Reviews and translations of Eugen Ehrlich's papers in English and Ukrainian.

The paper must be created individually by the person(s) indicated as the author (authors). The paper should not have been published, and should not be reviewed for publication elsewhere.

The manuscript must be written in a scientific style of presentation of the material (accuracy, conciseness, logic, clarity) and have a high scientific level.

The article sent to the Journal should include the following elements:

- 1) description of the problem and research area and its connection with important scientific or practical tasks;
- 2) review of scientific publications on the topic of research with the indication of the unsolved aspects of the general problem to which this article is devoted;
- 3) purpose of the research;
- 4) specific objectives of the research, solution of which is required to achieve the purpose of the research;
- 5) justification of the research methodology (in the case if it contains novelty and may interest the reader, taking into account the subject of the article);
- 6) presentation of the main research material with full scientific substantiation of the received scientific results;
- 7) conclusions which summarize briefly, what exactly is the achievement of the purpose and the solution of specific research tasks.

These elements are not required to be highlighted in the text.

Manuscript should include:

- The section of the journal.
- The title should include reflect the content of the paper; contain keywords, but no more than 15 full-wording words.
- UDC.
- The first name, surname of each author, academic degree, position, name of scientific institution (including department), E-mail address, ORCID and ResearcherID identifiers (if any).
- Abstract of no less than 1800 symbols (summarizes the paper and research results and allows the reader to understand, whether it's full text is interesting).
- The set of keywords should correspond to the main content of the article, reflect the results of the research and provide the thematic search. Keywords must be submitted in the nominal case.

The listed structural elements are presented in Ukrainian and English.

All abbreviations, except for common, may be introduced when first occurred in the text. It is necessary to indicate precisely the source of citations quoted in the manuscript, numerical and factual data. Bibliographic references in the text are made using square brackets with two numbers. The first is the number of the sources in the list of literature (references), the second is the number of the page of the quoted source (for example [2, 148], or [4, art. 26] – if reference to the article of the legal material).

If the paper is in Ukrainian, the references should be given in the end of the paper in two formats:

- 1) USED MATERIALS (in Cyrillic), presented according to the national standards 8302:2015
- 2) References (in Latin), presented according to the international standard APA.

The author is responsible for the content and authenticity of the manuscript.

ПОЛІТИКА РЕЦЕНЗУВАННЯ

Процес рецензування

«Ерліхівський журнал» публікує лише ті матеріали, що успішно пройшли процедуру рецензування. Усі матеріали, які надходять до редакції «Ерліхівського журналу», проходять «подвійне ‘сліпе’ рецензування». Воно здійснюється двома незалежними рецензентами, котрі діють окремо, не знають про оцінки один одного. Імена рецензентів та авторів приховані один від одного.

Матеріал, що надсилається на розгляд «Ерліхівського журналу», перш за все має відповідати тематичним та технічним вимогам. Якщо матеріал не відповідає вимогам журналу, він одразу повертається автору для виправлення. Рецензування та публікація рукописів є настільки оперативною, наскільки це можливо. Як правило, рецензентам пропонується надати відповідь до 2 тижнів.

Рецензування передбачає співпрацю з експертами в конкретній (вузькій) галузі, які є кваліфікованими і здатні забезпечувати об'єктивний розгляд.

Остаточне рішення щодо публікації приймає редакційна колегія та головний редактор, зокрема.

На підставі рішення, котре приймається із врахуванням отриманих рецензій, авторам надсилається лист електронною поштою, який містить загальну оцінку статті і остаточне рішення щодо прийняття до публікації чи відхилення рукопису.

Інструкція для рецензентів

Оцінювання включає два етапи: попередній огляд та детальний огляд.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів – є ключовими аспектами, які повинні бути відзначені в рецензії (форма рецензії додається).

Попередній огляд дає можливість рецензенту дослідити загальну цінність матеріалу і повинен містити відповіді на питання:

- Чи є актуальною наукова проблема, обрана автором?
- Чи чітко сформульовано мету та завдання дослідження?
- Чи відповідає стиль і логіка викладу тексту науковій природі матеріалу?
- Чи містяться посилання на актуальну літературу з обраної проблеми?

Детальний огляд ґрунтується на розгорнутому дослідженні рукопису і включає наступні питання:

- Чи має місце особистий внесок автора у вирішення поставленої проблеми?
- Чи використовуються в дослідженні новаторський та творчий підходи?
- Чи чітко представлено отримані результати?
- Чи містяться в роботі значимі результати?
- Чи мають отримані результати теоретичне значення?
- Чи мають отримані результати прикладне значення?
- Чи можна вважати рукопис цінним внеском для галузі?

Рецензенту також пропонується надати коментарі щодо рукопису із зазначенням обов'язкових та рекомендованих змін.

І, насамкінець, рецензент підводить *підсумок* щодо рецензованої роботи:

- 1) рекомендувати рукопис до друку;
- 2) рекомендувати рукопис до друку після відповідних виправлень та вдосконалень;
- 3) відхилити рукопис.

Політика рецензування «Ерліхівського журналу» покликана забезпечувати найвищі стандарти опублікування рукописів. Добір рецензентів проводиться із врахуванням їх спеціальних знань та наукового досвіду.

THE REVIEW POLICY

Review Process

«Ehrlich's Journal» publishes only those materials that have successfully passed the review process. All materials submitted to the «Ehrlich's Journal» are double-blind reviewed. It is carried out by two independent reviewers who operate separately and don't know about each other assessments. The names of the reviewers and authors are hidden from each other.

The material sent to the «Ehrlich's Journal» primarily should correspond to the thematic and technical requirements. If the material does not correspond to requirements of the Journal, it is being immediately returned to the author to make corrections. Reviewing and publishing of manuscripts are as prompt as possible. Reviewers are proposed to give an answer within 2 weeks.

Reviewing involves collaboration with experts in specific (narrow) field, who are qualified and able to provide an objective review.

The final decision on paper is made by the Editorial Board and Editor-in-Chief.

On the basis of the decision, which was adopted with taking into account the received reviews, the authors are sent an email, containing an overall assessment of the manuscript and the final decision in relation to an acceptance to the publication or rejection of the manuscript.

Instructions for Reviewers

Evaluation involves two stages: a preliminary overview and a detailed review.

Validity and authenticity of the results – are key aspects that should be noted in the review (The Review Form added).

Preliminary review of the manuscript gives an opportunity to the reviewer to investigate the overall value of the material and should contain the answer to the questions:

- Is the scientific issue, chosen by the author, relevant?
- Are the purpose and objective of the research properly formulated?
- Do the style and the logics of rendering correlate with the scientific nature of the material?
- Are the references to the relevant literature on the issue, present?

Detailed review of the manuscript based on an expanded study of the manuscript and includes the following items:

- Does the author personally contribute to solving the designated issue?
- Are the innovative and creative approaches being used in the research?
- Are the achieved results clearly presented?
- Does the work include significant results?
- Do the achieved results have a theoretical value?
- Do the achieved results have a practical value?
- Can the manuscript be considered as a valuable contribution to the sphere?

The reviewer is also suggested to present comments to the paper and to suggest mandatory and recommended amendments.

Finally, the reviewer is asked to present the conclusion:

1. Recommend the manuscript to be published.
2. Recommend the manuscript to be published after appropriate amendments and improvements.
3. Reject manuscript.